

ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ԶՕՐԱԿՅՈՒԹԻՒՆ՝ «ԲԱԳԻՆ»Ի

ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՏԻԳՐԱՆ ՃԻՅԷՐՃԵԱՆ

(Մուտք Բարլո)

ԱՄԷՆ ՏԱՐԻ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԾԱԽԱՐԱ ՊԻՏԻ
ՄԱՍՆԱԿՅԻՆ 5000 ԵՌՕ յԱՏԿԱՅՆԵԼՈՎ:

ՓԻՒՆԻԿ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ԱՄԷՆ ՏԱՐԻ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԾԱԽԱՐԱ ՊԻՏԻ
ՄԱՍՆԱԿՅԻ 5000 ՏՈՂԱՐ յԱՏԿԱՅՆԵԼՈՎ:

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ԿԵՂՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

«ԲԱԳԻՆ»Ի ԽԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, ԱՇԽԱՏԱԿԻՅՆԵՐԸ,
ՇԱՌՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԿՐ ԵՂՅԱՆԵՆ՝

ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՏԻԳՐԱՆ ՃԻՅԷՐՃԵԱՆԻՆ

ԵՒ

ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ԳԱՔՐԻԷԼ ՉԵՄՊԵՐՃԵԱՆԻՆ

ԻՐԵՆՉ ՓՈԺԱՔԵՐԱԾ ԶՕՐԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ, ՅՈՒՆԻՍ 2010 ԽԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՓՈԽ ԽՄԲԱԳԻՐ
Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրումանց (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան (Միացեալ Նահանգներ)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Գեղարուեստական նկարներու
ընտրութիւն՝ Մովսէս Ծիրանի

Էջադրում
Անի Փէիլիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրձ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Յրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրձ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկիդ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ
ՅՈՒՆԻՍ 2010
ԽԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ - Բ. - 1

«ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՏԱՐԻ»

ՄԻ ՄՈՌԱՅՈՒՄԾ ԵՐԵՍԱԿԸ ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՀԱՌԱՔԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ - ՌՈՒԲԻՆԱ
ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ - 3

♦ ԱՐԶԱԿ

ԶՐՈՅՑ ԿԱՊԻԿԻՆ ՀԵՏ - ԼԱԼԱ ՄԻՍԿԱՐԵԱՆ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ - 8

ԶՈՒԱՐԹ ՄԱՅՐԻԿԸ - Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ - 12

ԿԱՐԱ-ՋՈՐՁԷ - ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԸԼՆՃԵԱՆ - 17

♦ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՆԾԱՐԺ ԱՌԱԽՈՏ (ԾԱՐՔԻՑ)- ԿԱՄԻԼԱ - 22

ՈԳԵՇՈՒՆՉ ԽՕՍՔԵՐ ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԷՅԼԻՆ - ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ - 25

ԱԶՔԵՐ, ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ, ՔՆԱՐԻԴ..., ՆԿԱՐԻԴ..., ՔԱՂՅՐԻԿ... - ԽԱՉԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ - 27

♦ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԿՆՈՋ ՑԵՂԱԿԵՐՏՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՅԹԸ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ «ՑԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ»
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՈՒՄ - ԱԼԱ ԽԱՌԱՏԵԱՆ - 31

♦ ՆՈՐ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ

ՅԱԿՈԲ ԽԱՉԻԿԵԱՆԻ «ԼՈՒՍԱՄԻՒՆԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ» ԿԱՄ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԾԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ - ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ - 39

♦ ԱՐԽԵՒԱՅԻՆ ՆԻՒԹԵՐ

ԻՆԶԵՐ ԿԸՍԵՆ ԱԽԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 44

♦ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺ - 51

ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺ ԿԱՄ ՄԻՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԱՐԾԱՆՈՅՄԸ - Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 52

ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺԻՆ ԵՐԵՔ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ - ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 54

ՀՈՐՀԷ ԼՈՒԻ ՊՈՐԿԷՍ - «ԲԱՔԵԼՈՒՆ ՄԱՏԵՆԱԴՐԱՆԸ» - ԹԱՐԳՄ՝ Ս. ԵՐԱՄԵԱՆ - 64

♦ ԱՐՈՒԵՍ

ԵՈՒՐՈՋ (ԵՈՒԻ ԳԷՈՐԳԵԱՆ) ՅԱՒ ՈՒ ԵՐԱՋ ԴԱՋՈՂ ՄԵԾ ՆԿԱՐԻՉԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 70

ԵՈՒՐՈՋԻ ԽՈՐԻՄԱՍ խՈՐՀՐԴԱՆՇԱՆՆԵՐԸ - ԴՈԿՏ. ՄՈՎՍԷՍ ԾԻՐԱՆԻ - 73

ԷԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

Կողքի նկար՝
«Միրով պարուրուած»
Գործ՝ Եուրոգի

«ՍԿԻՏԱՐԻ
ՎԵՐՋԱՆՈՅՄՆԵՐ»
Հեղինակ՝
ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ
Հրատարակութիւն
Թրքահայ Ուսուցչաց
Հիմնարկի
Իսթանպուլ, 2009

«ՎԱՐԴԱՆ
ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆԻ
ԽՕՍՔԸ ՀԱՅՈՑ
ԲԱՆԱԿԻՆ»
ՀԱՅՔ Հաստատութիւն,
2007

«ԺԱՄԱՆԱԿԷՆ ԱՆԴԻՆ»
Հեղինակ՝
ՍԱԼԻ ՔԻՒՐՔԵԱՆ - ԹԱՇԾԵԱՆ
Պէյրուք, 2009

«ՎԿԱՅԱԳՐՈՒԹԻՒՆ»
Հեղինակ՝ ՎԵՐ. ԱԽԱԳ ԱԽԱԳԵԱՆ
Խմբագիր՝ Ե. Հ. ՔԱՍՈՒՆԻ
Պէյրուք, 2010

«ԽՈՐՀՐԴԱՌՈՐ ԸՆԹՐԻՔԸ»
Հեղինակ՝ ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿԵԱՆ
Երեւան, 2008

«ՓԹԻԹ» (Մանկապատանեկան)
Խմբագիր՝ ՎԵՐԺԻՆԷ ԱՔՐԱՀԱՄԵԱՆ
Պէյրուք, 2010

«Հ.Յ.Դ. Լ.Ե.Մ. 1973-2010»

Գլխաւոր խմբագիր՝ ՍԵԴԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի «Վ. Սէթեան» տպարան
Պէյրուք, 2010

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

Շամաղգային Կրթական եւ Մշակութային Միութիւնը աւարտած պիտի ըլլայ իր քառամեայ համագումարը, Մայիս 2010, երբ լոյս տեսնէ ԲԱԳԻՆի այս համարը: Շամագումարէն առաջ եւ վերջ ըսուած եւ գրուած խօսքերը տեսակարար տարբերութիւն չեն ունենար, երբ մտածման առանցք են գրականութիւնը եւ ընդհանրապէս մշակոյթը: Խորագրով նշուած հարցերը հեռանկարային հասկացողութեամբ աղգային էական քաղաքականութիւն են՝ աղգի վերելքին եւ նպատակներուն իրականացման համար: Տեւաբար հաշուեկշիռ պէտք է ընել. ի՞նչ կ'աւելցնենք նկարագիր կերտած ու կերտող աղգի մշակութային ժառանգութեան վրայ:

ԲԱԳԻՆ կը յաւակնի դէպի ապագայ բացուելու ուղի ըլլալ: Վեւի քան հնգամեակէ մը ի վեր իր էջերը լայն բացած է նորերու եւ հայագիրներու առջեւ, այն պարզ ըմբռնումով որ անոնցմով պիտի կարենանք տեսել: Յաւերժացող եւ յաւերժացած անցեալ մը կրկնելու փոխարէն, յարաշարժ ներկային հետ քայլ պահելու միտումով, ԲԱԳԻՆ արտատպում չ'ըներ մեր մշակոյթի եւ գրականութեան լուսաւոր անցեալէն, որ կը պատկանի գրադարաններու, հրատարակչատուներու, զայն պէտք է հասցնել իւրաքանչիւրին, բերել տուները: Գրական մամուլը կը ներկայացնէ, կը բացատրէ, բայց մանաւանդ կը յաւակնի ըլլալ նորին եւ նորերուն բեմը: Լաւագոյնները պիտի միանան յաւերժացած արժանաւորներուն: Այս ձեւով հարստութիւն կը ստեղծուի:

Այս համարով կը խօսուի հայ կնոջ տեղի եւ դերի, լիիրաւ մասնակցութեան մասին: Թղթածրար՝ զոր բաց պէտք է պահել, ոչ միայն գրականութեան եւ մշակոյթի մարդերուն համար:

Ժամանակակից գրողները ընկերային եւ քաղաքական խնդիրները կը բերեն եւ կը ձուլեն գրականութեան մէջ, որ այլեւս միջնադարու վարդի մասին հիւսուած տաղ չէ, ոչ ալ արեւելեան իմաստութեան շտեմարան առակ: Ժան-Փոլ Սարթր, Սոլժենիցին, Արթըր Միլլըր, կամ Կոստան Զարեան (կրկին կարդալ "Նաւը Լերան Վրայ" վէպը) երբ կը ստեղծեն, միթէ՞ անհաղորդ են մարդու ապրումներուն, տառապանքին, երազներուն, այն բոլոր բաններուն զորս կը կոչենք քաղաքականութիւն, երբ ան սոսկ ձառ կամ կարգախօս չէ: Անոնք մարդը կը բերեն ժամանակին եւ պատմութեան մէջ:

Ժամանակակից հայ գրականութիւնը այս հունով պիտի ընթանայ կամ պիտի շիջի: Անցեալի կրկնութիւն, հիացում, գովերգանք, ստեղծագործական ձիգի մասին չեն վկայեր, այլ՝ լճացման: Ծանօթացնելը քարոզչութիւն է, ոչ՝ ստեղծագործութիւն եւ նոր ժառանգութիւն: Այս հասկացողութեամբ յառաջդիմութեան պոչը պէտք է բռնել, ամուր պահել դիցաբանութեան Արիանի թելը, նորերու յաջող եւ անյաջող յանդգնութիւններէն արտահանելու համար արժէքները, այսինքն՝ ազգային իրաւ վերապրումի շունչը:

Այս լարումը, այնքան տարբեր ամբոխ զուարճացնող հրավառութիւններէ, ազգային իրաւ քաղաքականութեան բովանդակութիւնն է եւ կը պահանջէ մարդկային եւ նիւթական ներդրում: Այս ձեւով պէտք է նայիլ վաղուան լոյսին:

Մշակութային միութեան մը համագումարը կամ հայ կնոջ տարին կ'ըլլա՞ն մեկնակէտ մտածելու, նախաձեռնելու եւ փոխանակ միշտ նայելու դէպի գեղեցիկ եւ յաւերժացած անցեալը, այլ նաեւ յաւերժանալու արժանի ապագան՝ զոր պէտք է կերտել:

Ոմանք կը սիրեն աջ եւ ահեակ ըսել՝ մարտահրաւէր...

Բ.

ՄԻ ՄՈՌԱՅՈՒԱԾ ԵՐԵՍԱԿԸ ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ

«Բագին»ի խմբագրությունը արձագանգելով Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. վեհափառի «Հայ կնոջ տարի» կոչին, հարցաշար մը պատրաստեց եւ յղեց հայ իրականության մօտէն առնչուող գրող-մտաւորական, թէ գրականութեամբ ապրող ուսուցիչ-հանրային գործիչ երեւելի եւ վաստակաշատ քանի մը տասնեակ գրիչներու, որոնցմէ լոյսին կը բերենք վերլուծաբան-մտաւորական Ռ. Փիրումեանի ներկայացուցած պատասխան-յօդուածը:

Հայ գրականութեան մէջ հայ կնոջ դերի ու տեղի մասին պատշաճ ուսումնասիրութիւնները այլոց թողնելով, «Բագին»ի ընձեռած առիթը ցանկանում եմ օգտագործել վեր հանելու մի մոռացուած երեսակը հայ կնոջ հաւաքական կերպարի: Այսպիսով՝ փորձ պիտի կատարեմ ամբողջացնելու պատմութիւնից ու գրականութեան ընդմիջից մեզ հասած հայ կնոջ կերպարը, որ պիտի ճանաչել լիակատար եւ անկեղծօրէն՝ իրապէս արժէքաւորելու համար հայ կնոջ տարին: Եղեռնից անցած եւ իսլամ ընտանիքներում իրենց կեանքը շարունակող հայ կնոջ մասին է խօսքս: Ի՞նչ գիտենք նրանց մասին: Չէ՞ որ դրանք էլ հայ էին եւ հայ մնացին:

Հայ եւ օտար գրականութիւնն ու պատմագրութիւնը բազմաթիւ օրինակներ ունեն եղեռնից անցած հայ կնոջ մասին, յիշատակումներ նրա անանձնական զոհաբերութեան եւ բարոյական բարձր սկզբունքների մասին, որպէս կին, որպէս մայր, նրա գերմարդկային կեցուածքի ու ընթացքի մասին: Այդ կանանցից ու աղջիկներից ոմանք այդպէս էլ զոհ գնացին անասելի տառապանքներին, չդիմացան սովին, ծարաւին, հիւանդութիւններին, ցրտին ու տաքին եւ դահիճների վայրագ վերաբերմունքին: Մեռան... Ու մենք այսօր ցաւով ու երկիւղածութեամբ նրանց յիշատակն ենք խնկարկում: Իսկ ոմանք հրաշքով վերապրեցին, մի կերպ ազատ աշխարհ հասան,

նոր կեանքի մէջ մտան ու ընտանիքներ կազմեցին: Դրանք մեր մայրերն են, մեծմայրերը, որ այսօր այլեւս չկան: Կենդանի նահատակների այդ սերունդը անցել է արդէն, մեզ թողնելով իր եղբրական յուշերը ու իր պատգամը՝ չմոռանալ, չներել:

Եղեռնի գրականութեան մէջ անխուսափելիօրէն հանդիպում ենք նաեւ բացասական կերպարանաւորումների՝ հայ կինը բարոյական անկման մէջ: Հայ կինը միայն ապրելու տենչով, իր ճղճիմ գոյութիւնը քարշ տալու սիրոյն պատրաստ որեւէ նուաստացում կրելու, զոհելու իր բարոյական ու ազգային բոլոր սկզբունքները: Ափսոսանքով ու մի քիչ էլ խորշանքով ենք կարդում դրանց մասին:

Ինչ որ ուսումնասիրման կամ յիշատակման չի արժանացել դա այն կինն է, կամ դեռատի աղջիկը, որ առեւանգուել է, կամ մի քանի դրուշով ստրուկների շուկայից գնուել կամ թուրքի ու քուրդի միջոցով նախճիրից «ազատուել» ու տուն է տարուել: Զարդ ու սպանդից Փիզիքապէս փրկուած այդ կինը կարողացել է արդեօք բնական կեանք վարել, թուրքի ու քուրդի կին դառնալ, նրանից յղացած երեխաներին ծնել ու մեծացնել ու չյիշել թէ դրանք մարդասպանի սերունդ են: Տաս-տասներկու տարեկանում շարունակական սեռային կեանքի պարտադրուած հայ աղջիկը ինչպէ՞ս է կարողացել այդ ահռելի փորձառութեան հետ համակերպուել: Այդ հայ կանայք ինչպէ՞ս են կարողացել մոռանալ իրենց ինքնութիւնը, անգամ անունը, ու դաւանանքը, սերնդէ սերունդ իրենց փոխանցուած աւանդութիւնները, աղօթքները, հայու Աստուածը, ու դաւանել Ալլահին: հենց այն Ալլահին, որին աղօթելով, նրանից ուժ ու քաջալերանք հայցելով էր թուրքը հային կոտորում: Ինձ համար, այս կանայք վաղուց մոռացուած ու մեզ համար անծանօթ մնացած մի մասնիկն են հայ կնոջ բազմազան, բազմերանգ ու բազմակողմանի հաւաքական կերպարի: Թող ամբողջական լինի կերպարը հայ կնոջ, որին Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետը 2010 թուականն է նուիրել:

Այնքան շատ են օրինակները եւ զարմանալիօրէն աւելի յաճախ թուրք մերօրեայ գրականութեան մէջ: Երրորդ սերնդին պատկանող թաքուն հայ Սուլթանը յիշում է թէ իր հօրաքոյրը ինչպէս յաճախ կրկնում էր լալազին, «իմ աչքի առջեւ քուրդը ամուսնուս սպանեց եւ ինձ պարտադրեց իր կինը դառնալ: Ես իմ կեանքը ազատելու համար ամուսնուս սպանողի կինը դարձայ: Երբեք չպիտի ներեմ այդ մարդուն՝ իմ երկու զաւակների հօրը»: Երւանդ Օտեանը յիշում է բռնի կրօնափոխ կանանց հետ իր հանդիպումը աքսորի ճամբին եւ փոխանակած բառերը, «այդ բառերը ընդհանրապէս անէծքներ էին իրենց նոր ամուսիններուն ուղղուած»: Գրիգորիս Պալաքեանը իր աքսորի ճամբին յիշում է բռնի կրօնափոխ կանանց, որոնք իրենց կեանքը վտանգելով, գաղտնի ուտելիք էին հասցնում աքսորեալների կարաւաններին: Սեդրակ Բաղդոյեանը գրում է Սիրունի մասին, իր անուան պէս գեղեցիկ մի աղջիկ: Նա համաձայնուել էր կարաւանի հրամանատար՝ թուրք իպոչ Պէյի հետ գնալ՝ եթէ նա ընդունէր իր հետ տանել նաեւ Սիրունի պզտիկ եղբօրը եւ ընտանիքի մնացորդացին: Բաղդոյեանը չի հաւատում, թէ

Սիրունը կարող էր կրօնափոխ դառնալ: Կրօնափոխ եղա՞ւ: Թուրքի հարձը, կինը, կամ սիրուհին դարձա՞ւ: Երեխաներ ծնե՞ց: Խարբերդցի մի հայ կին արաբի կին էր դարձել ու արդէն երեք զաւակներ ունէր նրանից: «Կեանքիցս աւելի եմ սիրում զաւակներիս. ինչպէ՞ս թողնեմ նրանց ու ձեզ հետ փախչեմ», լալով խոստովանել էր հայ վերապրողների խմբին, որոնք պատերազմից յետոյ Թել-Աֆարից դէպի Մուսուլ էին անցնում: Սեհեր/Հրանուշը, Ֆեթհիէ Չեթինի մեծ մայրը, առիթն ունէր Ամերիկա գալու եւ իր ընտանիքին միանալու. բայց նախընտրեց մնալ ու հաւատարմօրէն ծառայել իր ամուսնուն ու զաւակներին: Պատերազմից յետոյ շատերին այսպիսի առիթ-

«Հայոց ցեղասպանության ժամ»
ՎԱԳՆ ԽԱՇԱԿՅԱՆ

ներ ներկայացուեցին, բայց քչերը ընդառաջեցին: Ի՞նչ էր պատճառը, անսահման սէր ու զոհաբերութիւնն դէպի իրենց միս ու արիւն երեխաները. թէ՞ դրսում սպասող անորոշ ճակատագրի սարսափ: Կամ գուցէ մի աւելի խոր պատճառ: Դրսում արդէն մոռացուել էին նրանք, գուցէ նոյնիսկ մեռած էին սեպւում: Եթէ փախչէին, եթէ վերապրող մնացորդացին միանային, գաղտնիքը պիտի բացայայտուէր իր ամբողջ տգեղութեամբ՝ բռնաբարում, ստորացում, նուաստացում, պարտադրուած կրօնափոխութիւն, ամուսնական կապ, յետոյ գուցէ եւ աստիճանաբար սէր եւ կամաւոր սեռային կապ իսլամ ամուսնու հետ: Աւելի լաւ չէ՞ր միայնակ տառապել ու գաղտնիքը գերեզման տանել:

Գիտենք այսօր թէ թուրք ոճրագործները, որպէս ցեղասպանութեան հատու գործիք, իրենց զոհերից նախ խլեցին մարդկային բոլոր յատկութիւնները, նրանց անարժան արարածների վերածեցին. այդպէս, դրանց սպանելը աւելի դիւրին կը լինէր: Այս նուաստացումներն ու ամօթանքի զգացումնե-

ըը ամենադժուարին արգելքներն էին, որոնց յաղթահարելով միայն կարելի պիտի լինէր մարդկային հասարակութեան վերադառնալ ու որպէս սովորական մարդ ապրել: Շատերին չյաջողուեց:

Գիտենք այսօր նաեւ, թէ բռնաբարութիւնն ու սեռային ոտնձգութիւնները, երկարատեւ սեռային կեանքի պարտադրանքը որքան տարածուած երեւոյթներ էին ցեղասպանութեան տարիներին: Դրա պատճառը այն չէր միայն որ տեղահանութիւններէն ու ջարդից առաջացած իրավիճակը թուրքին ու քուրդին ազատութիւն էր տուել, մինչ այդ արգիլուած ու անհասանելի պտուղ համարուող, հայ կնոջ ենթարկել իր սեռային ախորժակը գոհացնող, իր հիւանդ երեւակայութեան թելադրանքներին: Ճիշդ է, սեռային անյագուրդ բնագոյնը կար. բայց կար նաեւ վերից եկած կարգադրութիւնը հայ կանանց եւ մանր երախաներին իսլամ տներում տեղաւորելու: Եւ դա Հենրի Մորգենթաուի կարծիքով ցեղային բարեփոխում էր առաջադրում՝ «հայու արիւնը թուրք ժողովրդին խառնելը ծինային մեծ նշանակութիւն պիտի ունենար ամբողջի վրայ»:

Սա ցեղասպանութեան տարիներին էր: Հետագայում, կարծես նացիական գաղափարախօսութեան ազդեցութեան տակ, ձուլումի քաղաքականութիւնը փոխուեց: Արհամարհանք դէպի հայը եւ ընդհանրապէս այլազգը դարձաւ թուրք հասարակութեան վարքագիծը: Ֆեթհիէ Չեթինը վկայում է, թէ թուրքերը խոստովում էին ամուսնական կապ հաստատել այն ընտանիքների հետ, որոնց մէջ հայի արիւն կար: Նման ընտանիքների երկրորդ երրորդ սերունդները փորձում են գոնէ պաշտօնական արձանագրութիւններում ջնջել այդ պատկանելիութիւնը որպէսզի ազատուեն խտրականութիւնից, որպէսզի հասարակութեան մէջ իրենց վերելքը անդադար արգելքի չհանդիպի: Մաքրարիւն թրքութիւնը (եթէ նման բան գոյութիւն ունի) այսօր էլ դեռ մեծ խնդիր է թուրքիայում եւ ծայր աստիճանի քաղաքականացւած: Իշխանութեան անդամի կամ կառավարական բարձր պաշտօնեայի համար ամենամեծ վիրաւորանքն է նրա հասցէին հայկական ծագում ունենալու յերկրանքը չպրտելը:

Թուրք պատմագրութիւնը, գրականութիւնն ու մամուլը երկար ժամանակ լուռ մնացին եւ չանդրադարձան իսլամ հարեմներում տուայտող հայ կանանց կեանքի պատմութեան մասին: Դրութիւնը փոխուած է: Հրանտ Դինքը համարձակութիւնն ունեցաւ քաջալերելու հայ ծագում ունեցող անհատներին՝ բացայայտել գաղտնիքը եւ տէր կանգնել իրենց իրական ինքնութեանը: Հրանտ Դինքը տեսնում էր խառնածինների հսկայ թիւը, տեսնում էր թրքութեան հասկացութեան փլուզումը եւ ինքնութեան տագնապը թուրքիայում. «Ժամանակի ոգին է», գրում էր. «Այսօր շատերն են դեգերում իրենց ինքնութեան լաբիրինթոսում»: Ժամանակի ոգին է պարտադրել Այշէգիւլ Ալթընային ու Ֆեթհիէ Չեթինին հաւաքել աւելի քան 200 խառնածինների պատմութիւն ու հրատարակել Թոռուկլար (Թոռները, 2010) հաւաքածոն: Ժամանակի ոգին է, որ մղեց Ենի Աթուէլ թերթին 2007ին հրապարակելու մի ամբողջ շարք հայի արիւն ունեցողների խոստովանութիւն-

ներ: Բացառապատկանները միշտ էլ դրական արդիւնքների չեն հասնում: Մեծ է թիւը այն անհատների, որոնք իրենց հայ արմատները ուրանալու փոյթով միանգամայն հակառակ դիրք են բռնում ու հայութեան թշնամի դառնում: Վերջերս էլ, որ Դոզու Փերինչեքը Շուեցարիայում դատապարտուեց բացէ ի բաց Հայոց Ցեղասպանութեան իրողութիւնը ժխտելու համար: Նրա մեծմայրը հայ էր:

Հակազդեցութիւնը դէպի որ կողմն էլ որ թեքուի, մի բան յստակ է՝ Թուրքիան ինքնութեան տազնապ է ապրում: Իշխանութիւնները չեն կարող այլեւս թուրք հասարակութեան միատարրութեան վրայ պնդել: Թուրք քաղաքացու բնութագրումը՝ ազգութեամբ թուրք, կրօնով իսլամ, կատակ է՝ ի համեմատութիւն երկրի բազմազգ ու բազմակրօն հասարակութեան:

Շարժումը սկսուած է ներսից: Հայ կանայք՝ այսօրուայ հազարաւոր թուրք քաղաքացիների հայ մեծմայրերը կատարել են իրենց դերը: Որոշ պարագաներում տառապագին լռութեամբ, այլ պարագաներում ընտանիքի մի վստահուած անդամին պահ տալով իրենց յուշերը՝ մանրամասնութեամբ փոխանցել են կատարուած ցեղասպանութեան իրողութիւնը: Հրաբուխը պայթել է եւ աւելի ուժգնութեամբ պիտի հոսի երբ երկիրը աւելի մօտենայ ժողովրդավարութեան: Հայոց Ցեղասպանութեան եւ թուրք վայրագութիւնների այս դժբախտ «զոհերը» կարծես կենդանացել են այսօր՝ թրքութեան հասկացութեան եւ թուրք ազգային ինքնութեան հիմերը շարժելու:

Միթէ՞ չի արժում ուսումնասիրութիւններ նուիրել վեր հանելու համար այս դժբախտ կանանց թաքնուած կերպարը:

Միթէ՞ չէր արժում այս կարճ գրութեան ճամբով բացայայտել ցայժմ արգիլւած եւ մեզ անծանօթ մասնիկը հայ կնոջ հաւաքական դիմանկարի:

Եւ սա դեռ սկիզբն է:

ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ

Լոս Անճելըս

Աղբիւրների եւ կատարուած յղումների համար, տես՝

Ռուքիա Փիրումեան, *And Those Who Continued Living in Turkey after 1915* (2008):

Ռուքէն Մելքոնեան, «Հայերի բռնի իսլամացումը ցեղասպանութեան տարիներին» (2010):

ԶՐՈՅՑ ԿԱՊԻԿԻՆ ՀԵՏ

Նոր արթնացած՝ նստեր եմ հայելիին դիմաց ու կը դիտեմ տխուր դէմքս, ծամած-
ռութիւններ կ'ընեմ՝ տրամադրութիւնս փոխելու, բայց անօգուտ: Անթափանց մա-
ռախուղի պէս թախիժ մը նստած է հոգիիս մէջ: Գիշերը մղձաւանջային երազներ տե-
սեր եմ: Դուրս կը մղուիմ տունէն, կարծես բանտող միտքերէն փախուստ տայի:
Հանրային պարտէզ կը մտնեմ ու կը կենամ ցանցապատնէշով բանտարկուած կապի-
կին քով:

Ան, կքած ինք իր վրան, պարապ կերամանը կը դիտէ, ապա սեւուկ թաթիկով ոտ-
քերուն տակ կուտակուած աղբի շեղջը կը փորփրէ: Գաղտուկ հայեացք մը կը նետէ
վրաս, ապա կը շարունակէ իր գործը: Ցանցի մանր անցքերէն կը փորձեմ ներս նետել
տուրմի կտոր մը: Կը յաջողիմ, սակայն ան միայն կը նայի կասկածոտ:

- Չե՞ս սիրեր, ինչո՞ւ է չես առներ, համով է,- կ'ըսեմ:

Տարօրինակ ձայն կը լսեմ, սակայն աղբիւրին չեմ անդրադառնար:

- Չե՞ս սիրեր,- կը կրկնեմ, ու այս անգամ ա'լ որոշ է՝ կապիկն է որ կը պոռայ
վրաս.

- Ի՛նչ սիրել, վրա՞ս կը խնդաս...

Ապշահար եմ. խօսող կապի՞կ, ի՛նչ յառաջընթաց:

Ան փնթփնթալէն աջ ու ձախ կը քայլէ ու վանդակին պատերուն կը զարնուի, խէթ
հայեացքներ ուղղելով ինծի: Չեմ կրնար անպատասխան ձգել.

- Կը ներես, չառիր՝ ես ալ խորհեցայ...

- Ի՛նչ խորհեցար, որ չե՞մ սիրեր, չե՞ս կարծեր որ կը ծաղրես...

- Բայց ինչո՞ւ, եղբ...

- Անոր համար, եղբայր, որ ո՛վ գիտէ ինչ էր նետածդ, թերեւս ալ կը պայթի... Իսկ
հոս սիրել միրել չկայ, ա'յդ պակաս էր. բանտին մէջ՝ սիրել... չըլլայ՝ կը կարծես թէ
աղբանոցն ալ շա՛տ կը սիրեմ, մեծ հաճոյք կը զգամ հոս թաւալելէն:

- Ո՛հ, այդպէս չեմ կարծեր, բայց գիտեմ որ այցելուները երբեմն կը հիւրասիրեն...
ու չես մերժեր,- կը կեղծեմ ու կ'ամչնամ իմ կեղծիքէս, որովհետեւ ճիշդ այդ կարծիքն
ալ ունիմ իր մասին:

- Անչո՛ւշտ, մեր անտառի պանանը ու նարինջը կը խժռէք, հոտածն ու թափելիքն
ալ մեզի «օգնութի՛ւն» կու տաք... Դուն ըլլաս՝ ի՞նչ կ'ընես, այս ճաղերով փակուած՝
կը մերժես առնել ու անօթի՞ կը մեռնիս...

Դեռ ինքզինքս չեմ գտած. խօսո՞ղ կապիկ. քիչ է ըսելը, նաեւ՝ ինծի հետ բաղդա-
տուո՞ղ ու մեղադրող...

- Մարդացա՛ք. բարձրացա՛ք ձեր կարծիքով ու մեզ կը բանտէք: Այս է ձեր մարդա-
ցումը:

Մինչ ես գլխուս թափող անոր զայրոյթին տակ ամօթահար ու կարկամած եմ, ան
կը շարունակէ.

- Դեռ կու գաք, կը խիսթէք, կը սուլէք ու կ'ուզէք որ պարենք, ցատկուտենք, ձեր

ուզած ժամանակ, ձեր նուագին տակ, ձեր քիմքին համեմատ, անշուշտ...: Պարել բանտին մէջ... միայն մարդը կրնայ:

Ի՛նչ խորիմաստ կը դատէ այս նախնական արարածը. կ'ամենամ մարդը ըլլալէս ու կ'ուզեմ հանգստացնել զինք.

- Այո, ճիշդ ես, միայն մարդու սահմանափակ միտքը կրնար յօրինել իր նմանը պատժելու այս ձեւը՝ բանտը:

Կը կենայ պահ մը ու զարմացած կը հարցնէ.

- Յոսամ «նմանը», ես չեմ: Դու ըսել կ'ուզես՝ մա՞րդը... մարդի՞կ ալ կան բանտերու մէջ:

- Օ՛, անշուշտ, եւ դեռ՝ բազմազան բանտերու...

Հանգստութիւն եկած է վրաս, համախոհ մը գտածի պէս: Այլեւս բնական կը գտնեմ կապիկին խօսիլը ու սիրտս բանալ կ'ուզեմ:

- Ներէ՛, չէի գիտեր, որ բանտուած ըլլալուդ կ'անդրադառնա՛ս... վիճակդ կը հասկնամ, քանի որ ես ալ բանտի մէջ եմ,- կ'ըսեմ մեղմօրէն:

- Դո՞ւն... ահա վանդակէն դուրս ես, ուզած տեղդ կրնա՛ս երթալ:

- Դու յայտէս կը կարծես քու կապիկային խել... Կը ներես, բայց ես ալ բանտի մէջ եմ...

- Ի՛նչ բարդ միտքերով զիս կը շէմեցնես. ի վերջոյ ցեղակից ենք, ու ինձմէ շատ հեռու չես կրնար գացած ըլլալ:

Խորհելու բան կ'ըսէ անբանը, բայց ես ժամանակ ունի՞մ. ոչ ալ հիմա վիճելու տրամադիր եմ. ուստի կ'ըսեմ.

- Թերեւս ալ ճիշդ ես կարգ մը բանտերու մէջ, սակայն՝ ո՛չ այս պարագային. մենք յառաջդիմած ենք հսկայական բանտեր շինելու մէջ: Ու այնքան վարպետօրէն կը շինենք, որ հոն կալանուածներն ալ, դուրսէն նայողներն ալ պատրանքը կ'ունենան, թէ ազատ են: Մենք նոյնիսկ բանտերու մէջ բանտեր ունինք ու դեռ կը կատարելագործուին անոնք...

- Բան մը կը բացատրե՞ս, կը մօտենայ ու կամացուկ կը շնչայ:

Այդ միջոցին գիշերուան ճնշող երազս կը յիշեմ ու կ'ըսեմ ցած ձայնով.

Նախ հարցում մը քեզի՝ ձեր անտառին մէջ կը պատահէ՞ր, որ ուղտերը առիւծներուն վրայ յարձակէին:

- Ի՛րի՞նչ, Ուղտը... Առիւծին վրա՞յ, դու իրաւա՞ր կ'ընես,- աչքերուն մէջ շշուկիս խորհրդաւոր արձագանգը՝ ան կը մօտենայ:

- Ո՛չ, բնաւ ալ ո՛չ: Այս վերջերս աւելի ու աւելի կը պատահի, կ'ըսեն: Առակի պէս բան մըն է: Աղուէսը ոխով լեցուեր է Ուղտին դէմ, իբր թէ ան իր որջը խլեր է: Ինք ալ գացեր, Առիւծին գլուխը դարձուցեր, անոր որջին ու ուղեղին տէր եղեր, անոր ժանիքներով Ուղտէն իր ոխը պիտի հանէ: Օր մը ծեր ուղտերէն մէկը, որ դեռ կը յիշէ իր Ուղտ ըլլալը, իր եղբայրներուն դառն ճակատագիրը կու լար ու դրացիին կը գանգատէր, թէ չ'ուզեր Աղուէսին կեր դառնալ, պէտք է պաշտպանուելու միջոց գտնէ: Գիտե՞ս ինչ կ'ըլլայ արդիւնքը:

- Ի՛նչ, անապա՞տը կը պահուըտի:

- Ո՛չ, ո՞վ կը ձգէ, հարցը արդէն այդ անապատն է: Լուրը կը հասնի Առիւծին, ան աշխարհով մէկ կը պոռայ, թէ Ուղտը Առիւծին ոխերիմ թշնամին է, զինք, իր որջը, իր ցեղը ու բոլորը, բոլորը, կոխկռտելու կը պատրաստուի:

- Հի՛, հի՛, հի՛...դու ինչ առակ չէ, գուարճալիք կը պատմես:

- Անշուշտ, մանաւանդ որ ուրիշներու մասին է. բայց գիտե՞ս այդ գուարճալիքին

վերջը ի՞նչ կ'ըլլայ. Առիւծը Ուղտին դէմ պատերազմ կը յայտարարէ ու կը սկսի հալածել: Ինք պիտի տիրէ բոլոր անապատներու մէջ, որ ուղտերը հոն պատսպարուելով՝ աշխարհը չկործանեն:

- Ըսածդ շատ տրամաբանական չէ. մէկը չկա՞յ, որ Առիւծին սխալ ըլլալը ըսէ ու փրկէ ուղտերը:

Ահա քեզի նոր դար. Կապիկը բանականութենէ ու ճշմարտութենէ կը խօսի: Հիմա ինչպէ՞ս հասկցնեմ, որ ճշմարտութիւնը բազմերանգ երեւոյթ է, քամիներու հետ ուղղութիւն կը փոխէ, որ Առիւծը շատ ալ լաւ գիտէ, թէ ինչը ինչոց է, պարզապէս Աղուէսին հաճելի մկանի խաղ մը կ'ընէ. մատներով բռնենք շինելու ու բանալու մարզանք մըն է, բայց զարմանալի սթափեցնող ազդեցութիւն ունի ամէնուն վրայ ու նոյնիսկ կարգ մը ուղտեր ալ անոր մատները կը չփեն...

Կապիկը, բոլոր բթամիտներու պէս, շատ լուրջ է, այդ խաղը չի կրնար ըմբռնել, ուստի կրկին շուրջս դիտելէ ետք կը շնջամ:

- Դուն ի՞նչ օգնելու մասին կը մտածես. դեռ խօսք կայ, թէ անդին ուրիշ կենդանիներ ալ որոշած են Առիւծը յօշոտել. ինձ Առիւծ, չէ՞...

- Ձեմ գիտեր՝ ինչ ըսեմ, սկսար զիս ալ համոզել... գիտեմ որ ուղտերը շատ համբերող են, բայց գէշ կը զայրանան... եթէ միայն արթննան... Լա՛ւ, թող իրենք ալ փորձեն լեզու գտնել Առիւծին հետ:

- Դիւրի՞նք կը կարծես, աջ կը դառնան՝ Առիւծը կը պոռայ, թէ ոտքիս կոխեցին, ձախ կը դառնան՝ Աղուէսը կը ճուռայ, թէ պոչիս կոխեցին: Ստիպուած Առիւծէն աղաչեցին, թէ՛ «Աստուծոյ սիրոյն, մենք մեղք չունինք, խնայէ՛»։ Գիտե՞ս ինչ պատասխան ստացան:

- Ի՞նչ:

Առիւծը զայրացաւ ու ըսաւ՝ «Դուք ի՞նչպէս կը համարձակիք Աստուծոյ անունը բերան առնել. Աստուած իմս է, դուք Աստուծոյ դէմ գործեր կ'ընէք, ու Աղուէսին տուրք չէք տար, զիս ալ սնունդէ կը զրկէք»:

- Միւս կենդանիները ի՞նչ կ'ըսեն:

- Առաջ շատեր Ուղտը կը պաշտպանէին, բայց հիմա ամէնքն ալ սկսան հասկնալ, որ իրենց մուշտակը պահպանելէ զատ, կրնան Ուղտին թէկուզ պոչէն մագ մըն ալ իրենք փրցնել: Ամէն մէկը բան մը կ'ընէ Առիւծին օգնելու համար, որովհետեւ արքայ Առիւծը ըսած է՝ ով մեզի հետ չէ՝ մեզի դէմ է, ով որ աշխարհը փրկող, Աստուծոյ առաքեալ Առիւծին (ու Աղուէսին, անշուշտ) իր որսէն բաժին չտայ՝ դժոխքի կրակներու մէջ պիտի այրի:

- Աւելի մեծե՞րը, ըսենք, արջը ի՞նչ կ'ըսէ:

- Հը՛մ, արջին հարցը քիչ մը լուրջ է. գիտես չէ՞, ի վերջոյ ինք ալ մուշտակաւոր է... բայց ինքզինք փրկելու համար երբեմն տազնապած կը պոռայ, թէ՛ հասէ՛ք, օգնեցէ՛ք Առիւծին... Միւս կողմէն ալ՝ զայրոյթէն երբեմն կը մրթմրթայ ու զգուշանալով, որ իր մորթը բզիկ-բզիկ չընեն, օձերուն եւ վիշապներուն կը մօտենայ:

Կապիկը աչքերը կը թարթէ արագ-արագ ու կը փորձէ բան մը հասկնալ, բայց ես կը շարունակեմ:

- Աղուէսը լաւ գիտէ, որ այս խաղը կրնայ ձանձրացնել միւս զազանները: Առածը միտքէն չի հաներ՝ միշտ որսի մանր մունր վէճեր կը հանէ, ու անոնք իրենց գործով կը զբաղին: Շատեր, կարգ մը ուղտեր ալ, վտանգէն ազատելու համար, նաեւ՝ կանաչ գոյնէն հմայուած՝ իրենց մուշտակը կանաչ կը ներկեն ու Առիւծի բանակին կը միա-

նան...

- Է՛, ան ալ կ'ընդունի՞ր ամէնքը, կը հարցնէ մտահոգ, գլուխը քերելով, ու յանկարծ լոյս մը կը փայլի աչքերուն մէջ.

- Լա՛ւ, որ ատանկ է, Ուղտն ալ թող ներկէ մուշտակը ու միանայ....

Ի՛նչ արագութեամբ ըմբռնեց ժամանակի ոգին: Բայց զինք ալ չխաթարել, մանաւանդ՝ իրմէ խելօք ըլլալս փաստելու համար կ'ըսեմ.

- Չէ՛, միամիտ մի ըլլար. ի՛նչպէս կրնայ ամէնքն ալ ընդունիլ: Եթէ աշխարհի վրայ թշնամիներ չմնան, տիեզերքի հաւասարակշռութիւնը կը խախտի, չէ՞, խորհեցա՞ր:

- Լա՛ւ, կարծեմ որ հասկցայ. հասկցայ... Միայն, կը ներես, եղբա՛յր, այս ամէն պատմութիւնը ի՛նչ կապ ունի քու բանտիդ հետ: Գործ-բան չունիս՝ գլուխ կը յոգ-նեցնես:

Ճիշդ այդ միջոցին դրացի կրպակէն սոսկալի երաժշտութիւն կը պայթի: Կապիկը ընդոստ կը ցատկէ ու կատաղի շարժումներով, հրճուագին ճիչերով կը պարէ անոր կշռոյթով, ամբողջ ժամանակ յետոյքը տարօրինակ ձեւով տնկելով քիթիս:

- Ի՛նչ կ'ընես, եղբա՛յր,- կը կանչեմ:

- Այս նոր պարը դրացի վանդակի աղուէսը սորվեցուց, շատ հաճելի է, հիմա նորոյթը այս է, միտքդ յոգնեցնելու տեղ՝ դուն ալ պարէ...

Կը գղջամ գրոյց սկսելուս համար. այս խեղճ արարածը տանջելը ի՛նչ միտք ունի: Ըսենք թէ նախնիս եղած է՝ պայման է որ կապ ունենայ ինծի հետ: Անոր այնպէս հաստատ կերպով ներշնչած են, որ իր ճաղերէն ու հոտած նարինջներէն զատ բան տեսնելու ընդունակ չէ: Կամ ալ՝ այս դարու կապիկ է, շատ շուտ ըմբռնեց պատմածիս էութիւնը ու գլուխ յոգնեցնելու տեղ յետոյքը կը շարժէ. ի՛նչ կը փոխուի միտք յոգնեցնելէն:

«Ուղեղիս մէջ բանտ է», - բա՛ն գտար անոր ըսելու: Հասկնալու համար ան նախ գլուխ պէտք է ունենայ: Մինչդեռ ամէն վայրկեան բաց յետոյքով կը հրճուի: Կամ ալ՝ ան ինչո՞վ մեղաւոր է, որ դուն չես կրնար լուալ յիշողութիւնդ ու նոր կեանքով ապրիլ:

Այսպէս ժամանակ մըն ալ կը մտմտամ ու կ'ըսեմ.

- Հիմա եթէ քու վանդակիդ դուռը բանամ՝ դուն ազա՞տ կ'ըլլաս:

Կասկածով դէմքիս կը նայի, ապա կը շրջուի ու կը շարունակէ ցատկուտել խենթ երաժշտութեան տակ: Յանկարծ ոտքին տակէն հոտող նարինջ մը կը գտնէ, հրճուանքով ու յաղթական ինծի կը պարզէ, կարծես ըսէր՝ «Ասկէ աւելի ինչի՞ պէտք ունինք»:

Հասկցած եմ՝ եթէ ընկերովի մահը հարսանիք է, ուրեմն համայնական բանտն ալ՝ ազատութիւն...

Բանտիս հաստ ցանցապատերը կը շօշափեմ ու աւելի ապահով կը զգամ: Ո՞վ յօրիներ է ազատութեան ցնորքը: Ո՛չ, ես գոհ եմ հոս, կանաչն ալ գէշ գոյն չէ...

Հայելիէն ինծի նայող Կապիկը հեզնական կը կանչէ.

- Հը՛, մուշտակդ ներկելո՞ւ կ'երթաս...

ԼԱԼԱ ՄԻՍԿԱՐԵԱՆ - ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Հալէպ

ԶՈՒԱՐԹ ՄԱՅՐԻԿԸ

Գլուխը՝ կախ, աչքերը՝ գետին, կեցեր է տնօրէնին գրասեղանին առջեւ ու պապանձեր:

Թէեւ դեռ վաթսուներէն չէ հասած, բայց իր կեանքին իւրաքանչիւր օրը հոգերով, դառնութեամբ, զրկանքներով ու ծանր աշխատանքով կրկնակի ապրելով, արդէն պառաւած, աչքերը փոս ինկած են, հինաշուած մազերուն տակէն՝ մասնաւորաբար խազին երկու կողմերու սպիտակները սկսած են տարածուիլ: Վերստին ներկելու ատենը եկեր է, բայց ըրածը անփութութիւն չէ, պարզապէս ժամանակ չունի, ժամանակ ալ ունենայ՝ սիրտ չունի:

Տնօրէնը ձեռքերը սեղանին, մատները իրարու հիւսած, ակնոցներուն մէջէն հայեացքը սեւեռած է Զուարթ մայրիկին ու պատասխանի կը սպասէ:

Զուարթ մայրիկը, որ հիմա շատ հեռու է զուարթ ըլլալէ, հաւանաբար պիտի նախընտրէր, որ գետինը ճեղքուէր ու զինք մէջը առնէր, քան թէ այս վիճակին մատնուէր, ան ալ՝ այս տարիքին, իր կէս տարիքը ունեցող տնօրէնին դիմաց: Ինք, որ ամուսնութենէն երկու տարի ետք ամուսինը կորսնցուցած էր ու մինակ մնալով իր մէկ հատիկ աղջկան հետ, ստիպուած եղած էր աշխատանքի մտնելու այս դպրոցէն ներս, որպէս տնտես-մայրիկ, ու մինչեւ այսօր աշխատած էր. օր մը չէր թերացած իր պարտականութեան մէջ, միշտ աշխոյժ, միշտ սիրալիր, ժպտերես, բոլորը արձակուելէն ետք մնացեր էր ու շարունակեւ գործը, փաստ-փայլուն ըրեր էր ամէն կողմ: Յատկապէս տնօրէնին սենեակը ու շահածով տունը պահեր էր, աղջիկ մեծցուցեր էր, նոյն դպրոցին մէջ կարդալ տուեր էր, մինչեւ պաքալօրէա, ու երբ օր մը բախտը բացւեր էր, հարս տուեր էր Քուէյթ, առանց ուղեւոր, առանձին մնալու հեռանկարէն սարսափելով, բայց ինչ ընէր, աղջկան «բախտը բացուեր էր» ու չէր կրնար դէմ կենալ, թող երթան երջանիկ ըլլան, ինք ալ իր ցաւին հետ կ'ապրի, կը վարժուի:

Ահա արդէն քանի տարի է հոն են, իբր թէ քանի մը տարի պիտի մնային, դրամագլուխ հաւաքէին ու գային այստեղ սեփական գործի մը ձեռնարկէին, ո՞ւր է, տան հաշիւը շուկան չի բռներ:

Աղջիկը՝ աղջիկ մըն ալ ինք ունեցեր է, լոյսի կտոր, նենէին երիտասարդութիւնը կը յիշեցնէ եղեր, նկարները շարեր է պահարանի հայելին շրջանակին վրայ ու ամէն օր կը դիտէ ու կը համբուրէ, եկող-գացողին ալ ցոյց կու տայ,՝ ճիշդ իմ պատիկութիւնս է...

Ահա թողնիկը արդէն տասնեօթը տարեկան եղեր է, ու ինք, որպէս մեծ

մայր, տասնեօթը տարուան մէջ տասնեօթը անգամ չէ տեսեր թոռնիկը: Առաջ ամէն ամառ կու գային, հիմա, երեւի գործերը լաւ չեն, երկու-երեք տարին անգամ մը կու գան:

Տասնեօթը տարեկան լոյսի կտոր թոռնիկը ուզող կայ եղեր, աղջիկը իրեն հեռաձայնով հաղորդեր է, մօրը կարծիքը կը հարցնէ, մեծ մայր եղիր ալ դիմացիր, ինք իրենց մօտ ըլլալու չէ՞ր, դնէր-վերցնէր, լսէր-խօսէր, կարծիք տար, խրատէր, մեծ մայրութիւն ընէր... կրակը ինկեր՝ ի՞նչ ընելը չի գիտեր:

* * *

- Զուարթ քոյրիկ, դեռ չվերջացա՞ր մը:

- Չէ, դեռ գործ ունիմ, դուն գնա՛, ես վերջը կ'ելլեմ:

- Լա՛ւ, ես կ'ելլեմ կոր, դուռը ետեւէս կը քաշեմ:

- Աստուած հետդ,- ըսաւ ու սպասեց որ միւս մայրիկին դուռս ելլելը լսէ: Երբ փողոցի դրան շրխկոցը լսեց, ձեռքերը չորցուց գոգնոցին վրայ եւ ուղղւեցաւ տնօրէնին սենեակը: Գրպանէն հանեց ծալուած թուղթը, առաւ հեռաձայնին ընկալուչը ու սկսաւ մէկիկ-մէկիկ հաւաքել թուղթին վրայի թիւերը: Լսեց աղջկան ձայնը:

Զուարթ մայրիկը արդէն սովորութիւն դարձուցեր էր, ամէն Շաբաթ օր, բոլորը երթալէն ետք կը հեռաձայնէր աղջկան ու երկար-բարակ կը խօսէին: Գիտէր, որ ըրածը ճիշդ բան չէ, յանցաւոր կը զգար, մասնաւորաբար սկիզբները, սակայն, քանի մը շաբաթ ետք, աւելի հանգիստ կը մտնէր տեսչարան ու կը հեռաձայնէր:

Քանի մինչեւ հիմա մէկը բան չըսաւ, մէկը բան չէ զգացած, այլեւս առաջւան նման սրդողելու պէտք չունի, օրական հազար հատ հեռաձայն կ'երթայ-կու գայ, աս ալ անոնց մէջը կը կորսուի, ո՞վ պիտի զգայ:

- Քա՛ աչքդ չելլէ Արաքսի... մեզի բան սորվեցուցիր...

Արաքսին, իրենց շիրքէթի կիներէն էր, հանած-վարած, աչքը բաց մէկը, որ վաճառականի մը քով ծառայութեան մտած էր, ու գործատէրը հոն չեղած ատեն, ո՛ւր ըսես չէր հեռաձայնէր: Մարդը ֆաթուրաները կը վճարէր, օր մըն ալ բան չէր ըսած, բան չէր զգացած, ղապատայի մարդ էր, հարուստ, ծովու ջուրէն քանի մը կաթիլ պակսեր էր, ի՞նչ պիտի ըլլար որ... դուն ալ ըրէ՛, ո՞վ պիտի գիտնայ որ...

- Քա՛ աղջիկ, հարաւ է, մեղք ունի, ամօթ չէ՞:

- Իչտէ ասանկ ըսելով մարդ չեղանք, «մեղք ունի, ամօթ է»... ընողները մեզմէ աւելի կը սիրուին, կը յարգուին կոր, մեզի պառս ըսող մը եղե՞ր է...

Կեանքին մէջ բնաւ հարաւ բան չէ ըրած, ամէնքը գիտէին զինք, պարկեշտ, ուղղամիտ, բարի, աշխատասէր: Այս ալ չէր ըներ, եթէ աղջկան ու թոռնիկին կարօտը, անոնց հետ խօսելու երջանկութիւնը, կեանքին միակ երջանկութիւնը մագնիսի պէս չքաշէին ու զինաթափ չընէին զինք:

Ու այսպէս, երբ բան մը յաճախ կը կրկնուի, սովորոյթ կը դառնայ ու արդէն դարձեր էր:

Այս պզտիկ մեղքը, որ առաջ աւելի մեծ էր ու ծանր կը կշռէր սրտին վրայ, թող Աստուած ներէ: Կը ներէ: Ինչո՞ւ պիտի չներէ: Ի՞նչ մեղքեր կը գործուին շուրջը ու առանց պատիժի կ'անցնին: Առաջ ասանկ չէր, աշխարհը փոխուած է: Առաջ անմեղութիւնը շատ էր ու մէկ հատիկ մեղքը փուշի պէս կը ցցուէր, իսկ հիմա՝ ճիշդ հակառակը...

Մեծ մը կնիկ, յանցաւոր աշակերտի մը պէս հիմա կեցեր է տնօրէնին առջեւ ու չի գիտեր ի՞նչ պատասխանէ: Լաւ որ բոլորը արձակուեր են, մարդ չէ մնացեր դպրոցը, թէ չէ, եթէ մէկն ու մէկը տեսնէր կամ լսէր, ի՞նչ խայտառակութիւն պիտի ելլէր:

Տնօրէնը ձեռքին բռնած հաշուեցուցակը դեռ վար չէր դրած: Յոյց տուած է այն մեծ գումարները, որոնք վերջին ամիսներուն երեւցեր են, սովորականէն տարբեր գումարներ, որոնց համար բացատրութիւն չգտնելով, դիմած է հեռախօսի ընկերութեան եւ մանրամասնեալ հաշուեցուցակ խնդրած: Երեւան եկած է Քուէյթի քոտով հեռաձայնի թիւ մը, ու խօսուած թուականներուն եւ վայրկեաններուն դիմաց խոշոր գումարներ, որոնք հագարներու հասած են: Տնօրէնը զարմացեր է, ինք գիտէ, թէ դպրոցական հարցերու գծով ո՛ւր կը հեռաձայնէ Հալէպէն դուրս, սակայն Քուէյթ՝ չէ պատահած: Ու խնդիրը պարզելու համար ելեր է ու ինք այդ թիւին հեռաձայներ է ու ամէն ինչ բացայայտուեր է:

- Տիկին Զուարթ, չաբաթներով խօսածներուդ գումարը գիտե՞ս քանի՞ հասեր է, ըսեմ՝ դուն ալ պիտի չհաւատաս... ասիկա ըլլալի՞ք բան է, նախ ըսեմ, որ ըրածդ գողութիւն է: Այստեղ Զուարթ մայրիկը ահաւոր կերպով ցնցուեր է: Այո՛, այո՛ գողութիւն, հապա ի՞նչ, եւ երկրորդ, եթէ քեզի ըսեմ վերադարձուր գումարը, ինչպէ՞ս պիտի վերադարձնես, ուրկէ՞, առած ամբողջ ամսականդ չորս հազարի չի հասնիր: Խեղքդ ո՞ւր էր այս տեսակ յանցանք գործած ատենդ, դուն, որ օր մը իսկ սեւ կէտ չես բերած անունիդ...

Սիրտը ինչպէս արագ կը տրոփէր: Երեւոյց կեցած տեղը, գրասեղանին ծայրը բռնեց որ չիյնայ ու ետ ձգեց:

Իր աշխատած երկար տարիներուն ընթացքին, դպրոցը չորս տնօրէն փոխած էր ու բոլորն ալ, առանց բացառութեան, գոհ մնացած էին իրմէ ու չէր պատահած, որ դիտողութիւն մը իսկ ընեն, ուր մնաց յանդիմանեն, պախարակեն...

Տնօրէնը նկատեց, - նստիր, - ըսաւ, նստիր, քանի մը անգամ կրկնեց ու ստիպեց որ նստի, յետոյ ջուր տուաւ որ խմէ: Զգաց, որ ահաւոր գէշ կացութեան մէջ ինկած է կինը, գոգը դրած ձեռքերը թեթեւ դողէ մը բռնուած, չէին հանդարտեր, իսկ ինք, արձանացած է, նոյնիսկ ձեռքը չի բարձրացներ աչքին տակի արցունքի կաթիլը սրբելու:

Բարկութեամբ խօսելու սկսած տնօրէնը հիմա աւելի մեղմացած էր, կը փորձէր զսպել խստութիւնը՝ ի տես այդ խեղճ ու կրակ կնոջ: Գիտէր, լաւ գիտէր, որ մայրիկը չէ կրցած չափել յանցանքին տարողութիւնը, ոչ գաղափար ունի հեռաձայնին միջ-փաղաքային խօսակցութեանց սակերէն, ոչ ալ ըրածին յանցանք ըլլալէն:

Աստուած իմ, այս ի՛նչ կրակի մէջ ինկայ, ի՞նչ ընելու եմ, ինչպէ՞ս այս մարդուն երեսին նայիմ ասկից ետք,- կը մտածէր մայրիկը, հապա աղջիկիս ի՞նչ բացատրութիւն տամ... այս Շաբաթ եթէ հեռաձայն սպասէ ու ձայն չսէ, ի՞նչ պիտի մտածէ... պիտի կարծէ, որ հիւանդ եմ եւ կամ ինծի բան մը եղեր է...: Լրիւ անջատուեր էր տեսչարանէն, աչքերը կը բարձրացնէր, բան չէր տեսներ, բան չէր լսեր:

Երկար տեւած էր «դատաւարութիւնը», աւելի քան կէս ժամ:

Հիմա տնօրէնն ալ աչքերը առաստաղին, սիկարէթ-սիկարէթի ետեւէ կը ծխէր ու կը մտածէր ի՞նչ ընէր, ինչպէ՞ս վարուէր, հոգաբարձութեան լուր տա՞ր, չտա՞ր... հապա՞ եթէ հաշուեքննիչ մարմինը նկատէ... անոնց աչքէն բան չի փախիր... ի՞նչ պատասխան պիտի տայ:

* * *

Երեկոյեան տնօրէնը, հոգաբարձութեան ատենապետին հետ մօտ ժամ մը խորհրդակցելէ ետք բոլոր հանգամանքները նկատի առած, որոշումի մը յանգած էին: Բոլորին կողմէ սիրուած, յանցանքի նախընթաց չունեցող Ջուարթ մայրիկին պիտի չվնասէին, բայց եւ այնպէս, նկատողութեան կողքին, գումարը վերադարձնելու ձեւ պիտի գտնէին, կա՛մ ամսականներէն քիչ-քիչ կտրելով, կա՛մ իր առնելիք հանգստեան թոշակէն եւ կամ հատուցումէն պիտի գեղչէին:

Յաջորդ օրը տնօրէնին առաջօրեան սուրճը միւս մայրիկը բերաւ:

- Ջուարթը այսօր գործի չէ եկած,- ըսաւ,- խոհանոցն ալ, իր անձնական առարկաներէն բան չէ ձգած, հաւաքեր-տարեր է, արդեօք ի՞նչ կայ, Թելեֆոն ալ չունի հետը խօսինք:

Այս մէկը տնօրէնին մտքէն չէր անցած, երկվայրկեան մը աչքերը սառած մնացին, ապա լաւ,- ըսաւ,- ես կը նայիմ, ինծի մեր վարորդներէն մէկը ղրկէ:

Տնօրէնը վարորդին թելադրեց, որ երթայ Ջուարթ մայրիկին տունը եւ նայի հիւանդ է- եթէ ոչ, ապա զինք առնէ եւ դպրոց բերէ:

Կէս ժամ ետք վարորդը վերադարձաւ:

- Տունը չէր,- ըսաւ,- զարկի, զարկի դուռը՝ բացող չեղաւ, դիմացի դրացուհին բացաւ դուռը, ըսաւ՝ Ջուարթը երէկ տակնուվրայ էր, աչքերը կասկարմիր, ի՛նչ ըրինք՝ չըսաւ պատճառը:

Տնօրէնը վարորդին թելադրեց, որ կէսօրէ ետք անգամ մըն ալ երթայ ու գտնէ մայրիկը եւ ըսէ, որ վաղը անպայման դպրոց գայ:

Թէեւ դպրոցի վարորդներէն գաղտնիք չի պահուիր, սակայն վարորդ Գրիգորը այս հարցէն լրիւ անտեղեակ էր ու կ'աշխատէր ամէն գնով բան մը հասկնալ, երբ կը փորձէր համոզել մայրիկը, որ յաջորդ օրը անպայման դպրոց գայ. «Պարոն տնօրէնը պատուիրեց, չգալ չընես, Ջուարթ քոյրիկ, չէնէ տնօրէնը կը նեղուի, հա՛», աւելցուց իր քովէն ու դուրս եկաւ մայրիկին տունէն:

Յաջորդ առաջօր սովորականին պէս տնօրէնին դուռը թակուեցաւ հա-

զիւ լսելի մատնահարումով մը ու շփոթ քայլերով ներս մտաւ մայրիկը՝ դողդեղացող մատներով սուրճը դրաւ սեղանին ու կը պատրաստուէր ետ դառնալ, երբ տնօրէնը նշան ըրաւ, որ սպասէ:

Ափսէն ձեռքը, գլխիկոր կեցաւ տեղը ու սպասեց, մինչեւ որ տնօրէնը աւարտեց հեռաձայնային խօսակցութիւնը, ընկալուչը դրաւ վար, սիկարէթ մը վառեց ու սկսաւ խօսիլ հանդարտ, մեղմ, քիչ մըն ալ խանդաղատանքով: Կարծես դերերը շրջուած էին, հիմա տարեցը տնօրէնն էր, եւ ինք՝ սայթաքած մանկամարդ աղջիկ մը:

Զուարթի բերնէն ծպտուն իսկ չսուեցաւ, բոլոր ըսուածները լուռ ընդունեց ու երբ դուրս կ'ելլէր՝ - ներողութիւն,- ըսաւ, - մէյ մըն ալ չեմ ըներ... ձայնը կերկերաց ու աչքերը արցունքոտեցան:

- Մարդու բան չես ըսեր, - ըսաւ տնօրէնը, - ըսածիս պէս, գործդ կը շարունակես, մարդ թող բան չգգայ:

Յաջորդող օրերուն, Զուարթ մայրիկը, սկիզբը տատամսելով, բայց կամաց-կամաց, սովորականին պէս կը մտնէր տնօրէնին սենեակը, կը մաքրէր, կը փայլեցնէր ամէն ինչ, բացի հեռախօսէն, այդ սեւ գործիքին ձեռք տալ չէր ուզեր, մատները պիտի այրէին կարծես:

Տարիները սահեցան: Զուարթ մայրիկը հանգստեան կոչուեցաւ, ստացաւ իր տարիներու ծառայութեան նիւթական փոքր հատուցումը՝ լրիւ, առանց պակասի: Հեռաձայնի «պարտքեր»ուն համար բան չէին գեղչած: Գտած էին ձեւը, պարտքին չափ նիւթական պարգեւ մը տալու որոշում տուած էին ու հարցը փակած:

Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

2009

Հալէպ

«Աշխատող ձեռքեր»
ԿԱՆՔԵՎ

(1762 - 1817)

Պատմութիւնից քիչ թէ շատ տեղեակ մէկի համար, Բելգրադից դէպի հա-
րաւ, դէպի Կրագուլեւաց գնալիս, անկարելի է, մի պահ կանգ չառնել ու չմտնել
սաղարթախիտ անտառներով եւ ընդարձակ մարգագետիններով շրջապատ-
ւած, Օպլենաց կոչուող գեղեցկատեսիլ ու կանաչագարդ բլուրի լանջին թառած
այն փոքրիկ քաղաքը, որի անունն է Տոպոլա (Topola): Մինչեւ XIX-րդ դարի
սկիզբը այն կոչուել է Կամենից, քանի որ գտնւում է համանուն գետի հովտում:

Տոպոլան մաս է կազմում Սերբիայի բլուրներով եւ հովիտներով հարուստ
Շումադիյա մարզին: Բնութեան հարուստ բոլոր հրապոյրներն ու սքանչելիք-
ները ամփոփուած են այդ երկրամասում, որտեղ այցելուն ինքնաբերաբար սի-
րահարուում է երեք բանի. բնութեան գեղեցկութեանը, ժողովրդի մշակութա-
յին ժառանգութեանը, բնակիչների ջերմ հիւրասիրութեանը:

Այդտեղից, Տոպոլայից, սկիզբ առաւ սերբ ժողովրդի ազատագրական պայ-
քարը՝ ընդդէմ օսմանեան թուրքերի դաժան տիրապետութեան. դրա առասպե-
լական առաջնորդը եղաւ Ջորջէ Պետրովիչը, թուրքերի սարսափը, որոնք նրան
կոչեցին Կարա-Ջորջէ (սեւ Ջորջէ), ոչ միայն թխադէմ լինելուն պատճառով,
այլեւ յատկապէս իրենց դէմ կատարած աննախադէպ վայրագութիւնների հա-
մար:

Առաջին անգամ էր, որ կեղեքուած, հլու-հնազանդ ռայան ապստամբու-
թեան դրօշ էր պարզում բարբարոս ներխուժողների դէմ: Դա տեղի ունեցաւ
1804 թուականին Կարա-Ջորջէի նախաձեռնութեամբ, որն սկզբում մի պարզ
անասնապահ է եղել: Նրա ընտանիքը Մոնտենեգրոյից էր եկել ու հաստատուել
Շումադիյա: Դեռ պատանի տարիքից նա աչքի է ընկել իր խիզախութեամբ ու
քաջութեամբ: Միշտ զինուած է չըլել, մի բան, որ բոլորովին արգելուած էր
քրիստոնեայ հպատակների համար:

Երկու թուրք ենիչերի զինուոր, տեսնելով Ջորջէի (ապագայ՝ Կարա-Ջորջէի)
գօտու մէջ դրուած զոյգ ատրճանակները, չեն կարողանում հաւատալ իրենց
աչքերին, կարծում են, թէ դրանք այծի ոտքեր են, քանի որ այդ հին ատրճա-
նակների բռնակութեւր իսկապէս էլ շատ էին նման այծի ոտքերի:

Ջինուորներից մէկը հարց է տալիս.

- Այդ ո՞ւր ես գնում այդպէս՝ այծի տոտիկները գօտուդ մէջ խրած:

- Սրանք ատրճանակներ են, - պատասխանում է Ջորջէն:

- Եւ դու գիտե՞ս դրանք գործածել:

- Ի հարկէ գիտեմ, - ասում է Ջորջէն եւ գօտու միջից հանելով ատրճանակ-
ները՝ կրակում է թուրքերի վրայ ու տեղնուտեղը սպանում նրանց:

Այնուհետեւ նա, խուսափելու համար հետապնդումներից, փախչում է: 1781
թուականին գալիս է Տոպոլա, ապա միանում հայդուկապետ (*) Միհայլեւիչին,
որն իր խմբով կռւում էր Աւստրիայի կողքին՝ թուրք-աւստրիական պատե-
րազմում, 1788-1791 թթ.:

Այդ պատերազմում Կարա-Ջորջէն ռազմական մեծ փորձ է ձեռք բերում:
Այնուհետեւ ինքն էլ կազմում է մարտնչող կամաւորների իր խումբը եւ ընտր-
ւում հաքամբաշի, այսինքն՝ հայդուկապետ:

Տոպոլայում նա սկսում է բազմաթիւ զաղտնի հանդիպումներ ունենալ
սերբ ազատատենչ մտաւորականների ու ղեկավարների հետ, միաժամանակ

չարոճականում է իր առեւտրական սերտ կապերը բազմաթիւ վաճառականների հետ, որպէսզի այդ ձեւով թուրքերից կարողանայ թաքցնել իր յեղափոխական գործունէութիւնը:

Այդ վաճառականներից մէկը՝ Սաւօ Դանգուբիչը, պատմում է, թէ մի օր իջեւանել է Կարա-Ջորջի տանը. տանտիրոջ արտաքին տեսքը այնքան ահարկու է եղել, որ ինքը ամբողջ գիշեր վախից չի կարողացել քնել:

Ենիչերիները մեծապէս դժգոհ լինելով Բելգրադի փաշայի՝ Հաջի Մուստաֆայի՝ սերբերի նկատմամբ ցուցաբերած հանդուրժողական քաղաքականութիւնից, սպանում են նրան եւ իրենց ձեռքն են վերցնում կառավարութիւնը, ապա սկսում են դաժան հաշուեյարդարի ենթարկել փաշայի հովանաւորութիւնը վայելած սերբ իշխաններին ու գիւղական ղեկավարներին: Նրանց ուշադրութիւնից չի վրիպում նաեւ Կարա-Ջորջի ընդլայնակեայ գործունէութիւնը:

Հաւանական որեւէ ապստամբութեան առաջին առնելու համար, թուրք հրոսակները, 1804 թ. Յունուարին, մի քանի անգամ ապարդիւն գրոհում են Տոպոլայի վրայ: Վերջին յարձակման ժամանակ, բանակի հրամանատար Ուզուն Մեհմեդը խոստացել էր իր հետ տանել Կարա-Ջորջի գլուխը: Սակայն պատահում է հակառակը. սերբերն իրենք են գլխատում յարձակուող թուրքերին եւ նրանց գլուխները դարսում իրենց քաջարի հայդուկապետի տան առաջ:

Կարա-Ջորջին ռազմավարական նկատառումներով քաշւում է մերձակայ անտառների խորքը:

Թուրքերի վրիժառութիւնը չի ուշանում: Բելգրադի ենիչերիների ղեկավարներից Քիւչիւք Ալին, իր բանակի եւ բանտերից ազատ արձակուած բազմաթիւ մարդասպանների ու ոճրագործների գլուխն անցած, մտնում է գրեթէ ամառացած Տոպոլա: Հրամայում է հրոյ ճարակի մատնել Կարա-Ջորջի ապարանքը, նորակառոյց եկեղեցին ու սերբերի տները: Ամէն ինչ ոչնչանում է, մոխիրի է վերածւում, բայց չեն կարողանում գտնել հայդուկապետի ապաստանարանը:

Փետրուար ամսի սկզբին Կարա-Ջորջին իր կամաւորների հետ դուրս է գալիս իր թաքստոցից եւ կոչ է անում թուրքերի դէմ ընդհանուր ապստամբութեան: Մղում են կատաղի մարտեր: Թուրքերն իրար ետեւից սկսում են կորցնել բազմաթիւ քաղաքներ ու ամրոցներ: Շատ վայրերում սերբերը լեռնային բարձունքներից քարերի ու ժայռաբեկոնների տարափի տակ են թաղում իրենց ուղղութեամբ առաջացող թուրք զինուորներին:

Կարա-Ջորջի նպատակն էր ոչնչացնել թշնամու ռազմական կենտրոնը՝ Բելգրադի փաշայութիւնը: Իրարայաջորդ յաղթանակները մեծապէս նպաստել էին սերբերի մարտունակութեանը: Նրանք, հակառակ թուրքերի ռազմական գերակշռութեանը, 1806 թ. Կարա-Ջորջի ղեկավարութեամբ ազատագրում են Բելգրադը եւ վերջ են դնում ենիչերիների անողոք տիրապետութեանը:

Կոստանդնուպոլսից սուլթանը պահանջում է ապստամբներից ցած դնել գէնքերը եւ ենթարկուել իր նշանակած նոր փաշային: Սերբերը կտրականապէս մերժում են սուլթանի հրահանգը եւ դիմում Ռուսաստանի օգնութեանը:

Ենիչերիների փոխարէն այս անգամ օսմանեան բանակի նոր զօրաբաժիններ ճամբայ են ընկնում դէպի Բելգրադ: Կարա-Ջորջին, ռուսական պարէնի ու ռազմամթերքի օգնութեամբ, դարձեալ կարողանում է հերոսաբար դիմադրել

թշնամու յարձակումներին: Այնուհետև կազմում է սերբերի ինքնավար իշխանությունը՝ կենտրոն ունենալով Բելգրադը: Ինքը սակայն նախընտրում է բնակվել իր սիրելի Տոպոլայում, վերակառուցում է այն, իր տան մէջ նոյնիսկ ընդունում է հարեւան երկրներից ժամանող բազմաթիւ դիւանագիտական ներկայացուցիչների: 1811 թ. կառուցում է Տոպոլայի եկեղեցին, որի արեւմտեան ճակատին մինչեւ օրս պահպանուած է նրա թողած հետեւեալ արձանագրութիւնը.

«Կամօք Հօրն Աստուծոյ, օգնականութեամբ Որդւոյն եւ շնորհիւ Հոգւոյն Սրբոյ կատարեցաւ կառուցումն եկեղեցւոյս այսմիկ յանուն Ծննդեան Սրբուհւոյ Աստուածածնի, յամի տեառն 1811: Ի միապետութեանն Ռուսաստանի Ալեքսանդր կայսեր եւ ջանիւք առաջնորդին սերբ ազգի տեառն Գէորգիէ (Ջորջէ) Աստուածասէր իշխանի եւ կողակցին իւրոյ Ելենայի եւ որդւոցն իւրեանց Ալեքսէյի եւ Ալեքսանդրի»:

Թուրքերի սուլթան Սելիմը պատրաստ էր ընդունելու սերբերի ինքնավարութիւնը՝ պայմանաւ որ նրանք էլ ընդունէին իր գերիշխանութիւնը:

Կարա-Ջորջէն զգում էր, որ մնացել է մենակ, քանի որ իր դաշնակից Ռու-

ՏՈՒՆ ՍՈՒՆ
«Միտքի ուժ»

սաստանը մի նոր պատերազմ էր սկսել թուրքերի հետ, իսկ հարեւան Աւստրո-իան էլ պարտութիւն էր կրել Նապոլիոն Լի զօրքերից, հետեւաբար՝ որոշում է ընդունել սուլթանի առաջարկը:

1812 թ. Ֆրանսիայի կայսր Նապոլիոն Լը յարձակւում է Ռուսաստանի վրայ: Ռուսաց ցար Ալեքսանդր Լը ստիպուած է լինում թուրքերի սուլթան Մահմուդ II-ի հետ հաշտութեան դաշինք կնքելու:

Մահմուդ II-ը, նկատի ունենալով Ֆրանսիայի եւ Ռուսաստանի միջեւ տիրող պատերազմական դրութիւնը, չի ուզում փախցնել այդ նպաստաւոր առիթը վերատիրանալու Սերբիային եւ սպաննելու Կարա-Ջորջէին: Դժբախտաբար, սերբերի մէջ էլ պառակտում էր առաջացել: Իշխան Միլոշ Օբրենովիչը գլխաւորում էր Կարա-Ջորջէի դրած օրէնքներից ու գործադրած խստութիւններից դժգոհ սերբերի խումբը:

Կարա-Ջորջէն, խուսափելու համար մի նոր եւ ապարդիւն արիւնահեղութիւնից, 1813 թ. դառնացած սրտով թողնում է իշխանութիւնը եւ հեռանում երկրից: Թուրքերն անմիջապէս յարձակման են անցնում եւ վերահաստատում իրենց տիրապետութիւնը Սերբիայում: Նրանք մի անգամ եւս հրկիզում են Տոպոլան՝ Կարա-Ջորջէի նստավայրը:

Իշխան Միլոշ Օբրենովիչը, շնորհիւ իր դիւանագիտական ճկունութեան, Բելգրադի թուրք փաշայից ձեռք է բերում որոշ առանձնաշնորհումներ: Ինքն էլ հաստատւում է Տոպոլայում եւ ձեռնամուխ է լինում քաղաքի վերականգնմանը:

Արտասահմանում. յատկապէս Ռուսաստանում, Կարա-Ջորջէն մեծ պատիւների է արժանանում: Յունաստանում նա սերտ կապեր է հաստատում յունական ընդյատակեայ կազմակերպութիւնների հետ, որոնց նպատակն էր երկրի ազատագրումը օսմանեան կեղեքիչ լծից: Նրանք խոստանում են ըստ ամենայնի օգնել Կարա-Ջորջէին, որպէսզի նա վերադառնայ Սերբիա եւ շարունակի իր կիսատ թողած պայքարը թուրքերի դէմ:

1817 թ. Կարա-Ջորջէն կեղծ անձնագրով Յունաստանից ճամբայ է ընկնում դէպի իր հայրենի երկիրը, մօտենում է իր սիրելի քաղաքին՝ Տոպոլային: Իշխան Միլոշը իմանում է այդ մասին եւ դաւադիր յանձնարարութեամբ նրա մօտ է ուղարկում նրա երբեմնի հաւատարիմ զինակիցներից մէկին:

Կարա-Ջորջէն ոչինչ չկասկածելով՝ մեծ ուրախութեամբ է ընդունում իր մտերիմ զինակցին, որը յարմար մի առիթ գտնելով՝ սպաննում է սերբ ժողովրդի աննման հերոսին, կտրում է նրա գլուխը եւ յանձնում իշխան Միլոշին: Վերջինս հերոսի գլուխը ուղարկում է Բելգրադի փաշային, որպէսզի ապահով տանի այն Կոստանդնուպոլիս՝ յանձնելու սուլթանին իբրեւ նշան իր հաւատարմութեան:

Հետագայում իշխան Միլոշ Օբրենովիչն ու իր գործակիցները մեծապէս են զղջում իրենց վատոգի արարքի համար: Երբեք եւս չարունակել Կարա-Ջորջէի սկսած ազատագրական գործը եւ հաւատարիմ մնալ նրա ոգուն:

Պատմական այս սրտառուչ, հերոսական, բայց նաեւ դաւաճանութեամբ արատաւորուած դէպքերը տողանցում էին իմ մտքի հորիզոնին, երբ սերբ ընկերոջս՝ Դոսիտէյ Մոթիկայի հետ մոտք գործեցի Տոպոլա: Ամենայն երկիւղածութեամբ այցելում էինք Կարա-Ջորջէի ժամանակից մնացած չինութիւնները:

Ահա նրա կառուցած եկեղեցին, ուր մի ժամանակ թաղուած է եղել նրա խող-
խողուած մարմինը: Ահա նրա դղեակը, աւելի հեռու՝ նրա զօրանոցը, նրա յիշա-
տակին կանգնեցուած արձանը:

Քաջ է եղել Կարա-Ջորջէն, հայրենասէր գործիչ, տաղանդաւոր զինուորա-
կան, խիզախ հայդուկապետ եւ բանակի հրամանատար, բայց նաեւ արդարա-
դատ, ժողովրդի բարօրութեան մասին մտածող եւ նրա շահը պաշտպանող: Նա
նոյնիսկ չի խնայել իր սեփական եղբօրը՝ Մարինկոյին: Լսելով նրա մասին բազ-
մաթիւ գանգատներ ժողովրդի կողմից՝ անաչառ դատի է ենթարկում նրան եւ
յանցաւոր գտնելով՝ հրամայում կախել, որպէսզի ոչ ոք չհամարձակուի խախ-
տել կարգուկանոնը:

Այդ դէպքից յետոյ մի որոշ ժամանակ Կարա-Ջորջէն առանձնանում է իր
սենեակում, մերժում է սնունդ ընդունել: Մի անսահման տխրութիւն պատել
էր նրա հոգին:

Երեկոյեան, հիւրանոցի պատշգամբից դիտում եմ կանաչութեան մէջ թաղ-
ւած Տոպոլան: Ամէն ինչ խաղաղ է: Ժողովուրդը հանգիստ սրտով վերադառ-
նում է աշխատանքից, մանուկները առոյգ են, գուարթ ու երջանիկ: Զկայ անց-
եալի մոռայլը, տառապանքը, օտարի ճնշող ու գարշելի թաթը:

Սերբ ժողովրդի այսօրուայ եւ ապագայի լուսաշող բարօրութեան համար է
ապրել, մաքառել ու նահատակուել Կարա-Ջորջէն: Ժողովուրդն էլ երախտա-
գէտ սրտով ու սիրով է յիշում եւ պիտի շարունակի յիշել նրան ու նրա քաջա-
րի զինակիցներին:

Առաւօտեան, անտառի միջով բարձրանում ենք Օպլենաց բլուրի կատարը:
Մեր առջեւ պարզւում է մի հոյակերտ շինութիւն, որը կարծես թէ երկնքի ջինջ
լազուրից պոկուած մի զանգուած լինի, սպիտակ ու բարձրադիր պատերով եւ
հինգ երկնագոյն գմբէթներով: Դա Կարա-Ջորջի թոռան՝ Սերբիայի Պյոտր I
թագաւորի կառուցած տաճարն է՝ Ս. Գէորգի (Ջորջի) անուան:

Տաճարի ներսի կողմն էլ հոյակապ է, ճարտարապետական բացառիկ մտա-
յղացումներով կատարելագործուած եւ բարձրարուեստ մանրանկարներով
օժտուած: Այդտեղ, ձիւնաթոյր մի մարմարի տակ հանգչում է հերոս Կա-
րա-Ջորջի մարմինը, որ նախապէս թաղուած է եղել Տոպոլայի մէջ իր կառու-
ցած եկեղեցում:

Ուզում եմ գրկել այդ մեծ մարդու շիրիմը: Ծնրադրում եմ նրա առջեւ եւ մի
տաք համբոյր դրոշմում ձիւնասպիտակ շիրմաքարին: Դա թող լինի հայ ժո-
ղովրդի անկեղծ հիացմունքի ու համակրանքի առհաւատչեան՝ եղբայրական
սերբ ժողովրդի անմահ առաջնորդի նկատմամբ:

ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼՆՃԵԱՆ

Մօնթէվիտէօ - Ուրուկուայ

* Հայդուկ բառը գալիս է հունգարերէն լեզուից եւ իր ակզբնական իմաստով նշա-
նակում է հովիւ, անասնապահ: Հետագայում, յատկապէս Բալկաններում, հայդուկ բա-
ռը ստացել է *պարտիզան*, ազատամարտիկ իմաստ:

ԱՆՇԱՐԺ ԱՌԱԻՕՏ

(շարքից)

1.

Հերթ են կանգնել յիշողութիւնները բոլոր:
Ճանապարհի մարմինը տնքում է ցաւից:
Տոկա գոլորշու մշուշն է գալիս,
Քստում դէմքերին անցորդների:
Շարքերի մէջ անվերջութեան,
Կանգառներից դուրս,
Մի հիւն վարագոյր երկնից կախուած
Անյայտ օրերի դիմակն է հունձում,
Ու երեակայութեան դաշտերում թափուր
Քարերը իմ վերադարձի յուշն են շնչում:
Երկնականարում հին աշխարհների,
Առաւօտուայ արեւի միջով,
Գնում են անանուն մարդիկ,
Ու ոտնահեւքերը նրանց
Յաւերժացնում են պահը գալիքի:
Հերթ են կանգնել յիշողութիւնները բոլոր,
Երագի աչքերում դանդաղ ծորում է
Արտացոլանքը կեանքի,
Եւ գիտակցութեան արթնացումի մէջ
Տենդագին ձայնով ոռնում է քամին:

Մտի՛ր յուշերիդ դռնով:
Քաղաքներ ու մայրամուտներ անցիր:
Փոխի՛ր սլաքները ժամանակավրէպ
Ու հաւաքիր լոյսը...
Հիւն աշխարհների դարպասների մօտ,
Յիշողութեան դաշտերը լքել են մարդկանց,
Ու թափո՛ւր է տարածութիւնը ... լո՛ւռ:

Արդ՝ ժամանակի երակներում լայնացող
Ջարկերն են թնդում հեռացումի:

2.

Ճանապարհը խաղ էր:
Դրսում օրը ասես ծաղրածու,
Անցորդներին բաժանում էր
Մահուան օդապարիկներ:
Ես կամ,

«Արիեստ եւ արուեստ»
ՊԱՅՄԱՆ ԿԱՆԹԵՂ

Ես չկամ:
Վերջալոյս:
Ամէն ինչ ոչնչի շարժման մէջ:
Սեղանին դրուած թղթերն են սպասում:
Վաղուայ առջեւում դէմքն է ա՛յս օրուայ,
Ու մի կեանք...

Ճանապարհը նստարան էր,
Նրա մարմնի մէջ՝ տերեւների դողը:
Անշարժ քամին,
Ոչինչը ամէն ինչի շարժման մէջ:
Իմ ձեռքերում
Յօդունի անծանօթ երաժշտութեամբ
Բզզում է մեղուն:

Ճանապարհը՝
Նեղ սահման,
Տարածութիւն բաց շրջանակում:
Դատարկ հայելին իր մէջ որսում է
Վերջին ծխնելոյզի վերջին ծուխը:
Ստուերի մէջ պառկած շունը
Յուշն է լսւում,
Եւ օրը բաժանում է եօթ մասի,
Օրը մթնում է:
Ոչինչը ամենայն անմահութեան:
Աչքերը որսում են այն ինչ չկայ:
Իսկ ձմեռն իր ձերմակ ձեռնոցով
Անստոյգ ներկայութեան
Գոյութիւնն է հսկում:
Խաւարի ու լուսամտի միջեւ՝
Ոչ մի տարածութիւն...
Կեանքի ընդարձակուող շարժման մէջ
Ճանապարհը՝
Անձայն վայրկեանի
Հեռացող տեսութիւնն է:

... Օրը դարձեալ իր ակնոցները
Թողել էր գրասեղանիս...

3.

Հաւաքի՛ր հատիկները վերջին ադամալոյսի:

Ես՝ իրականութեան մայրամուտն եմ ծամում

Իբրեւ մօտեցող աշուն:

Ժամանակի ուրուականը
Կասկածի բազմերանգ շուկայում
Պատմութիւնն է ծախում:

Հաւաքի՛ր մօր դէմքից ընկնող հայեացքը որբի:

Ես՝ լուանում եմ ոտքերը յիշողութեան:

Լռութեան ձի՜չ...

Առաւօտուայ մարմինը՝ գլխատուած օրերի փշածաղիկ:

4.

Մենեակում՝
Աթոռ,
Լապտեր,
Ու հի՛ն օրերի մատեան:
Անդէմ հայեացքը վայրկեանի:
Տիղմոտ հայելի:

Նայում եմ ինձ:
Ժամանակի ջղաձիգ պարանին օրօրուող աչքեր կարօտի:

Մենեակում՝
Խոնաւ ստուերների երազներ արթուն:
Ու անշարժ առաւօտուայ դէմքին դաջուող Մատեան յուշի:

ԿԱՄԻԼԱ
26 Ապրիլ, 2010
Պէյրութ

ՈԳԵՇՈՒՆԶ ԽՕՍՔԵՐ ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԻՅԼԻՆ

(Lady with the Lamp)

“The Angel of Death has been
abroad throughout the land;
you may almost hear
the beating of his wings”

JOHN BRIGHT

English politician (1811-1889)

Երանի այն զինուորներուն վիրաւոր,
Որոնք օր մը Խրիմի
Արիւնահեղ բախումներու ընթացքէն,
Քեզ ձանչնալու պատեհութիւնն ունեցան
Եւ բուժքոյրի քու գթասէր նայուածքիդ՝
Ըմբոշխնեցին խանդաղատանքն աղուանոյշ
Եւ կարեկցանքն օրհնաբեր:

Երանի այն զինուորներուն վիրաւոր,
Որոնց վերքերն ամոքեցիր գիշեր ու տիւ.
Եւ փրկեցիր զանոնք ահեղ տանջանքէ,
Յոյս ու հաւատք ներշնչելով միշտ անոնց
Քու բուժքոյրի մաքրամաքուր խնամքով
Եւ բարեսիրտ հոգածութեամբ,
Լռութեան մէջ գիշերական
Մութ ձամբաներդ լուսաւորող՝
Աղօտ լապտերը ձեռքիդ:

Ըսէ՛ ինծի, ով Ֆլորանս Նայթինկէյլ,
Ով քեզ արդեօք շնորհեց
Այս բուժիչ եւ կենարար յատկութիւնն,
Տե՛ս, շնորհիւ քու մաքրասէր վարմունքի
Եւ ջանքերուդ բժախնդիր ու անձնուէր,
Սկիստարի բժշկական կեդրոնին
Կենդանարար եւ կազդուրիչ յարկին տակ,
Մահը նահանջ արձանագրեց,
Ուր Խրիմի ռազմադաշտէն փոխադրուած

Զինակիցներ վիրաւոր,
Հրաշագործ քու ջանքերով դարմանուած՝
Վերադարձան մահէն դէպի կենդանութիւն,
Ու դէպի կեանք...

Թէեւ գիտեմ, որ ազնիւ ես,
Ունիս կեցուածք անվեհեր,
Ունիս խոհեր աներկդիմի,
Բայց կը ցանկամ, ո՛վ Ֆլորանս,
Որ մօտենաս ռազմիկներուն վիրաւոր,
Աղօտ լապտերը ձեռքիդ,
Եւ փարատես ցաւերն անոնց անամոք,
Ոչ թէ միայն
Քու բուժքոյրի բարեհամբոյր հոգածութեամբ,
Զերծ պահելու համար զանոնք
Մահուան դաժան անդոհանքէն,
Այլ սանձելու համար նաեւ
Սրտերն անոնց քինախանձ
Եւ պահելու զանոնք հեռու՝
Խորհուրդներէ չարախինդ
Եւ ռազմական ձգտումներէ քայքայիչ...

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

21 Ապրիլ, 2010
Պէյրուֆ

ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԷՅԼ
կը նկատուի արդի հիւանդապահու-
թեան հիմնադիրը: Ծնած է 1820ին,
Իտալիոյ Ֆլորանս քաղաքը: 1854ին,
երբ բրիտանական, ֆրանսական եւ
օսմանեան բանակներու միացեալ
ուժերը կը պատերազմէին ռուսա-
կան բանակին դէմ, London Times
թերթէն կը կարդայ անգլիացի վի-
րաւոր զինուորներու անմխիթար
վիճակին մասին եւ այս պատճառ
կ'ըլլայ որ ան վիրաւոր զինուորնե-
րուն այցելելու նպատակով թոյլ-
տուութիւն խնդրէ Բրիտանիոյ պա-
տերազմական նախարարութենէն:

38 հիւանդապահուիկներէ կազմը-
ւած խումբով մը, 1854ին, ան կը հաս-
նի Սկիւտար, Պոլիս, ուր կը գտնուէր
անգլիական բանակի կեդրոնական
հիւանդանոցը: Հակառակ հիւանդա-
պահուիկներու ջանքերուն, կը մահա-
նան տասնեակներով զինուորներ:
Նայթինկէյլ կ'եզրակացնէ, որ մահե-
րու աճին պատճառը ո՛չ թէ զինուոր-
ներուն ստացած վէրքերն են, այլ, մեծ
մասամբ, հիւանդանոցի անմաքրու-
թիւնը, ըմպելի ջրի չզոյլութիւնը, ան-
բարար սնունդն ու շրջանին մէջ
տարածուած զանազան համաճա-
րակներն են: Նուիրեալ հիւանդապա-
հուիկի պնդումներուն վրայ բրիտա-
նական կառավարութիւնը բժշկական
յատուկ խումբ մը կ'առաքէ հիւանդա-
նոց, ուր, այնուհետեւ կը նուազի մա-
հերու թիւը:

Անգլիա վերադառնալէ ետք Նայ-
թինկէյլ կը գրէ գիրքեր, ուր յստակօ-
րէն կը ներկայացնէ հիւանդապա-
հուիկի մը զլիսաւոր պարտականու-
թիւնները եւ հիւանդներ խնամելու
կանոնները:

1869ին, Էլիզապէթ Պլաքուէլի
հետ Անգլիոյ մէջ կը հիմնէ Կիներու
Բժշկական Քոլէժը: 1907ին ան կը
հանդիսանայ առաջին կինը, որ ար-
քայական ընտանիքին կողմէ կը
պարգևատրուի Order of Merit շքան-
շանով: Կը մահանայ 1910ին:

ԱՉՔԵՐ

Աչքեր կան ամօթխած,
Կը կիզեն սրտեր երբ բորբոքին.
Աչքեր կան հրաբորբոք,
Կը խանձեն հոգիներ
Երբ դիպուածով հանդիպին իրենց թիրախին.

Յուշեր կան անթեղուած,
Կը կիզեն փակ մատեաններ անցեալի երբ սթափին.
Ու նկարներ փոշեծածկ,
Երբ դուրս գան լոյսին, հոգիներէ շրջափակ,
Կը ժայթքեն թանձր արիւն տաք.

Աչքեր կան որ կը խամրին,
Բայց կը կիզեն երեկուան նման
Երբ դիպուածով դպչին հանգած մոխիրին.
Յուշեր կան անթեղուած, մոռցուած ընդմիջտ,
Բայց կ'առկայծին ակամայ „

Եւ երբ առկայծին,
Կ'այրեն երեկի ու գալիքի
Բոլոր էջերը ցամաք:

ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ

Մեղմ ու յուշիկ
Ինչպէս նուագը ցայգի
Կը դարպասես գիշերին,
Կրկին:

Ահա ես
Նստած պաստառին դիմաց
Առանձին
Բառի, բանի որոնումի մէջ,
Ինքնասոյգ
Երբ կը դեգերիմ մոլոր ու խոհուն
Կածաններէն իմ ճանապարհի,
Կը յայտնուիս որպէս պատրանք ոգեղէն
Միս ու ոսկորի կերպարանքով անյողդողդ,
Յաճախանքի մը անմիջականութեամբ՝

Կը հմայես պահը խոհուն
Գրգանքիդ մենատիրութեամբ.

Ալ ի՞նչ խոհ, ի՞նչ բառ ու բան, կի՛ն,
Գուլայիդ մէջ ինքնապտոյտ կը շրջուիմ,
Դարե դար ու երկրէ երկիր պտտոտող
Սա անկատար աշխարհին նման:

ՔՆԱՐԻԴ ՇՈՒՆՉԻՆ ՏԱԿ

Այս գիշեր անգամ մը եւս գերէ զիս
Սիրոյ քնարիդ յուզախառն հեշտանքով,
Տար զիս այս խենթ աշխարհէն հեռու՝
Սորփեռնի տաքուկ գիրկը խոհուն.

Այս գիշեր զա՛րկ քնարիդ թաց լարերուն
Ու քնքշանք պարզեւէ հոգոյս թաւ թելերուն,
Երբ արեւուն տաք շողերը սահին կրկին
Լուսամուտիս խոնաւ ծերպերէն ներս թրթռուն,
Ես սուգուած պիտի ըլլամ երազիս ակունքներուն,
Գտած պիտի ըլլամ երանութիւնս յաւերժականչ.

Ա՛լ ի՞նչ յոյզ, ի՞նչ ձանձրոյթ կարող է տիրել,
Ահաբեկել իմ հոգիին ծերպերը տամուկ,
Ի՛նչ տխրութիւն կարող են պատճառել արդ՝
Աշխարհի դաւերը, ցաւերն անհուն եւ անագորոյն,
Երբ թովչանքը քու հմայքիդ, վճիտ երգին անդրայուշ՝
Պիտի պարզեւէն ինծի նոր կեանք ու նոր յոյս:

Այս գիշեր գերէ՛ զիս, բոլոր ժամանակներէն աւելի,
Թրթռացող քնարիդ աներեւոյթ քնքշանքով,
Դարպասէ խոշտանգուած հոգիիս անդունդնէ՛րը խոր,
Երթամ սուգուիլ մեր մեծ երազի ջերմ ակունքներուն.
Վարդաբոյր սիրոյդ զգլխանքին լիութեամբ:

ՆԿԱՐԻԴ ՀԵՇՏԱՆՔԸ

Գծեցի շրջանակ՝ մայրամուտի շողերով,
Ու նկարդ գետեղեցի անոր մեջ՝ գգուանքով.

Նկարդ գերեց զիս, իսկ շողերը՝
Դարձան վարս, շպար եւ հրապոյր.

Սուգուեցայ անոր խորքերը, ու նկարդ
Ջրաղացի նման յեղաշրջեց իմ հոգին,
Յուզեց զիս յիմարաբար, կարօտիդ տենդով.

Այնուհետեւ, դարձար ինծի ներշնչում,
դարձար ապրում,
Եղար ամենօրեայ յաճախանք եւ յուզում,
Եղար ինծի խոնջէնք մը՝ անվերադարձ ուղիներու,
Որ ունի իր ետին՝ բորբոք յիշատակ քաղցրաբոյր.

Նկարդ առի մտորումներու շրջագծին մեջ,
Հաճելի յաճախանքի մը պէս գնաց հեռու
Գիշերուան աղջամուղջին մեջ, անհաս,
Ու առաւօտեան արեւու շողերուն հետ հպեցաւ
Դեմքիս՝ բարեւով մը թաց ու քնքուշ:

ՔԱՂՅՐԻԿ ԱՆՈՒՐՁ

I.

Յաւերժահարսի մը նման ճաճանչագեղ,
Գրկաբաց, կանգնած դիմացս հիմա,
Խարազանող աչքերով կը պեղես ներսիդիս,
Կարդալու՝ շրթներու վրայի բառերը անթեղուած
Սրտիս տագնապները առկայծուն,
Ու յուշելու սէ՛րդ բոցավառ.

Մերթ նայուածք մը ծածուկ, ու
Մերթ դալկացած ակնարկ մը նուաղուն
Դուրս կու գան բիլ աչքերեդ հրահրուն

Հառաչանքի մը նման թախծայուշ.

Իմ անկարելի սեր, դժին
Իմ մտքի յաճախանքը մնայուն.
Եկ՛ուր:

II.

Մտորումներու թանձրախիտ անտառներէն
Կը քալես ոտաբոբիկ ու յամրաքայլ
Կարծես չխանգարելու մտքերս ցրուած.

Կը փշրես տերեւները չոր ու ցամաք
քու ճանապարհին,
Կը կոխկրտես կիսարթուն ձձիները
ամէն քայլափոխի,

Կը նշմարեմ քեզ, թէկուզ
Աչքիս փուկի անմեղ խաղերուդ մանկական,
Ու կ'որոնեմ ծառերու ետին թաքնուած
դէմքդ կիսափայլ.

Ո՛վ իմ անճորձ, ինքնասոյգ վայրկեաններուս,
Ու անհիւրընկալ թախծութեանս՝ քաղցրիկ մտերմութիւն.

Եկ՛ուր մտերմութեանս մէջ գիշերին
Երբ ա՛յ մինակ է իմ հոգին անդորրաբաղձ,
Խօսէ՛ ինծի սիրոյ գաղտնիքներէն անհուն,
Եւ շնորհէ՛ ինծի պատրանքը երանութեան:

III.

Երբ լռութիւնը պատէ աշխարհը կրկին
Ու փռշինները հանգչին փողոցներուն յոգնատանջ,
Իմ հոգին կը վերադառնայ սկզբնակէտին՝
Որու շուրջ կը թաւալին հին ու նոր բոլոր անուրջները
քաղցրայուշ:

ԽԱՉԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ
ՊԵՂՈՒԹ

ԿՆՈՋ ՑԵՂԱԿԵՐՏՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՅԹԸ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ «ՑԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՈՒՄ

Դանիել Վարուժանի բանաստեղծական համակարգի գաղափարագեղարվեստական յղացքի հիմքը «Ցեղին սիրտը» ժողովածուն է, որով Վարուժանը փորձում է յայտնաբերել ցեղի նախնական կերպարը: Ցեղ բառի մէջ տեսնելով հայի՝ ծագումնաբանական կերպարի լրարժէք դրսեւորումը՝ Վարուժանը փորձում է նրա մեկնութեան միջոցով հասկանալ առատաձեռնօրէն տրուած եւ ներկայում իր նախնական էութիւնը կորցրած հային: Ժողովածուում ցեղի ծագումնաբանութիւնն ընկալւում ըմբռնւում է նաեւ կնոջ խորհրդանշիչի միջոցով, որը ցեղակերտման գործընթացում ցեղակերտման ամբողջացմանը նպաստող մասնաւոր, բայց առաւելագոյն գործառնութիւյն դրսեւորումներէ մէկն է: Բանաստեղծական շարքում խորհրդանշիչի կառուցող ալլադրումը սկսւում է շարքի նախաբաններէ՝ «Նեմեսիս» եւ «Ձօն» բանաստեղծութիւններով, որոնցում շարքը կառուցող ալլադրականիչերից առանձնացւում է կնոջ խորհրդանշիչը: Ցեղակերտմանը յարիր կնոջ կերպար ստանալու առաջին նախապայմանը Նեմեսիսի գործառնութի գիտակցումն ու դրա կրումն է, իսկ գործառնութի անհրաժեշտութիւնը փոխաբերութեան մէջ է. Նեմեսիսն ու Տիրամայրը փոխանուանւում են.

Դո՛ւ մեզ Աստուած, դո՛ւ Տիրամայր, դե՛հ իջիր

Պատուանդանէդ եւ ձուլէ մեզ կամքիդ մէջ,

Եւ օրէնքներդ գրէ

Մեր ձակատին վըրայ արեան գրքերով:

Բնագրում Տիրամայրը ոչ թէ քրիստոնէական կրօնական պատկերմամբ է, այլ որպէս գլխաւոր աստուածութիւն, որի գործառնութիւններում շեշտւում է արարման եւ հովանաւորչութեան յատկանիշները: Առատաձեռնօրէն տրուած Նեմեսիսի գործառնութիւն՝ վրէժ, արդարութիւն, կամք, համաբնագրում ստանում է կենարար, արարչական՝ ցեղ ապրեցնող յատկանիշներ՝ «Իջիր մեր մէջ, եւ բընակէ լոկ մէ՛ր մէջ»: Այս դիմումում Վարուժանը առասպելը եւ առասպելի միջոցով նաեւ առասպելական ժամանակը դիտում է որպէս բացարձակ իրողութիւններ, որոնց հետ բանաստեղծութեան եւ ժողովածուի քերթող կերպարը կրաւորական հայեցողական է: «Ձօն»-ում կնոջ կերպարը կերտւում է արարչական գործառնութիւն եւ մայր ալլասացմամբ՝ հօր եւ տան համայարաբերութեամբ.

Եղեգնեայ գըրչով որբ տունս երգեցի.

Քեզի ընծա՛յ, հայր ալեհեր

Յամքած աղբիւրէն մեր զայն յօտեցի.

Քեզի ընծա՛յ, մայր կարեւլէր

Եղեգնեայ գըրչով օձախս երգեցի.

Ընդ եղեգան փող ծո՛ւխ ելանէր:

Քանի որ նախաբանը հարցադրումների եւ սկզբունքների առաջադրում է, ապա յստակ է, որ կնոջ կերպարը այս առումով պէտք է լինի շարքի բանալի եւ «Ձօն»-ում կնոջ կերպարի գործառնութիւնը խարսխւում են կին-սիրուհի եւ կինմայր, այսինքն՝ օջախ իմաստի վրայ, մայրը՝ որպէս տան հիմք, հիմքը բազմիմաստութեան փլանով, որ յետոյ շարքում դրսեւորւում է սերունդ տուող, գաղափար սերմանող, պահպանող

եւ այլն: Երկրորդ նախաբանում կնոջ խորհրդանիշը առաւել բարդ ու բազմաշերտ է, որտեղ Նեմեսիսը յայտնիութեան աստիճանում առասպել է, իսկ ընդհանուր՝ իմաստային խտացման առումով՝ խորհրդանիշ: Մի կողմից կինը անձնաւորուել է, այսինքն՝ առասպելականացել է՝ ընդգծելու նրա մէջ ներդրուած բնոյթը, իսկ մի այլ կողմից այն ընթանում է բազմիմաստութեան ճանապարհով, այսինքն՝ խորհրդանշացւում է: Կառուցման այս երկու՝ ուղղահայեաց եւ հորիզոնական ուղիները հատուկ են՝ հատման կէտում չեչտելով բուն գաղափարը, իսկ հատումից դուրս թողլատուրում են տարբեր շերտերի բացայայտում: Բանաստեղծութեան սկզբում որպէս արձան կերտուած կնոջ մարմինը դեռեւս խորհրդանիշի աստիճանում է:

Ծիծերն ահա, ծիծերն ահա արձանին,
Այնքան մաքուր կըլորցըւած, պաղպաջուն,
Որ անշուշտ կաթն անոնց մէջ պէտք էր ըլլալ
Կամ լոյս՝ սառած, եւ կամ արծաթ՝ հալուած:
Կողերն ահա, ահեղօրէն շրնչաւոր,
Որոնց ներքեւ կարծես արեամբ մեծնային
Արդարութեան, վրէժի սաղմերն երկուորեակ:
Շինեց ողն, յոյր բումբերն, ազդերը ողորկ:
Շինեց եւ պորտն՝ որ զանգուածին մէջ յանկարծ
Քառսէն ծնող աստղի պէս
Ճառագայթներ դուրս պոռթկաց:

Այս պատկերում բանաստեղծը չեչտում է կնոջ խորհրդանիշի՝ տուեալ ենթաբնագրում իր համար ամենակարեւոր կողմերը՝ ծնող, որ համաբանում է սկզբին, ստնտու, որ կապւում է շարունակելիութեանը, ընթացքի կամ ապագայի հետ, եւ այս բնորոշում բանաստեղծութեան հետագայ ընթացքում ներդրւում է գաղափարը: Պատկերի երկրորդ՝ գաղտնագրուած շերտը կաթ-լոյս-արծաթ համադրութեամբ է: Կաթը որպէս շարունակելիութեան պայման՝ կամ լոյս է սառած, կամ արծաթ՝ հալուած: Լոյսը հոգու եւ աստուածութեան փոխաբերութիւնն է եւ խորհրդանշում է ներքին պայծառացումը, տիեզերական ուժի ի յայտ գալն ու բարութեան, ճշմարտութեան անհունութիւնը: Խորհրդանիշի բազմիմաստութիւնը շարունակւում է անմահութիւն, յաւերժութիւն, դրախտ, մաքրութիւն, բացայայտում, իմաստնութիւն, բանականութիւն, վեհութիւն, ուրախութիւն եւ կեանք հասկացութիւնների մէջ: Սառած որոշիչը բաւականին խօսուն է. սառչելը կարծրանալ է նշանակում, իսկ կարծրութիւնից ու ամրութիւնից կայունութիւն ենք մակաբերում: Բանաստեղծը՝ լոյսը իր այս բազմիմաստութեամբ՝ որպէս գաղափար, դնում է կնոջ գործառնոյթի (սերող եւ սնող) հիմքում: Բանաստեղծի կերտած կերպարը նոր խորհրդանիշ է. այն ոչ միայն իրականացնում է իր գործառնոյթը, այլեւ՝ յատուկ գործառնոյթը, որ այլագրւում է լոյս:

Արծաթը եւս մաքրութեան, ազնուութեան հետ է համաբանում, հալուած արծաթը, բանաստեղծութեան գաղափարից ելնելով, տարրալուծուած կամ մասնիկաբար բոլորին փոխանցուածութիւն է ենթադրում: Մի այլ կողմից արծաթը կամ արծաթագոյնը նոյնացւում է լուսնի հետ, իսկ լուսինը խորհրդանշում է նաեւ մահը: Արծաթն ու լուսինը բանաստեղծութեան կառոյցում պայմանաւորում են ծնունդի որակը՝ «Արդարութեան, վրէժի սաղմերն երկուորեակ»: Պատկերում վրէժը ենթիմաստօրէն առնչւում է արծաթին, այսինքն՝ մահին: Բնորոշ է, որ այս պատկերին յաջորդում է կնոջ գործառնոյթին առնչուող մարմնի մի այլ մասի կերտման պատկեր:

Շինեց եւ պորտն՝ որ զանգուածին մէջ յանկարծ
Քառսէն ծնող աստղի պէս
Ճառագայթներ դուրս պոռթկաց:

Պորտը Արեւելքի ժողովուրդների պատկերացմամբ խորհրդանշում է այն տեղը,

ուր զետեղուած է կեանքը: Նախորդած պատկերի խորհրդանիշերով իւրօրինակ որակաւորուած կանխորոշում է ծնունդը՝ ճառագայթ, այսինքն՝ այն յատկանիշները, որոնք բանաստեղծը միտումնաւոր ընդգծում է կնոջ կերպարում, անհրաժեշտաբար ծնում են նոր որակ: Այս պատկերի գաղափարական հարցադրումը վերջնական ձեւաւորում է ստանում պատկերի վերջին համեմատութեան մէջ: Քառսը այստեղ երկու կերպ ունի՝ մի դէպքում այն փոխաբերում է բանաստեղծի կերտած մօր գաղափարակրի (ժողովածուում այն մասնաւորեցւում է հայ մօր կերպարով) հակապատկերը, իսկ միւս կողմից այն սերունդի փոխաբերումն է եւ լրացնում է ցեղային յատկանիշները կորցրած մօրը:

Այսպիսով, մինչ կնոջ անձնաւորելը՝ Նեմեսիս, բանաստեղծը խորհրդանիշը ծանրաբեռնում է ժողովածուի հենքը կազմող գաղափարով. կերտում է նոր հայ կնոջ խորհրդանիշ, ում ծնած կեանքը լուսաւոր է՝ ինքնաճանաչմամբ եւ տիեզերական ուժով, որ ենթիմաստօրօէն յանգում է ցեղագիտակցմանը եւ ցեղապահպանութեան նախնական կարողութեան վերագիտակցմանը: Նեմեսիս անուանելով՝ կնոջ խորհրդանիշը փոխանցում է առասպելին միաժամանակ ընդգծելով՝ եւ առհասարակ կնոջ գործառույթները, եւ այն, ինչ բնորոշ է առասպելին՝ որպէս վրէժխնդրութեան գործառույթակրի եւ հենց այդ գործառույթն էլ գերակայ է դառնում:

Դո՛ւ մեզ Աստուած, դո՛ւ Տիրամայր, դե՛հ իջիր

Պատուանդանէդ եւ ձուլէ մեզ կամքիդ մէջ,

Եւ օրէնքներդ գրբէ

Մեր ձակատին վըրայ արեան գրբերով:

Խորհրդանիշով կերտուած ցեղագիտակցող սերնդի յատկանիշներին առասպելի շնորհիւ աւելանում է նաեւ յանուն ցեղի վրէժը գիտակցելու յատկանիշը եւ, ի լրումն դրա, բանաստեղծի ցեղակերտումը իրականանում է կնոջ արարչական գործառույթների շնորհիւ, կնոջ այդ տեսակը դառնում է պաշտամունքի առարկայ կամ աւելի յստակ՝ հիմնաւորում է այն պաշտամունքի առարկայ դարձնելու անհրաժեշտութիւնը, իսկ դա էլ իր հերթին խորհրդանշում է նոր սկիզբ.

Պիտ՝ ըսպաննենք մեր աստուածներն հին եւ նոր

Եւ ածիւնին վրայ անոնց՝

Ատտիկէի մեհեանէդ ալ հոյակապ

Պիտ՝ քու մեհեանդ կանգնենք:

Պիտ՝ կործանենք ապարանքներ ու բանտեր՝

Եւ քառանկիւն սալքարերովն իրենց յաղթ

Պիտի բագինը՝դ կանգնենք:

Քանի որ հայկական առասպելաբանութեան մէջ այդ աստուածուհու գործառույթներով համապատասխան առասպել չկայ, Վարուժանը դիմում է յունական դիցաբանութեանը, եւ ելնելով նրա էութեան անհրաժեշտութիւնից եւ ցեղի՝ ծագումնաբանօրէն փոխանցուող յատկանիշները վերափոխելու համար կանգնեցնում է Նեմեսիսի արձանը, ում գործառույթները միայն այդ ենթաբնագրում դառնում են բացարձակ եւ նախընտրելի՝ ի տարբերութիւն հին եւ նոր աստուածների: Կնոջ այս կերպարի բնականոն շարունակութիւնը պէտք է համարել «Կարօտի նամակ» բանաստեղծութեան մէջ կերտուած մօր կերպար, որտեղ առաջ է մղւում կնոջ խորհրդանիշի ընտանիքապահպան գործառույթը, որը, ինչպէս նախորդ գլխում նկատեցինք, աւելի լայն իմաստով միտում էր ցեղապահպանութեանը:

Եկո՛ւր, որդեակ, հայրենի տունդ շէնցուր. _

Դուռն եմ կոտրեր, մառաններն ո՛ղջ դատարկեր,

Կը մըտնեն ներս լուսամուտէն ջարդուփշուր

Գարնան ամբողջ ծիծառներ:

Այս եւ յաջորդ՝ «Լուսադարարուհին» բանաստեղծութիւնները կառուցուած են Վարուժանի՝ արարում ոչ-արարում ընդհանուր կաղապարով: «Կարօտի նամակ»-ում արարում է կնոջ ընտանիքապահական, ցեղապահական գործառնութիւնը, բայց միւս կողմից բանաստեղծութեան մէջ կերպւում է նաեւ ոչ արարումը՝ արարում իրականացնել չկարողացող մայրը:

Աներակ տան մէջ անտերունջ եմ թողուած,
Մերթ շիրիմիս, միշտ օձախիս ծարաւի:

Արարում ոչ-արարում նոյն կաղապարով լուսադարարուհի կնոջ կերպարում չերտաւորուած են կին-սիրուհի եւ կին-մայր իմաստները:

Դեռ մանկամարդ է եւ աղուոր. դեռ իր սեւ
Վարշամակին տակ ունի
Կրքոտ աչքեր զինուած սուգին, ժոյժին դէմ,
Պատերազմող մը գաղտնի:

Սրբտին մէջ բորբ յաղթահարել չէ կրցած
Մայրութիւնն իր կուսութեան.
Մարդ սիրոյ կը հրաւիրէ, տղան՝ կաթի
Իր մատղաշ ծոցը բուրեան:

Սա է Վարուժանի կերտած կինը, որ «Յեղին սիրտը» ժողովածուում գրկուած է իր իսկական էութիւնից եւ այլ բնոյթ է ձեռք բերել:

Բայց կը լրւայ: Յանուն պատառ մը հացի
Յանուն միակ իր որդւոյն
Ապագային՝ ան կը դաւէ հասակին
Վարդերու թարմ հետտութիւնն:

Այս կաղապարով կառուցը վերնագրից բխած օրինաչափութեամբ ամբողջական է դառնում շարքի եւ մասնաւորապէս Վարուժանի ամենաքաղաքական բանաստեղծութեան՝ «Ջարդի» մէջ: Բանաստեղծութեան վերջին մասը կառուցուած է մօր կերպարով, ով նոյնանում է հայրենիքի հետ՝ հակադրուելով ոչ արարմանը եւ դառնալով նոր հայրենիքի սկիզբ:

Ջի աւասիկ, ահաւասիկ կը տեսնեմ
Արգանդներուն մէջ ձեր լայն՝
Նոր Սաղմեր նոր Որդիներու ըստեղծիչ:

Կնոջ այս լի կերպարը, որ բազմագործառնութիւն կիրառութեամբ ու մեկնաբանութիւններով դրսեւորւում է «Բագինին վրայ» շարքում, ժողովածուի յաջորդ շարքում այլ դրսեւորում է ստանում: Նախորդ՝ արդէն մեկնուած բազմագործառնութեան եւ յատկապէս արարչականութեան շնորհիւ կինը դառնում է հայրենիքի նախկին ոգին վերածնողը եւ այն կրողը: «Բագինին վրայ» շարքում հայրենիքի ոգին, որ հանդէս է գալիս առասպելական ժամանակի իրողութեամբ, այսինքն՝ այն, ինչ չկար ներկայում, կապւում է պապի, Թորգոմի առասպելի հետ, իսկ «Կրկէսին մէջ» շարքում նոր ժամանակին անհրաժեշտ հայրենիքի ոգին համադրւում է կանացի սկզբի հետ՝ անուանուելով «Վերածնուհի»: Վերածնուհին հայի յատկանիշները վերահաստատող հրամայական է, ծագումնակիր կերպարն ու Վարուժանի ստացած քաղաքական առասպելը, որ ժամանակի ընթացքում դադրած է առասպելական ըլլալէ եւ ներկայում վերստին կը դառնայ առասպելական:

«Կ'ըսեն թէ ներսըս կ'ապրի
Սիրտ մը մատակ առիծի,
Սիրտ լի պղնձէ սիրով, վրէժով քինայոյզ,
Որ կը խոտէ վարդերն հարսի վաւաշոտ,

Եւ հանգըստի անկողնոյն մէջ կը տեսնայ
Մեկոնաբոյր շրթունքներով Յովութիւնն
Որ կը խեղդէ համբուրելով: Կը ձանձնայ,
Կը ձանձնայ սիրտն այդ՝ թէ հըզօր է ինք միշտ,
Ինչպէս Ապրիլն՝ յղի ատոք գարունով,
Ինչպէս մըրրիկն՝ ազատութեամբ հոլաթել.
Գիտէ որ մէջն հանձարէ լոյս է ծորած.
Բոց է, եւ է բոց ապագան. ան գիտէ
Որ հաւատքով գաղափարին խարըսխուած՝
Պիտի բանայ կայծակով դուռը Դրախտին»:

Մօր՝ Հայրենիքի ոգու կրողի ու սկզբնաւորողի կերպարը նոյն դրսեւորումն ունի նաեւ «Կռուի երթ», «Դերենիկը» բանաստեղծութիւններում եւ «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում: «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում կինը նախապէս կերպաւորում է որպէս մարմին եւ մարմնի նկարագրութեամբ ու իմաստաւորմամբ ժողովածուի լաւագոյն գեղարուեստական մարմնաւորումներից է, եւ, բացի այդ, նաեւ առաջին խոշոր գեղարուեստական հանգոյցն է «Յեղին սրտի» եւ «Հեթանոս երգերի» միջեւ, որ չբացառելով հանդերձ հայ ոգու մարմնաւորման վերոյիշեալ հնարքը՝ կնոջը աստուածացած ընկալելու իւրօրինակ կառույց է: Ի տարբերութիւն «Նեմեսիսի», որտեղ քերթող-քնարական հերոսը կերտում էր կնոջ մարմինը՝ իր ցանկացած գործառույթները կրող խորհրդանիշ մարմնամասերը շեշտելով, «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում կինը մարմնաւոր իրականութիւն է եւ բանաստեղծի կողմից փառաբանւում է նախ եւ առաջ մարմնաւոր լինելու համար: Վիպերգում պատմական ժամանակաշրջանը միջոց է բախտորոշ յարաբերութիւններում հայ կնոջ դրսեւորման կերպը խորհրդանշելու համար: «Արմէնուհին» «Յեղին սրտը» ժողովածուում առանձնանում է ոչ միայն գաղափարական յագեցուածութեամբ, այլեւ բարձր գեղագիտական արժէքով, որը կանխորոշուած է բազմաբարդ կառույց լինելու հանգամանքով: Գաղափարական կերպար ստանալու առաջին քայլը հերոսուհու անուանումն է, որը բանաստեղծութեան կառուցուածքային մի՝ արարում ոչ արարում բնորդի գործառութեայնութեան հիմքն է: Քանի որ բանաստեղծութիւնը ժողովածուի եզրափակիչ մասերից է, ապա տրամաբանօրէն այն պիտի նպաստէր կառույցի ամբողջացմանը: Յայտնի է, որ Վարուժանը այս բանաստեղծութիւնը գրելիս հիմք է ունեցել 17րդ դարի պատմիչ Ջաքարիա Սարկաւազի ժամանակագրութիւնը, բայց այն սոսկ արտաքին կաղապարն է, իսկ բովանդակութիւնը բխում է Վարուժանի բանաստեղծական ծրագրի ներքին հենքից եւ գաղափարական որոշակի սկզբունքներից, որոնց արտայայտութիւնը անուան ինքնակամ ընտրութիւնն է: 1907 թուականին Ա. Չօպանեանին յղուած նամակում բանաստեղծը հիմնաւորում է կերպարը առասպելականացնելու անհրաժեշտութիւնը. «Ինչ որ կը վերաբերի պատմական մասին, համակրելի Հայր Անդրիկեան ինծի մատնանիշ ըրած էր նախնեաց գրութիւններուն մէջ գեղեցիկ դրուագ մը: Այդ առիթ եղաւ ինծի Շահ Աբբասին դէմքին ծանօթանալու: Եթէ դրուագն ամբողջապէս առնէի՝ պէտք էի նկարագրել Շահին՝ հայ կոյսերուն հետ ըրած մէկ կերուխումը, ինչ որ գեղեցիկ հակասութիւն մը գուցէ կազմէր հայ աղջկանց նկարագիրներուն մէջ: Մէկ խօսքով՝ խոճոճալով-խոճոճալով հոսսի հասայ ներկայ ձեւին, զոր կը յանձնեմ Ձեր դատողութեան»: Անունը՝ այն կրող ազգից որոշակի պատմական տեղեկութիւն է պարունակում, եւ այդ բնագրային յատկանիշների շնորհիւ ապածածկագրւում է՝ այն կրող ժողովրդի ինքնութիւնը ճանաչելու համար: Պատմական տեղեկութիւն կրելու շնորհիւ անուանաստեղծումը նոյնիսկ զուգահեռւում է առասպելաստեղծման հետ՝ որպէս մշակույթի եւ լեզուի համատեղ զարգացման արդիւնք: Պատմական տեսանկիւնից լինելով մեծ ներունակութիւններով այլագիր՝ Արմէնուհին ազգային կողմնորոշ-

ման հաստատումն է եւ ինքնութեան վաւերացում, որն է հայ կնոջ խորհրդանշ: Մարմնաւոր գեղեցկութեան նկարագրութիւնը սկսւում է «Եւ Կոյսն իբրեւ աստուածուհի մը մե՛րկ է...» բազմանշանակ տողով, ուր կնոջ մարմնաւոր գեղեցկութիւնը իր աստուածացման պատճառն է: Կոյսը գլխատառով կապւում է Կոյս Մարիամի պաշտամունքին՝ մերկ, բայց ենթաբնագրում անմեղ ու անխաթար, ինչպէս Մարիամը: Կնոջ խորհրդանշացմանը նպաստող յաջորդ կառուցուածքային միաւորները կրկին գլխատառով՝ Մարմին եւ Սափոր գոլգորդումն է: Սափորն ու Մարմինը ազգային մտաւոր, ոգեղէն եւ ֆիզիկական ուժերի արարիչ, ապագան ու պատմութիւնը իր մէջ կրող ու պահպանող իմաստաւորում ունեն:

Ով Մարմին հայ կոյսերու, ո՛վ սուրբ Սափոր,
Նահատակի, բանաստեղծի, հերոսի
Սաղմն եւ ածինն օր մը կրելու դու սովոր:

Ցաւի զգացողութիւնը, որ ժողովածուում կապւում է հայրենիքի վշտի ու տառապանքի հետ, այստեղ կապւում է Արմէնուհուն՝ ազգային ամէնէն նուիրականը սկզբնաւորողի ու պահպանի հետ, եւ Արմէնուհին սոսկ կնոջից վերածւում է ցեղայինի խորհրդանշի եւ երկրպագւում որպէս հայրենիքի առասպել:

Ով վեհ Արծան աստուածակերտ, ես քեզի
Վաղը պիտ' գամ եւ ձակատիս ուղփածեմ
Դափնեպսակն ու փուշապսակը փետեմ
Գիրգ ծոցիդ մէջ՝ որ Նիրվանան է ցաւին:
(Էջ 216)

Յաջորդող տողերում Արմէնուհին երկրպագւում է որպէս կին, որպէս սիրոյ դրսեւորման լիարժէք կերպար:

Պիտի երդնում ուխտըս, ըմպեմ բերկրանքս հին
Աչքերուդ մէջ, եւ վայելեմ հրպումէդ
Խոր հեշտութիւնը վերքերուս փակուելուն.
Ով Շուշանի Թաղար, Մատեան խընկաւէտ՝
Ուր կը գըրէ Աստուած, մարդիկ կ'ընթեռնուն:

Առանց պատահականութեան կինը՝ շուշան փոխանուանմամբ, կապւում է Աստուածածնի պաշտամունքի հետ, քանի որ քրիստոնէական կրօնում այն նոյնանում է մաքրութեան, անմեղութեան հետ, իսկ 19րդ դարից սկսած արուեստում շուշանն անուանուել է «Մատոննա»՝ Կոյս Մարիամ համաբանութեամբ: Շուշանի անմեղութեան, անձեռնմխելիութեան յատկանիշներով սիրոյ ցանկութեան առարկայ կինը աստուածային անձեռակերտ ու խորհրդաւոր է ծածկագրւում, որ ստեղծուած է մարդկային վայելքի համար: /Մատեան խընկաւէտ՝ Ուր կը գըրէ Աստուած, մարդիկ կ'ընթեռնուն/: Արմէնուհուն կերպարում բանաստեղծը շեշտում է կանացի այն սկիզբը, որը կենարար է տղամարդու համար եւ որի շնորհիւ երկրպագւում տղամարդու կողմից:

Ով դու Աղբիւր կաթի, գինոյ Ողկուզակ՝
Որ կը խայծիս այգիի մէջ շերտափակ:
(Էջ 216)

Այս պատկերում եւս Վարուժանը կիրարկում է իր ամենահետեւողական բանաստեղծական հնարքը՝ խորհրդանշ ստանալ խորհրդանիշների միջոցով, մակդիրները գրւում են մեծատառ՝ կարեւորելով այն բառի իմաստային տարողութիւնները, որի վրայ դրուած են: Համամշակութաբանական արժէք ունեն նաեւ կաթը եւ գինին, առաջինը՝ որպէս կենսահեղուկ, վերածնութեան ու անմահութեան, լիութեան ու պտղաբերութեան խորհրդանիշ, երկրորդը՝ աստուածային շնորհ, բնութեան ուժի եւ նրա բարերար, կենարար ոգու վկայութիւն: Պատկերում կինը սիրոյ առարկայ եւ աղբիւր է կերտւում տղամարդու կերպարի հետ համադրութեամբ: Կաթն ու գինին միա-

սին խորհրդանշում են կնոջ կերպարի՝ այս անգամ ոչ թէ մայրական, այլ՝ տղամարդու համար կարեւորուող կողմը:

Ո՛վ դու կըռուի, խաղաղութեան գոց Մեհեան՝
Որուն սեմէն կ'անցնի ուխտեալը միայն

Կնոջ՝ ոչ թե սոսկ սիրոյ վայելքի, այլ կենարար սիրոյ առարկայ հանդիսացող պատկերում սկզբունքօրէն մերժում է այն պղծողը՝ օտարը, որ ոչ արարչութիւնն է:

Այն ձեռքն օտար զերծ չըլլայ բնա՛ւ նըզովքէ,
Որ կ'յանդըզնի բանալ դռներդ նուիրական:

«Եւ Կոյսն իբրեւ աստուածուհի մը մե՛րկ է...» տողի կրկնութիւնը եզրափակում է կնոջ խորհրդանշացումը եւ դրա մեկնութիւն՝ հայ կնոջ խորհրդանշական պատկերում միաժամանակ տեսնելով նաեւ վարուժանեան կնոջը եւ նրա աստուածացման պատճառաբանութիւնը: Արուեստի տեսանկիւնից շատ հետաքրքիր է բանաստեղծութեան հետագայ կառուցումը կնոջ կերպարի իմաստային փոխանցումը: Նախորդ պատկերի դիտելի կողմը հայ կինն էր, կինը՝ սիրոյ առարկայ, յաջորդող պատկերներում կինը՝ որպէս սիրոյ առարկայ դառնում է դիտելի շերտը, իսկ նրա մէջ շեշտուող հայութեան ոգին չդիտուող տեսանկիւն՝ պատկերի գաղափարական հենքը: Արմէնուհու կերպարում կրկին առաջին փլան է մղւում ցեղային ոգին կրելու եւ անպարտելիութիւնը պահպանելու գործառնությունը:

Հոն եզերքին Շահը կեցած մըտախոհ՝
Կ'երազէր իր Աւարին վրայ՝ որ մընաց
Մահուան մէջ կոյս, եւ կուսութեան մէջ՝ դըշխոյ:
Այդ կեանքին հետ կ'ըզգար թուրն իր ջախջախուած.
Եւ կը խորհէր՝ առջեւն այդ սուրբ դիակին՝
Թէ ան իրաւ ուժն ունէր իր բանակին:

Շահի կերպարի հետ հանդիպողմամբ Արմէնուհու կերպարը քաղաքական երանգաւորում է ստանում. հայրենիքի ոգին մնում է չպղծուած, չապականւած եւ անպարտելի:

Առիծն անբիծ կոյսը առած կը տանի
Լեռներն ի վեր, աւերակ բերդն հայրենի.
(Էջ 228)

Ժողովածուի ներքին հենքը կազմող ցեղային ոգու կառուցումը վերջնական կերպաւորում եւ իմաստաւորում է ստանում, իսկ կառուցման արարում-ոչ արարում կառույցում արարումը, վերջնական հիմնաւորում ստանալով, փոխանցւում է յաջորդ ժողովածուին:

ԱԼԱ ԽԱՌԱՏԵԱՆ
Երեւան

Յեղասպանութեան յաջորդած՝ պատմական Հայաստանի կամ Թուրքիոյ տարածքին մնացած հայութեան ողբերգութեան վերջին երկու տասնամեակներուն սկսանք առաւելաբար անդրադառնալ,- թանձր քօղ մը կար այս հարցին վրայ, որ գլխաւորաբար կու գար զոհերո՛ւն իսկ լռութենէն, երբեմն նոյնիսկ՝ հերքումէն, թերեւս՝ առաւել եւս չվնասուելու կամ հոն մնացած հարազատներուն չվնասելու մտահոգութենէն ու վախէն բխած: Սակայն որեւէ խորունկ վէրք, որ չի բացայայտուիր, չի քննարկուիր կամ չի դարմանուիր՝ կը մնայ ենթակային հետ... նոյնիսկ մինչեւ գերեզման: Ինչպէս յաճախ կրկնուած է՝ ցեղասպանութեան հերքումը ցեղասպանութեան շարունակութիւնն է, իսկ այս պարագային կացութիւնը աւելի ծանր է, որովհետեւ պետութեան խտրական կեցուածքն ու ստեղծած վախի մթնոլորտը հետեւողականօրէն կը հարուածեն վերապրողները:

ՅԱԿՈԲ ԽԱԶԻԿԵԱՆԻ «ԼՈՒՍԱՍԻՒՆԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ» ԿԱՄ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ գրականութեան մէջ ինծի ծանօթ են միայն հատուկենտ անդրադարձներ՝ այս ողբերգութեան. օրինակ՝ Բաֆֆի Քեպապճեանի մէկ երկու խօսուէն պատմուածքները. մէկը՝ հայերու թրքական բանակին մէջ զինուորագրութեան անդրադարձող, միւսը՝ 1955ի Կիպրոսի հարցին յաջորդող, Պոլսոյ մէջ յոյներու թէ փոքրամասնութիւններու դէմ ուղղուած սարսափներուն: Իսկ անգլերէնով գրուած այս վէպը կ'անդրադառնայ այդ քաղաքին մէջ մեծցող հայու մը հանդիպած բոլոր հարցերուն ու դժուարութիւններուն:

Այսպէս, Յակոբ Խաչիկեան շուրջ 260 էջոց շատ հաճելի եւ դիւրասահ կերպով կարդացուող վէպ մը ստեղծած է, որ քանի մը մակարդակի վրայ կը զարգանայ: Անհատական մակարդակի վրայ՝ հոն կը հետեւինք Թովմասի մանկութենէն երիտասարդութիւն գացող սեռային ու փորձառական աշխարհի աճումին, ինչպէս եւ՝ չրջապատի ճանաչման: Իսկ հաւաքական մակարդակի վրայ՝ ցեղասպանութեան առընչուող խնդիրներու, ունեւորութեան տուրքին, 1955ի դէպքերուն, հայերու հանդէպ պետական խտրական կեցուածքին եւայլն: Աւելին, քրտական հարցէն մինչեւ ոստիկանական բրտութեան կապուած քաղաքական ու ընկերային խնդիրներ կ'աւելնան, որոնք վառ ու համապարփակ խճանկարը կը գծեն այս շեշտուած հակասութիւններով լի իրականութեան:

Նման ընկերութեան մը մէջ, հերոսին՝ Թովմասին նախ եւ առաջ անհանգըստացնողը սուտն է, որ վերածուած է ծնողներու նախասիրած միջոցին՝ հարցերուն մօտենալու: Առաջին սուտը իննամեայ Թովմասին համար, քրոջը՝ Էմմայի մահուան առնչուած է: Ամառնային արձակուրդի աւարտէն երկու շաբաթ առաջ, Էմմա երկրորդ յարկի աստիճաններէն առաջին յարկ կը գլորի, Թովմաս մեծ մօրը մօտ կը մնայ: Հայրը զինք կը հանգստացնէ, որ քոյրը կ'ապաքինի, իսկ մայրը կը բացակայի, որովհետեւ չի կրնար քոյրը առանձին ձգել: Մինչդեռ առաջին իսկ վայրկեանէն քոյրը մահացած է, եւ մայրն է որ հոգեբանական դարմանումի կ'ենթարկուի: Ծնողներուն երկրորդ մեծ սխալը այն կ'ըլլայ, որ այս գոյժին փոխանցումը իրենք կատարելու տեղ կը վստահին ... հայր Մաթոսին, որ դասարանին մէջ, աշակերտներուն դիմաց կը յայտարարէ Թովմասի քրոջը մահուան «աւետիս»ը՝ ըսելով, որ ան միացած է հրեշտակներու շարքին, որուն համար պէտք է ցնծալ: Ան երբեք ալ պիտի չներէ ծնողներուն: Պատմող ձայնը պիտի աւելցնէ. «Այս մէկը իր առաջին հանդիպումն էր մահուան եւ ծնողներու սուտերուն հետ: Ան չէր անդրադարձած, որ խաբէութիւնը ընդհանրացած էր հայ ծնողներուն մօտ՝ պաշտպանելու համար զիրենք ցաւալի ճշմարտութիւններէն» («Լուսասիւնի օրագրութիւնը», էջ 24): Հոս կ'անդրադառնանք նաեւ վէպի ներածական գլխուն, ուր փոքրիկ Թովմասը եկեղեցւոյ մէջ երեք մոմեր վառելէ ետք իր ու ծնողներուն համար, հալած տաք մոմերը կը միաձուլէ, անոր մանուկի մը ձեւը կու տայ եւ կը թաղէ հոն, աւագին մէջ, երրորդ մոմին տակ: Պատկերը խորհրդանշական է եւ կը ներկայացնէ քրոջը մահուան ցաւն ու յաճախանքը, որ անթեղուած կրակի պէս պիտի մնայ տղուն հոգւոյն մէջ իր ամբողջ կեանքին ընթացքին:

Հոս անպայման պէտք է արծարծել գեղարուեստական իրականութեան հարցը: Այս դէպքը եւ վէպին մէջ նշուած որոշ այլ տուեալներ կրնան հեղինակին՝ Յակոբ Խաչիկեանի կեանքին հետ աղերս ունենալ, վերջի վերջոյ՝ Պոլիսը իր մանկութենէն երիտասարդութիւն գացող ժամանակաշրջանի միջավայրն է, սակայն այս չի նշանակեր, որ Թովմասը Յակոբ Խաչիկեանն է: Կրնայ ան այն տիպարը ըլլալ, որուն ինք կը ձգտի, իր միւս եսը ըլլալ, կրնայ հեղինակը իր անձէն շատ բան դրած ըլլալ այնտեղ, բայց ան այլեւս գեղարուեստական անձնաւորութիւն է եւ կ'ապրի իր սեփական կեանքով: Պէտք չէ մոռնալ նաեւ, որ Թովմաս անունին կը հանդիպինք Յ. Խաչիկեանի այլ գործերուն մէջ նաեւ, ինչ որ կը շեշտէ տիպարին մտացածին ըլլալը:

Ծնողներուն միւս սուտը Թովմասի թլփատման կը վերաբերի: Տղան Երզնէ կա՝ մօրը ծննդավայրը տանելու խոստումով, չմեկնած՝ բժշկական քննութիւններ կատարելու պատրուակով կը մտցնեն հիւանդանոց ու կը թլփատեն: Ուրեմն զարմանալի՞ է, որ ան Աստուածաշունչի Թովմասին նման կասկածամիտ, ամէն ինչ իր ձեռքով ստուգող տիպար մը դառնայ: Սակայն իր վրէժի քայլը սոսկալի է. իբրեւ նուէր՝ անտեղիտալիօրէն կը պահանջէ այն ճերմակ միակըտուր գիշերանոցէն եւ կապոյտ սնդուս գլխարկէն, որ թլփատուած թուրք տղաքը հագած կ'ըլլային, եւ օր մը, ծնողներուն բացակայութենէն օգտուելով, անոնցմով կ'իջնէ փողոց՝ ծնողներուն անունին շուրջ գայթակղութիւն մը հիւսելով, թէ ի՞նչ՝ կարգ մը հայերու կամ հրեաներու նման իսլամացած, «տէօն-մէ»՞ դարձած էին:

Սակայն ամենախորհրդալուր լուրջությունը կը վերաբերի «Չարդ» ու «աքսոր» բառերուն: Յատկապէս «միւհաճիրիք»ը, աքսորը, մէկ-մէկ կ'իյնայ խօսակցութեան մէջ, սակայն իր հարցումներուն ան միշտ նոյն պատասխանը կը ստանայ, երբ որ մեծնաս՝ կը հասկնաս: Թովմաս բացատրութիւն կը ստանայ միայն, երբ կը սպառնայ այս մասին հարցնել իր թրքերէնի ուսուցիչ Էքրեմ պէյին: Այսպէս հայրը՝ Անտոնը, կը սկսի իրեն պատմել իրենց Աֆիոն Գարահիսարի անցեալէն, տեղահանութենէն, տարագրութեան մանրամասնութիւններէն, Տէր Զօրէն: Հօրը պարագաները բարեբախտաբար կը յաջողին հասնիլ Երուսաղէմ, ուր հինգ տարի մնալէ ետք կը վերադառնան Թուրքիա, Պոլիս, հաւանաբար իրենց կալուածներուն վերատիրանալու յոյսով: Թովմասի մտքին մէջ այս պատումին ստեղծած պատկերները կը միաձուլուին վարդալից, Աշուկի շուրջ եղած գրոյցներուն, կը վերածուին մղձաւանջի: աքսորը մտքին մէջ կը դառնայ հոմանիշ մահուան, ոչնչացման ու կորուստի:

Այս բոլորին վրայ եթէ աւելցնենք, որ համաշխարհային երկրորդ պատերազմի օրերը կ'ապրին՝ ժամանակաշրջանի պատկերը աւելի ամբողջական կը դառնայ: Յամենայն դէպս, տուեալ ծանր միջոցները հաւասարակշռող, կշիռքին միւս կողմը գտնուող, թեթեւցնող բաժինը Թովմասին սեռային արմատներուն ու աճումը կը կազմեն:

Ան ամէն օր, դպրոցի ճամբուն վրայ գտնուող լուսասիւնին շուրջ երեք անգամ կը դառնայ, որպէսզի բախտ բերէ իրեն, օրը լաւ անցնի: Ռուս եօթնամեայ Անիան, իր կապոյտ աչքերով հմայած է զինք եւ այնքան մը վստահութիւն ներշնչած, որ անոր ցոյց կու տայ իր թրփատուած պուպուլիկը: Անոնք յաճախ իրարու հետ կը քալեն, կը սպասեն զիրար: Այս գծով՝ վէպին ամենաերգիծական բաժիններէն մէկը Տիրանի նպարավաճառատան մէջ տեղի կ'ունենայ: Մայրը նրբերշիկներ ապսպրած է եւ Տիրան հարց կու տայ, թէ ինչպէս մանրէ գանոնք, իսկ Թովմաս յամառօրէն կը պնդէ, որ մայրը իր հարցումին պատասխանէ, քանի ամէն անգամ որ գեղեցիկ մերկ աղջիկներու մասին մտածէ՝ իր պուպուլիկը կը մեծնայ ու կը կարծրանայ: Մերկ աղջիկները գլխաւորաբար հանրային բաղնիքը տեսած է, ուր տակաւին մօրը կ'ընկերանայ եւ վստահաբար ալլելս պէտք չէ երթայ...: Ան մօրը չի կրնար ըսել, որ պատահաբար կիսամերկ տեսած է հօրը ազգականուհիներէն Էլիզան, որուն անունին շուրջ գրոյցներ կը շրջին: Թովմասին ծնողները իրեն կը թելադրեն պուպուլիկին հետ չխաղալ, կամ շատ չխաղալ, որպէսզի չապուշնայ: Սակայն գիտենք, որ ինք չի վստահիր ծնողներու խօսքերուն:

Ուրիշ սուտ մը՝ հօրը եւ մօրը տարբեր ննջասենեակներ ունենալուն կը վերաբերի (թէ հայրը կը խուկայ), մինչդեռ հայրը Նինոյին եւ ուրիշներու հետ կը կենակցի նաեւ, իսկ մայրը չտեսնելու կու տայ այդ իրողութիւնը՝ պահելու համար ընտանիքին միութիւնը, անդորրութիւնը:

Ամէն պարագայի չեմ գիտեր, Յ. Խաչիկեան այսքան հանգիստ պիտի արտայայտուէ՞ր սեռային հարցերու մասին, եթէ վէպը գրուած ըլլար հայերէնով:

Վէպին երկրորդ բաժինը նոյն այս հաւաքական ու անհատական մակարդակները կը զարգացնէ: Ունեւորութեան տուրքը կը ծանրանայ հայերու, հրեաներու, յոյներու ու ասորիներու վրայ, ուր մարդոց ունեցուածքը տասնապատիկով կը գնահատուի եւ համապատասխան տուրք կը պահանջուի: Եղածը որոշ

փոքրամասնություններ անգամ մը եւս հարուածելու ձեւ մըն է, նոյնիսկ Ես-գուպ Բեքթուրքի (Յակոբ Պէքեան) նման իսլամացած հայեր գերծ չեն մնար ասկէ: «Գլխաւոր ազդակները ճշդելու մէկու մը հարստութիւնը՝ իր կրօնքը, լեզուն ու ծագումն էին» (էջ 100), կը ճշդէ պատումը: Կատարուածը պետութեան թրքացման հոլովոյթին մաս կը կազմէր: Կարգ մը անձեր կը վճարեն, սակայն կը մատնուին տնտեսական աղէտի, ուրիշներ կ'աքսորուին թուրք-ուսական սահմանին մօտ գտնուող Աշքալէի շրջանը, թրքական Սիպերիան, պահուելով ամենանախնական պայմաններու մէջ: Թովմասի հայրը կը փրկուի կաշառելով Վեհպի պէյը՝ իր մէկ նախկին դասընկերն ու գործակիցը, սակայն ունեցուածքին մեծ մասը կը կորսնցնէ:

Յաջորդ աղէտը շուրջ տասնամեակ մը աւելի ուշ է, կը յաջորդէ Կիպրոսի յոյն մեծամասնութեան Յունաստանի միանալու ցանկութեան կեցուածքին, որու կը հետեւի Թուրք ամբոխին թրքավարի հակազդեցութիւնը: Երիտասարդ Թովմաս՝ Անիային երթալու ճամբուն, Թաքսիմի հրապարակին վրայ կը հանդիպի ամբոխին, որ Կիպրոսը թուրքին է կամ թրքական է կարգախօսին տակ կը կողոպտէ ո'չ միայն Փերայի ու շրջապատի յոյներուն, այլեւ հայերուն, հրեաներուն, նոյնիսկ ցուցափեղկերուն մէջ թրքական դրօշակ ու Աթաթիւրքի լուսանկարը դրած, կրօնափոխ եղած «տէօնմա»ներուն վաճառատուները: Կրակի կը տրուին եկեղեցիներ, Յոյներու Պատրիարքարանն ու դեսպանատունը, կը թրփատուին եկեղեցականներ, կը բռնաբարուին կիներ ու աղջիկներ, նոյնիսկ յոյներու գերեզմանատունը կը սրբապղծուի: Միջազգային մամուլը դէպքը կը կոչէ Կոստանդնուպոլսոյ Քրիսթալնախթը: Իսկ Թովմաս հոն կը յիշէ, որ դեռ տարի մը առաջ հօրը հետ կը վիճաբանէր, որ հայերը իրենց վրայէն պէտք է թօթափեն զոհի հոգեբանութիւնը. այսպէս՝ իր սերունդին հետ, անձնական փորձառութեամբ կը ճանչնայ թուրքը:

Մինչ այդ Թովմասի աճումը զուգահեռաբար կը զարգանայ գրութեան մէջ: Դպրոցը մտերմութիւն մը կազմուած է իր, Հայկի, Պեկոյի ու Արամի միջեւ: Ունեւորութեան տուրքի օրերուն կ'որոշեն Վեհպի պէյի ինքնաշարժը պայթեցնել, վրան Ջորոյի Շ նշանը ձգելով...: Երբ աւելի մեծցած են՝ հետաքրքրականօրէն պատմուած, յոյն Նաւիսքային հետ իրենց բողանոցի առաջին սեռային փորձառութիւնը կայ, ինչ որ կը քաջալերէ Թովմասը աւելի ուշ կենակցելու Անիային հետ: Այս բոլորէն անցնելու ատեն՝ կը տեսնենք, որ ծնողներուն սուտերէն գանաձ Թովմասը ինք կը սկսի սուտեր ըսել ծնողքին, շրջապատին, նոյնիսկ՝ Անիային: Հետեւաբար պէտք է մտածել, որ երբ անկեղծօրէն չես կրնար արտայայտուիլ ընկերութեան մը մէջ, արարքներուդ ու իրականութեան հանդէպ չես կրնար բացայայտօրէն դրսեւորուիլ, կը նշանակէ որ սուտը այլեւս այդ ընկերութեան հիսկէներուն մաս կը կազմէ:

Թովմասի ընթերցման սէրը զինք կը մղէ գրելու: Իսկ Համաշխարհային Երկրորդ պատերազմի աւարտէն ետք, երբ Երկրորդական վարժարանը վերջացուցած է, ինք եւ Անիան կը մտնեն Ամերիկեան գոլէճ. Թովմաս կը հետեւի գրականութեան, Անիան՝ բժշկութեան: Թովմաս նոր հետաքրքրութիւն մըն ալ ունի՝ երկար վազքը: Մելպուռնի ողիմպիականներու նախօրեակին են, եւ ան կը յաջողի Թուրքիոյ տասը հազար մեթր վազքի մրցանիշը կտրել: Սակայն զտու մի վերջին մրցումին, անբացատրելի բան մը կը պատահի. Թովմաս երկրորդ կը

հանդիսանայ: Մրցակիցը իր մրցանիշը չէ կտրած, սակայն ան կ'ուղարկուի ողիմպիական մրցումներուն, իսկ Թովմաս կը դադրի վազելէ:

Մինչ այդ, ուսման աւարտին, Անիան բարձրագոյն միջինը ապահոված ըլլալով, Ալեքս Սթիվընզ մրցանակին կ'արժանանայ եւ կը մեկնի Միացեալ Նահանգներ՝ իր ուսումը շարունակելու:

Վէպի երրորդ բաժինն մէջ Թովմաս շուրջ երկու տարի առանձին է Պոլսոյ մէջ եւ կը փորձէ միանալ Անիային, սակայն ծնողները յաջորդական հարուածներ ստանալէ ետք, տնտեսապէս տկարացած ըլլալով, չեն կրնար հոգալ ճամբորդութեան ծախսերը: Իր փորձերը եւս նիւթական եկամուտ ապահովելու՝ յաջողութիւն չեն գտներ: Սակայն անհասկնալին Անիային հետ իր կապն է: Անիան է որ առաւելաբար կը գրէ իրեն, Թովմաս յաճախ երկար լուրթիւններ կը պահէ, բայց կը սկսի մտածել, որ աղջիկը զինք մոռցած է, չի՞ սիրեր: Կասկածող, մուլթ, արգելակող կամ անբացատրելի բաժին մը կայ տղուն ներաշխարհին մէջ, որ թերեւս իր վազքի մրցումի պարտութեան ալ պատճառ դարձած է:

Այս շրջանին՝ իր հանդիպած վայրերէն մէկը Պարպա Եորկոյի գինետունն է, ուր հետաքրքրական տիպարներ կը յաճախեն, անոնցմէ մէկը արհեստավարտ պատմութիւններ պատմող քիւրտ Մուրատն է, որ անձրեւոտ օր մը ներս մտնելով ոճրային կամ սիրային պատմութիւն մը պատմելու տեղ, Շէյխ Սայիտի ապստամբութիւնը կը պատմէ՝ աւելցնելով. «Ո՞վ այս մասին բան մը գիտէ այսօր: Այն լռեցուած էր ականազերծուած ուսմբի մը պէս, թէեւ ոչ մէկ վտանգ կը ներկայացնէր երկրին» (էջ 205): Կացութիւնը քիչ մը Կապրիէլ Մարքէզ Լորքայի «Հարիւր տարուան լուրթիւն»ը հատորի սպաննուած ցուցարարներուն վիճակը չի՞ յիշեցներ, որոնց մասին քանի մամուլը չէ գրած՝ դէպքը տեղի չէ ունեցած: Այսինքն՝ բոլոր բռնատիրութիւններու իշխանութեան տակ իրականութիւնները նոյն գրաքննութեան, լուրթեան կը դատապարտուին: Մուրատին տագնապը բոլոր ինքնութիւնը վտանգուած փոքրամասնութիւններուն տագնապն է: Ատոր համար ալ ան կ'ըսէ, եթէ քիւրտերը դադրին իրենք-զիրենք քիւրտ կոչելէ, քրտերէն խօսելէ եւ թուրք կոչուին, թրքերէն խօսին, այդ օրը, պիտի չզառնա՞յ ճնշումի ու ձուլումի օրը: Շաբաթ մը ետք Թովմաս «Ճիւմհիւրիյէթ»ի մէջ կը կարդայ, որ Մուրատ Թոքայ, որ իբրեւ թէ արդէն քննութեան տակ էր քիւրտերը պետութեան դէմ գրգռելու յանցանքով, ձերբակալուած է թրքութիւնն ու թուրք ազգային ինքնութիւնը անպատուելու (denigrating) մեղքով, յատկապէս Եորկո Թրէսթիի գինետան մէջ խօսած ճառով, իսկ գինետունը փակուած է անորոշ ժամանակով, քանի տէրը այդ վայրը կը գործածէր հակապետական գաղտնի գործունէութեան համար: Այսպէս կը հասկնանք, որ կրնայ Թուրքիոյ մէջ արդարութիւն չըլլալ, սակայն բռնատիրութիւնը ամէն տեղ աչք ու ականջ ունի:

Թովմասին յաջորդ քայլը «Նոր ստորագրութիւններ» անունով հայերէն-թրքերէն հանդէսի մը հրատարակութիւնն է, որուն համար կը դիմէ հնութիւններ վաճառող պարոն Շաթոյի, որ անպայման արդի արուեստի սիրահար մը չէ, սակայն կը տպաւորուի իրենց խօսակցութիւններուն ընթացքին «հին» ու «թանկարժէք» գորգով մը հետաքրքրուած օտարականներուն Թովմասի միջամտութեան, որ իր լաւ անգլերէնով ինքզինք իբրեւ գորգերու մասնագէտ կը ներկայացնէ եւ կը յաջողի օտարներուն մեծ շահով ծախել գորգը: Պարոն Շա-

Թօ, իբրեւ թերթին տէրը, օգտակար կ'ըլլայ նաեւ հանդէսին արտօնագիրը ապահովելու՝ կաշառելով դատաւորը: Թովմաս երեք թիւերու հրատարակութեան համար դրամ կը ստանայ իր հովանաւորէն ու կ'անցնի գործի: Ստացած թրքերէն գրութիւններուն մէջ կայ նաեւ դատարանի մեքենագրողին՝ Տաքթիւլօ Սապրիի մէկ շատ շահեկան պատմուածքը, որ սկիզբը Քաֆքայի մէկ խորագրին նման «Դատը» կոչուած է: Անշուշտ ինք կը փոխէ խորագիրը, սակայն քաֆքայական ահաւոր կացութեան մը մէջ կ'իյնայ:

Պատմուածքը, որ «Գաղտնի ճամբան» վերնագրով կը հրատարակուի, լրտեսական բնոյթ ունի եւ կապ ունի Թրքական օդանաւային ընկերութեան մէկ մատուցողուհիին հետ: Սապրի հարցին ծանօթացած է իր գործին բերումով: Քանի մը օր ետք Թովմաս մամուլին մէջ կը կարգայ, որ Սապրի սպաննուած է եւ ոստիկանութիւնը անոր տունը խուզարկած է: Թովմաս ոստիկանատուն կը կանչուի եւ կը հարցաքննուի այս գծով: Աւելի ուշ, տան ճամբուն վրայ, ինքնաշարժ մը կը կենայ, անծանօթներ կ'առեւանգեն զինք եւ մարզասրահի մարզիկներու մուտքէն մտցնելով կը սկսին խոշտանգել՝ երկրորդ կամ այլ պատմուածքներու մասին հարցնելով. ան ուշակորոյս վար կ'իյնայ. դէպքը կը տեղեկագրէ ոստիկանութեան, սակայն գիտէ, որ կեանքը այլեւս վտանգուած է: Ատկէ ետք իր ամէն ճիգը, որեւէ ձեւով ինքզինք Ամերիկա կամ Գանատա նետել է՝ հասնելու Անիային:

Ինչպէս կը տեսնենք՝ քառասունական թուականներէն մինչեւ վաթսունականներու սկիզբը երկարող ժամանակաշրջանը կենդանի կերպով մեզի կը փոխանցէ Յակոբ Խաչիկեան: Ինչպէս ժամանակակից վէպին մէջ յաճախ կը հանդիպինք, հոն հրապարակագրական բաժիններ կան՝ յատկապէս առընչուող հանրապետութեան թրքացման հոլովոյթին, ուսումնական ծրագիրներէն մինչեւ ընկերային, տնտեսական ու քաղաքական ոլորտը երկարող: Սակայն կայ նաեւ հեղինակին երգիծական գիծը, որ կրնայ նոյնիսկ ծանր կացութիւններ հեզնանքով դիմաւորել: Ամենաշահեկանը՝ ծածկուած, քողարկուած աշխարհի մը բացայայտումն է գրական մակարդակի վրայ: Յ. Խաչիկեան ցեղասպանութեան նուիրուած «Ամառ առանց այգաբացի»ի վէպէն ետք՝ ահաւասիկ «Լուսասիւնի օրագրութիւնը» կը բերէ, յստակօրէն ըսելով, որ վերապրողներուն ու անոնց սերունդներուն ողբերգութիւնը կը շարունակուի:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Ապրիլ, 2010

Մոնրէալ

ԻՆՉԵՐ Կ'ԸՍԵՆ ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Դարակներու մէջ չշարուած, տուփերու մէջ խառնիխումն դրուած գիրքերու մէջէն ինքզինք յայտնաբերեց հարիւրեօթանասուն էջերէ բաղկացած հատոր մը. «Աւետիք Իսահակեանի նամակները», 1959, Գահիրէ, հրատարակութիւն՝ «Յուսաբեր»-ի: Նամակները ուղղուած են Վ. Նաւասարդեանի, Ռ. Դարբինեանի, Ե. Խաթանասեանի եւ Վ. Ահարոնեանի: Անոնք կը կարդացուին վէպի մը պէս. կենսագրական ծանօթութիւն, պատմութեան որոշ ժամանակաշրջանի մը վկայութիւն, բանաստեղծի մը հոգեկան վերիվայրումներու դրսեւորում: Հաւանօրէն գիրքը կարելի է գտնել գրադարաններու մէջ, անշարժ պառկած, «Յուսաբեր»-ի պահեստին մէջ՝ ծրարներով: Ունանք պիտի ըսեն՝ վերահրատարակենք: Ի՞նչ կ'ընենք հրատարակուածներուն համար: Նկատի ունենալով որ մեր ժամանակակիցներու մեծամասնութիւնը պիտի չտեսնէ այս գիրքը, փորձենք «ծաղկաքաղ» ընթերցում մը ընել, ոչ-հեռաւոր անցեալի տարբեր մէկ պատկերը ունենալու համար: Ինչե՞ր ըսած է Աւետիք Իսահակեան:

Կը զեղչեմ բոլոր խօսքերը որոնք կը վերաբերին անձնականի, ընկերականութեան, քաղաքավարութեան: Հայաստանի Հանրապետութեան խորհրդայնացումէն ետք նախապէս արդէն տարագիր Եւրոպա ապրող հայ գրողին ապրումները եւ դատումները կը գտնենք այդ նամակներուն մէջ, մտածումներ եւ դիրքորոշումներ, որոնք կը հետեւին դէպքերու հոլովոյթին եւ տիրական կերպով՝ ենթակայական ուղղութիւններու: Բանաստեղծի ստեղծագործութեան չեն վերաբերիր այս էջերը, այլ մեր պատմութեան որոշ մէկ շրջանի անոր կեանքին:

Վարդգէս Ահարոնեան, էջ 123-169, «Ի՞նչ են ասում Աւետիք Իսահակեանի նամակները» խորագրի տակ վերլուծած է զանոնք: Աւետիք Իսահակեան, 1906ին, ցարական բանտէն երաշխաւորութեամբ ազատ արձակուելէ ետք մեկնած է Եւրոպա: 1916ին, ցարական կառավարութիւնը արտօնած էր հայ տարագիրներու վերադարձը, ինք մնացած էր արտասահման: Տատանումներէ ետք, համայնավարներու հրաւերներուն ընթացք տալով, վերադարձաւ 1926ին, գիտնալով կացութիւնը: Այդ կը վկայեն նամակները: 1930ին վերադարձած է արտասահման: Վարանումներ ունեցած է վերջնական կերպով վերադառնալէ առաջ:

Վարդգէս Ահարոնեան, որ ձանչցած է Աւետիք Իսահակեանը, կը վերլուծէ այդ նամակները, կը փորձէ ցոյց տալ բանաստեղծին անձնաւորութիւնը եւ նկարագիրը, միաժամանակ անոր կեցուածքները ազգային եւ քաղաքական հարցերու, Հայաստանի ներքին եւ միջազգային կացութեան մասին:

Աւետիք Իսահակեան եղած է դաշնակցական եւ ՀՅԴ Կեդր. Կոմիտէի անդամ: Նամակները հրատարակուած են իր մահէն ետք, չվնասելու համար իրեն:

Մէջբերումները կ'ընենք այնպէս ինչպէս որ անոնք տպագրուած են բնագրին մէջ: Ընթերցողին կը մնայ մտածել եւ հասկնալ ժամանակը եւ կացութիւնները: Ի հարկէ մէջբերումները զորս ըրի երբեք չեն կրնար փոխարինել գիրքի ընթերցումը:

Հակառակ իր «անկախութեան» եւ «թարս» ըլլալու յայտարարութիւններուն, երկրորդ վերադարձէն ետք, բուն ու բիրտ խօսքերէ ետք, ինք ալ տուրք տուաւ եւ Ստալին գովերգեց, բանաստեղծութիւն ձօնեց «Մեծ Ստալինին»: Կրնա՞ր խուսափիլ...

3. ՊԱԼԵԱՆ

22 Մայիս 2010

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԻ ՄԱՍԻՆ

«Հայաստանից մի թիզ հող տալու է՛ն Եւրոպան մեզ, լիւր Եւրոպան, որ կաշառուած հայերի ոսկիներով, որ կողոպտեց թուրք ժողովուրդը, Եւրոպան իր թերթերով, սենատներով, նախագահներով, կաթոլիկ հոգեւորականութիւնը, միսիոնարները... բոլորը, բոլորը... Հայաստանը թողնելու են թիւրքին, եւ խրախուսելով որ մնացած հայերին էլ ջարդեն. Եւրոպան այսպէս կ'ուզէ լուծել հայոց հարցը. ով որ կոյր է, նա կը տեսնի. եւ այսօր ի՞նչ են ուզում Դաշնակցականները ու Ռամկավարները (Նուբար փաշան), նորից լիզել սրիկայ եւրոպացու դռները... Անգլիան եւ Ֆրանսիան հնարքներ են մտածում թիւրքին հասցնել մինչեւ Բագու: Ռուսը նրանց համար հազար անգամ վտանգաւոր է, քան իսլամը, համիսլամութիւնը, որին գիտեն կ'թել, ծծել...»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 24 Դեկտեմբեր 1921, Վենետիկ

«...Զմիւռնիայի ջարդից, աւերից յետոյ, վախենում եմ հերթը գայ Պոլսին. եւ յետոյ Երեւանի Հայաստանին, եւ ի՞նչ կայ զարմանալու ու անսպասելի, քանի որ Ֆրանսիայի եւ Իտալիայի հետ ողջ աշխարհ խօսք մէկ են արել — ջնջել հայերին, ջնջել՝ տեղ պատրաստելու համար իրենց վաճառականներին ու շուկայիկներին, ջնջել ի տրիտուր թիւրքիայից ստանալու համար կոնսեցիաներ եւ հասարակ բաներ, — բուրդ, բամպակ, թիւթուն: Ամօթ, գութ, ազնիւ խօսք, խոստում — բոլորը սուտ խօսքեր են եղել, միայն խաբելու, միայն փողի համար: Եւ զգուշելիս ու զայրանալիս այն է, որ մեր «բարեկամ» դաշնակիցները եղան մեր ամենակատաղի թշնամիները. եւ սա հասկանալի է ու տրամաբանական»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 3 Նոյեմ. 1922, Վենետիկ

«Ես Լօզանի ժողովից մեզ համար ոչ մի յոյս եւ սպասելիք չունիմ, դա մեր վայրագ թշնամիների ժողովն է, ուրիշ ո՛չ մի բան, թուրքերից աւելի յոյս ունիմ մի բան ստանալու, քան սրիկայ, դաւաճան, լիւր Եւրոպայից՝ լինի Ֆրանսիա, Անգլիա, Իտալիա: Այնպէս որ ուրախ եմ, որ մերոնք որոշել են թուրքերի հետ բանակցելու համաձայնել, լաւ կը լինէր, որ բօլշեւիկների միջնորդութեանը եւս դիմէին, մանաւանդ որ Ռակովսկին հայասէր է. գոնէ Կարսն ու մի բան թուրքա-Հայաստանից տան, մինչեւ Վան, կամ... ի՞նչ ասեմ. ասածիս չեմ հաւատում...»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 29 Նոյեմ. 1922, Վենետիկ

«Ես կարծում էի, թէ բօլշեւիկները մի-երկու տարուայ մէջ կ'ջնջեն Բրեստ-Լիտովսկի խայտառակ դաշինքը, Կարսի դաշինքը եւ նրա հիման վրայ կ'ընդարձակեն մեր հայրենիքը գոնէ 1914 թ. սահմանը. գոնէ ինձ այդպէս էին նրանք ասել, եւ այդպէս էին յուսադրել ռամկավարներին: Բայց բոլոր նշաններից այնպէս է երեւում, որ բօլշեւիկները մտադիր չեն թուրքերի հետ գէշանալու, եւ եթէ մեր ունեցածը չտան, թուրքերի խլածից մի թիզ հող խլելու չեն. սա պարզ է ինձ: / Եւ հենց սրա համար արժէ որ բօլշեւիկըմը ընկնի, եւ իմպերիալիզմ-ցարիզմ գայ, բայց սա էլ շուտով չի լինելու»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 21 Փետրուար 1924, Վենետիկ

ՀԱՄԱՅՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«Այդ շների հետ գլուխ ելնելը դժուար է, նոյնիսկ անկարելի. ոչ օրէնք կայ, ոչ դատ, միայն տեւոր: Մի լաթի կտոր՝ միլիոնաւորների արիւնով կարմրած՝ չինել են մի ֆետիշ. տակը մի յիմար, անհեթեթ գաղափար մոնղոլական, անգիտական, նախնական-անասնական կոմունիզմ, որին իբրեւ բանալի սե-

րունդներ ու կուլտուրաներ են զոհում՝ չնախատեսելով որ սրա վերջը յանգելու է մի չտեսնուած ուժեղ ցարիզմի, մի ազգայնական Ռուսիայի... Եւ դեռ Լենինին հռչակում են հանձար: Ոճրագործ աւանդիւրիստներ են՝ նոյնիսկ հակառակ իրենց մարքսիզմի: Թաղեցին ամէն բան, ե՛ւ սոցիալիզմ, ե՛ւ դեմոկրատիա, ե՛ւ ապագայի հաւատ, ե՛ւ երազ:

«Շատ բան կարող եմ գրել, բայց վախենում եմ գրգռել այդ դեւերին եւ վրէժը թափել այնտեղ մնացողների վրայ: Մարդ չգիտէ թէ ի՞նչպէս վարուի այդ Թալաթների հետ»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 25 Փետրուար 1923

«Սոցիալիզմը նոյնիսկ ի՞նչ բան է որ մարդու ոգեւորէ: Ես կամաց-կամաց հեռանում եմ սոցիալիզմից: Կարլայլ, Նիցչէ, Շպենգլեր - ահա ոգեւորութեան աղբիւրներ. ազգ, մեծ մարդ, անհատ, ազգային կուլտուրա, եւ դասակարգեր, մանաւանդ անհրաժեշտ է գիւղացին, որ մայրն է ազգային գոյութեան, կուլտուրի, կրօնի, պոէզիայի: Ի՞նչ է բանուորը - մեծ քաղաքների նախանձոտ վիժուածք, տգէտ, ամբարտաւան, մեծամիտ. կարծում է թէ ինքն է չինել կուլտուրան:... Մարքսը գրողանոց փիլիսոփայ է, չատ նախի:

«... Ես խղճում եմ բանուորին - միայն այսքան: Բայց նրա պաշտամունք, նրա դիկտատուրա - դարձում եմ»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 15 Սեպտեմբեր 1923

«Բուլշեւիզմի տեւողութիւնը չատ է ջղայնացնում ինձ: Նրա դիմանալը չեմ կարող բացատրել, թէ եւ հակառակ է իմ լսած ու կարդացած սոցիոլոգիկ տեսութիւններին: Մինչեւ ե՞րբ պիտի մնայ: Ափսոս չէ՞ր ցարիզմը... Ինչ բռնեց սրա տեղը — թաթարական հեգեմոնիա Կովկասում: Երեւի, մինչեւ որ վերջին բուլշեւիկ-կոմիսար շունը չսատկի Լենինի պէս, օր չենք տեսնելու, փչանում է նրանց շնչի տակ ամէն բան, մանաւանդ երիտասարդութիւնը...»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 3 Ապրիլ...

«Ես բուլշեւիզմի մասին իմ ուրոյն կարծիքները ունեմ, որ հոս պարզել երկար կ'տեւէ. այսքանը ասեմ, որ ոչ միայն կոմունիզմից, այլեւ սոցիալիզմից օր-օրի վրայ հեռանում եմ. եւ այսպէս, համաձայն չլինելով նրանց հետ (բուլշեւիկների), ուզում եմ որ նրանք մնան, կօնտր-րեւօլյուցիօնից վախենում եմ, եւ ատում եմ գրեթէ բոլոր յեղափոխութիւնները, առ հասարակ բան դուրս չի գալիս յեղափոխութիւններից, (Ֆրանսական յեղափոխութիւնը նոյնպէս վիժուած բան եղաւ), եւ գիտեմ որ նրանք մնալով, աջ կ'երթան, կ'փոխւին, եւ ի վերջոյ հին հունին կ'հասնին. մեզ հարկաւոր է իմպերիալիստական Ռուսիա. եւ այդպէս էլ լինելու է. ինտերնացիօնալ, սոցիալիզմ, պրօտեկարիատ - դատարկ բաներ են. իրական բաներ են ազգ, հայրենիք, ազգային կուլտուր գաղափարներ, եւ միշտ էլ մի իշխող դաս պիտի լինի, թէ կուզ ոգու, մտքի իշխանութիւն: / «Մենք Ռուսիայի թեւի տակ կ'ամրանանք, կը շատանանք, եւ 50 տարուայ մէջ կ'հասնինք մեր տենչանքին, մեծ Հայաստանին, մինչեւ Վան ու Մուշ, բուլշեւիզմը միայն մեզ է նպաստաւոր, այսինքն ներկայ բուլշեւիզմը, որ վերկօռուսի իշխանութիւնն է. վրացուն եւ թաթարին վնասակար են նրանք, ինչ որ կատարւում է հիմա Ռուսիայում, նրանց այս էվօլուսիօնը, իմ սրտովս է: Այսպէսով համաձայն չեմ մեր ընկերների «Անկախ, Միացեալ Հայաստան» յորջորջումներին, եւ մինչեւ մահս կը մնամ Դաշնակցութեան հաւատարիմ, որովհետեւ նա համապատասխան է իմ ազգային տենչերին, հակառակ լինելով թէ եւ ձեր բոլորիդ օրուայ պօլիտիկին, կամ ուղիղն ասած դուք պօլիտիկ չունիք եւ համբերութիւն. սպասեցէք, տեսնենք ի՞նչ է լինելու. ոչ միայն մտքեր չունիք, ինչ որ սրտերնուդ մէջը կայ, յայտնում էք: Հայ բուլշեւիկները, թէ եւ նրանց հէրն ալ անիծած, չա՛տ, անհամեմատ լաւ քաղաքագէտներ են. սքանչելի կեղծել գիտեն, եւ գործը առաջ քշել»:

Նամակ Վ. Նաւասարեանին, 18 Դեկտ. 1923, Վենետիկ

«Դուք լաւ չէք պաշտպանում յաճախ ձեր վրայ եղած յարձակումները, օրինակ Ալեքսանտրապոլի դաշնագրի նկատմամբ, այդ տխուր դաշնագիրը զաւակն է աւելի տխուր ու ամօթալի դաշնագրի՝ Բրէստ-Լիտովսկիի, որով Սովետները գրաւած հայ նահանգները (Վան, Բիթլիս, Էրզրում...) եւ Կարսը, Բաթումը... տուեց թուրքին: Եւ հիմա էլ՝ Մօսկովայի խողովակով Կարաբեգիր եկաւ ստանալու խոստացածը. դուք այդ միշտ նրանց երեսին պիտի տաք. մինչ այդ հերիք է. եւ իմ կարծիքով՝ ոչ Իթ-թիհատը, ոչ ցարիզմը, ոչ Գերմանիան ու Անտանտը աւելի հիմքով չկործանեցին մեր տունը, ինչքան բօլշեւիզմը, այս գազանական շարժումը, որ մոռլ դարձած թուրքերին հասցրեց մինչեւ Բագու»: Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

«Դու ինձ ներշնչեցիր թէ՛ բօլշեւիզմը իր վերջի սկիզբն է ապրում. իսկ Չարենցը գլուխս է տանում, թէ՛ աւելի ամուր ենք, քան ամէնամուր պետութիւնը՝ օրինակ՝ Անգլիան...: Երկուսիդ էլ չեմ հաւատում, երկուսդ էլ երազում էք...»: Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 16 Մարտ 1925, Վենետիկ

Հ.Յ.Դ.Ի ԵՒ ԱՆՈՐ ԴԵՐԻՆ ՄԱՍԻՆ

«Մեր ճակատագիրը կախուած է աւանակ եւ ոճրագործ Ռուսիայից...»

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 14 Սեպտեմբեր 1921, Ազով

«...ես չա՛տ եմ քննադատել Դաշնակցութիւնը, եւ չա՛տ խիստ՝ ըստ իմ տաք, անզուսպ տեմպերամենտի, բայց հիմա տեսնում եմ, որ Դաշնակցութիւնը իր սխալներով հանդերձ ուղիղ գիծ ունի բռնած... Պարզ է, որ բօլշեւիզմը թշնամի է Հայաստանի միացման եւ անկախութեան. նրա սրիկայ ռուս ու ջհուղ չէֆերը Հայաստանը զոհեցին Մ. Քեմալի բարեկամութեան համար, թքելով ո՛չ միայն հայերի, այլ եւ իրենց սոցիալիստական ծրագրի վրայ...»: Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 18 Օգոստոս 1921, Ազով

«...Միակ փրկութիւնը դժբախտ հայ ժողովրդի — ռուսն է՝ լինի ցար, կադետ, թէ բօլշեւիկ. ընտրութիւնը ռուսի եւ թուրքի միջեւ է...»: Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 24 Դեկտեմբեր 1921, Վենետիկ

«Դաշնակցութիւնը երկրի մէջ թող մի կերպ համակերպի բօլշեւիկների հետ, իսկ դրսի գաղութների Դաշնակցութիւնը մնայ օպօզիցիօնի մէջ, քննադատէ բօլշեւիզմը (արդար եւ իրաւացի կերպով) մշտական յարաբերութեան մէջ լինի ռուս օպօզիցիօնի հետ ապագայի համար»: Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 30 Յունուար..., Վենետիկ

«... Արտասահմանի դաշնակցականները պիտի հաւատարիմ մնան, եւ պայքարին, քննադատեն, մանաւանդ Մոսկովա նստած սրիկաներին՝ աւագակ Ռադեկներին ու Զինովիեւներին եւ ընկ. որոնց չնորհիւ այսօր Կովկասում հեզեմոնան իսլամի ձեռքն է, եւ թող ոչ մի հայ չյուսայ, թէ քանի բօլշեւիզմը կայ, Հայաստանի հողին վրայ մի թիզ հող կ'աւելանայ, երբեք, դեռ պիտի խլեն: Ղարսը, Իգդիրը եւայլն, կորած են, մինչեւ Սովետների անկման օրը»: Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

ՄԱՐԴՈՅ, ԴԷՊՔԵՐՈՒ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«Լսել եմ, որ մեր Դաշնակցական ընկերների մէջ խօսք է եղել թէ ես բոլշևիկ եմ: Երբեք, չհաւատաս: Բոլշևիկզմը եղաւ հայութեան գերեզմանը, սկսած 1918թ.»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 22 Օգոստոս 1922, Վենետիկ

«...Հա՛. այստեղ է պոլսեցի բժիշկ Վ. Թորգոմեան. միշտ տեսնում եմ, - ոչինչ մարդ է, տգէտ, մեծամիտ, երկերեսանի, պոլսական տիպ. ամենաքոսոտ ռուսահայը անհամեմատ բարձր է այդ պոլսեցի աննկարագիր արարածներին» (Վարդգէս Ահարոնեան էջ-յատակի ծանօթութեան մէջ կը գրէ. «Ոչ ճիշդ, եւ ոչ արդար է Ա. Իսահակեանի դատումը բժիշկ Վահրամ Թորգոմեանի մասին: Բժ. Վ. Թորգոմեանը ճանչցուած է իբրեւ ազնիւ, նուիրուած եւ հայրենասէր հայ հանրային գործիչ», Յ. Պ.):

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 28 Դեկտեմբեր 1922, Վենետիկ

«Եթէ ձեռքդ ընկել է Երեւան հրատարակուող «Նորք» հանդէսը, կարդա՛ Վ. Թոթովեցի յօդուածը, որ ասում է «պէտք է ասել, որ գաղութների պահպանողական մամուլը պաշտպանում է խորհրդային իշխանութիւնը պարզապէս վարկաբեկելու համար դաշնակը. եթէ ոչ խորքում նրանք էլ պատկանում են հակախորհրդային կարգերին»:

...«Պ. Մակինցեանին գրել եմ թէ դուք բոլշևիկ չէք, այլ հակադաշնակցականներ, եւ ընկերներ թիրաքին, վրացուն, հնչակին ու պահպանողականներին»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 5 Մայիս 1923, Վենետիկ

«Ուրախ եմ, որ երկրում մերոնք հաշտուել են տիրողների հետ, գոնէ մորթերը կ'ազատեն, իսկ դուրսը մ'նան օպպոզիցիօն, քննադատեն, պահանջեն Բրեստ-Լիտովսկի-Կարսի դաշնագրի լուծումը, եւ քարոզեն հայ վրացական համերաշխութիւն, սակայն կարծեմ դա էլ գլուխ գալու բան չէ, այդ օպպոզիցիօնը, որովհետեւ բոլշևիկները չեն տանի երկերես վարմունք մեր կողմից, կը պահանջեն որ արտասահմանի Դաշնակցութիւնը հրաժարի իր վարքագծից: Տեսնենք ապագան ի՞նչ ցոյց կը տայ: Յամենայն դէպս մեր շէֆերը, որ թուով մի 20 հատ են, պէտք չէ երկիր դառնան, մանաւանդ իրենց համար. մի օր էլ դրանց բոլորին պատի տակ կը շարեն: Ես նոյնիսկ վախենում եմ գնալ, թէ եւ ինձ հրաւիրում են ճամբու ծախս տալով, վախենում եմ իմ անսանձ լեզուից, եւ գիտնալով որ միջավայրը փչացած է, լրտեսուած, գլխիս խաղ կը խաղան. ես էլ եմ սպասում»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 12 Սեպտեմբեր 1923, Վենետիկ

«Բոլշևիկները գրեթէ գրական մարդիկ չունեն: Մի Չարենց ունեն, մի գաճաճ, որ բոլշևիկզմի թեւով կը թռչի եւ նրա հետ էլ պիտի յօգս ցնդուի»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 15 Սեպտեմբեր 1923, Վենետիկ

«Չ'արժեր այդքան աղմկել Քաջագնունու շուրջը (կ'ակնարկէ Քաջագնունիի «Դաշնակցութիւնը Անելիք Չունի» գիրքին, որ օրին շահագործուեցաւ եւ մեծ աղմուկ հանեց, Ս. Վրացեան պատասխանեց իր «Դաշնակցութեան անելիքը» գիրքով, Յ. Պ.). այդ մարդը, ես ճանաչում եմ նրան 1904 թուից, (առաջ էլ ճանաչում էի, բայց այդ թուից՝ մօտիկից) նա մեծամիտ, փոփոխական մարդ է (թէ եւ տաղանդաւոր) ողորմելին մի՞թէ չգիտէ, որ բոլշևիկզմը բոլոր սօցիալօտիկ տեսութիւնների հակառակ մի քրտական մտայնութիւն է, որը պիտի անցնի, թերեւս երկար տեւելով, .../ բայց մնալու ապրանք չէ. պէտք է նրա շէֆերը Լենինի պէս սատկին, պէտք է դեռ քաշենք: Քաջագնունին մի՞թէ կարծում է, թէ առաքինութիւն է եթարկուել բռնութեանը եւ մի՞թէ իր հարուածներով կարող է մի օրում ոչնչացնել պատմութիւնից ծագած կուսակցութիւնները, որոնք իրենց իդէոլոգիան ունին եւ իրենց նահա-

տակներն ու խոհաները:... Տղայ է այդ մարդը, կամ թէ չէ, մտածուած կերպով է արել՝ թողութեան թուղթ ձեռք բերելու համար վերադարձի...»:

Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

«Ես առհասարակ ուշք չեմ դարձնում իմ մասին եղած գրախօսականների վրայ: Ամենալաւ քննադատը ես ինքս եմ իմ գրուածքների մասին: Դրա համար էլ, օրինակ, երբեք ականջ չեմ կախում Օշականի տարիներից ի վեր իմ մասին գրածներին: Նախ եւ առաջ՝ գիտեմ թրքահայ գրողների փչացած, ֆրանսացած ճաշակը: Գիտեմ Օշականի ամբարտաւան բնավորութիւնը, նրա հատուածական աշառութիւնը եւ իմ դէմ ունեցած թշնամութիւնը, որ վաղուց է, երբ Պոլիս էի եւ քննադատում էի նրանց սիմբոլիզմն ու ֆրանսական գրականութեան կողոպուտը նրանց մեծ ու փոքր գրողների կողմից:.../ Զշմարտութիւնը այն է, որ եթէ ես, Յ. Թումանեանը կամ Յ. Յովհաննէսեանը օգտուում ենք հայ ժողովրդի ոճերից - ձեւերից, այն մտածումով է թէ՝ հայ տոհմիկ գրականութիւն ենք մշակում: Իսկ թրքահայ գրողները նոյնը անում են ֆրանսական եւ օտար գրականութիւնից: Եթէ ժամանակ ունենամ, ցոյց կը տամ, թէ Վարուժանը, Սիամանթօն, Մեծարեւելը եւ միւսները, նրանց մէջ էլ մեր սիրելի Վ. Տէրեանը, ի՛նչքան են կողոպտել Վերհարնին, Վերլէնին, Բոդլերին, Կարդուշին, Լէօպարդին, իսկ Վահան Տէրեանը, բացի այդ, նաեւ ռուս Բալմոնտին, Բրիստովին, Մերեժկովսկին եւն»:/ «Այստեղ էր Վահան Նաւասարդեանը, երէկ գնաց Եգիպտոս ու ասում էր, թէ Օշականը իր թրքահայ խմբով ատելով ատում է ռուսահայերին եւ նրանց գրողներին, ու բղաւում է թէ «մոխիր պիտի դարձնեմ Իսահակեանին. նա ո՞վ է իրեն մարգարէ է ծախում, անապատ գնում...»:/ «Վերջապէս, Աստուած բոլորիդ բարի տայ: Հայրութիւնը երկու ազգից է կազմուած՝ իրար ատող, իրար հասկացող: Սա գալիս է միանգամայն ինձ համոզելու, որ իմ տեղը Արագածի լանջերի վրայ է, ինձ ծնող ու ինձ հասկացող ժողովրդի մօտ»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 12 Փետրուարի, 1925

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՄԱՍԻՆ

«Ասում ես, թէ՝ ես կարող եմ Հայաստան դառնալ. անշուշտ. առաջ նոյնիսկ պաշտօնապէս հրաւիրեցին, ճամբու ծախքերս հոգալով, թէեւ նրանից յետոյ դժգոհ են ինձնից, որ իրենց կողմը չանցայ. դրա համար չէին պահանջում ինձնից ո՛չ Քաջագունու կամ Զալիսուհեանի պէս մեղայականներ ու ստորութիւններ, այլ լոկ գրել նրանց թերթերում, նրանց ուղղագրութեամբ, (ոչ թէ ուղղութեամբ) եւ լինել Երեւանում, կամ Թիֆլիզ: Ի հարկէ ես չեմ կարող բարոյապէս ինձ թաղել ու խայտառակել, ես հանգուցեալ Յովհ. Թումանեանի խմորից չունիմ, բաւական ալ թարս մարդ եմ, եւ վերջապէս ես հայրենիք, ազգ, լեզու, Հայաստան անբաղդատելի չափով աւելի եմ սիրում քան բանուորն ու միջազգային իլլիզիան եւ համաշխարհային յեղափոխութեան բլրօր, հա՛, եթէ բօլշեւիկները գէթ 1914 թ. սահմանին հասնեն, այն ժամանակ կը ներեմ նրանց եւ կը հաշտուեմ... Ես չեմ կապուած կուսակցութիւնների հետ, կուսակցութիւնների համար չեմ ես ստեղծուած, այլ կուսակցութիւնները ինձ համար. ով որ Անին ու Կարսը, Կողբն ու Նախճաւանը ինձ կուտայ, նա իմ աչքի լոյսն է.՝ եթէ ցարը տայ, ես մօնարխիստ եմ: / Բացի այդ, եթէ գնամ Ռուսիա, արդեօք հանգիստ կը թողնեն ինձ նրանք, թէ պիտի լրտեսեն էլ լակոտ բօլշեւիկները ծաղրեն, քանի որ Լենին ասած հրէշը ռուս երիտասարդութիւնը փչացրեց ամբարտաւանութեամբ, լրբութեամբ, նախալուրեւամբ (ռուսերէն՝ գուհիկ, անպատկառ, ստահակ, ճշդում՝ Վ.Ա.): Առայժմ չեմ գնայ, գուցէ միւս տարի, 1925, թերեւս շատ բան փոխուի»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 21 Փետրուար 1924, Վենետիկ

«Հայաստան գնալս, տեսականորեն վճռել եմ, բայց երբ, չգիտեմ. այս տարի անցաւ մինչեւ գնամ ձմեռ կը լինի, մնամ միւս տարի... Ուրեմն, եթէ գնամ, գարնանը պիտի գնամ: Գրում ես թէ գուցէ «գնալս փոշմանեմ»: Ինչո՞ւ. ես հիացած չեմ, որ փոշմանեմ. ես գնում եմ ժամանակաւոր, մի տարով, մենակ, ընտանիքս Վենետիկ թողնելով... եւ ոչ թէ գնում եմ Սովիէթական կարգերով հիանամ...»

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 28 Օգոստոս 1924, Վենետիկ

«...Կարող է պատահել, որ ստիպուած լինեմ մի օր Կովկաս վերադառնալու, որովհետեւ իմ Եւրոպա մնալը տնտեսապէս կայուն չէ. այսօր կայ, վաղը չկայ: Խօսքս միջոցների մասին է: Եթէ բացարձակ թշնամի լինեմ նրանց դէմ, ո՞ւր գնամ. մենակ չոր գլուխ չեմ, երեք հոգի ենք:/ Եղբօրս տղան ձեռքերի մէջն է, բանտում, որ կարող են վնասել.../ Բայց սրանով չեմ ուզում ասել, թէ ընդդիմադիր ձայն, կարծիք, գործ պիտի չլինի: Պէտք է լինի, սակայն խնամքով, զգույշ, տրամաբանական, կուսակցական շահերից վեր, միայն համագգային»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 4 Մայիս..., Վենետիկ

«Հայաստանում ապրելը, հարկաւ, հաճելի է - հայրենի միջավայր, հարազատներ, հին ընկերներ, մանկութեան անուշ վայրեր (թէեւ կէսը կորած ու աւերած), ընտանի վարք ու բարք, երգեր, սովորոյթներ, այդքան. միւս կողմից տհաճելի շատ բան կայ - աղքատութիւն, տիկտատուրա, չղթայակապ մամուլ, ձանձրալի մարքսիստական ֆորմիւլներ, վրդովեցուցիչ ռուս-թրքական միջոլորտ, բարեկամութիւն... եւ այսպէս օրօցքի մէջ օրօրեւմ, վեր, վար, գնամ-չգնամ»:

Նամակ Ե. Խաթանասեանին, 25 Հոկտ. 1924, Վենետիկ

«Հիմա լուրջ ուզում եմ գնալ: Քու երկիւղներդ իմ մասին իրական չեն. ես գնում եմ հաւատարիմ իմ Եսիս եւ մեծամասնականները ինձ յարգում են, հենց դրա համար: Ես արդէն նրանց յայտնել եմ թէ գալիս եմ հայ ժողովրդի մօտ եւ ոչ թէ ձեզ մօտ... եւ եթէ որեւէ բանով քեզ հաճելի չի լինի հայրենի միջավայրը, նորից դարձի քո Վենետիկդ: Այդպէս են գրում նրանք»:

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 26 Յունուար 1925, Վենետիկ

«Ինձ Հայաստան կը թողնեն իբրեւ գրողի, որովհետեւ նրանք համարում են ինձ ռէակցիոնէր, նացիոնալիստ: Չարենցն ասաց, եթէ այսօր Նաւասարդեան իրեն յայտարարէ կոմունիստ, երկու ձեռքով կը գրկենք եւ կ'ընդունենք, որովհետեւ նա մարքսիստ է, սօցիալիստ է, իսկ եթէ ես ինձ կոմունիստ յայտարարեմ, վրաս կը խնդան, որովհետեւ ծովերով հեռու եմ սօցիալիզմից»:

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 21 Յուլիս 1925, Վենետիկ

«Յուկէս տարի տանջուելուց յետոյ թոյլտուութիւն ստացայ արտասահման գալու: Եկայ եւ զղջացի: Այնտեղ տառապանքը ծովածաւալ է, բայց միխիթարուած ես, որ հայրենիքի հողի վրայ ես, ժողովրդիդ հետ խմում դառնութեան բաժակը, մենակ չեմ, պաշքարում ես, հալածւում ես, բայց համակիր աչքեր սիրով հսկում են քեզ եւ նրանց սրտերի մէջ պատսպարան ունես...»:

«Չգիտեմ՝ ի՞նչ պիտի անեմ: Հայաստանից մեկնելուց ինձնից խօսք առան վերադառնալու համար: Խօսք տուի: Վերադառնալ ուզում եմ եւ չեմ ուզում: Չեմ ուզում խօսքս դրժել, սա ծանր կ'գայ անգամ ապրող ինտելիգենցիային, վատ կ'անդրադառնայ, բայց գնալ եւ ընկնել նորից բռնութեան տակ, գազազուել, իրար ուտել, գալարուել իրար վրայ եւ լուի - այդ էլ չեմ ուզում, բայց մնալ այստեղ, այս զգուշի Փարիզում, սա եւս անհանդուրժելի է...»:

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 11 Օգոստոսի 1930, Փարիզ

Ո
Բ
Ն
Ս
Բ

Մարտ ամսուան վերջին եւ Ապրիլի առաջին օրերուն, Եունեսքոյի սրահին մէջ, բեմադրիչ Ռատուան Համգէի յղացումով բեմ բարձրացաւ լիբանանցի տաղանդաւոր բանաստեղծ Ունսի Էլ-Հաժի «Առաքելուին՝ մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով» պոեմը:

Ունսի Էլ-Հաժի գրական յիսնամեայ վաստակը մեծարող այս իւրայատուկ նախաձեռնութեան առիթով, «Բագին»-ի խմբագրութեան անդամ Սարգիս Կիրակոսեան պատրաստեց այս ամփոփ թղթածրարը: Յայտնենք, որ մեր աշխատակիցին թարգմանութիւնները քաղուած են «Մայրիներու ծիածանը» անուն անտիպ ժողովածուէն, որ ի մօտոյ լոյս պիտի տեսնէ Երեւանի եւ Պերուֆի մէջ:

Բ
Լ
-
Ն
Ս
Ժ

Բանաստեղծ, արձակագիր, մտաւորական, թարգմանիչ ու խմբագիր Ունսի Էլ-Հաժ ծնած է 1937-ին, հարաւային Լիբանանի Ժեզզին քաղաքը, անուանի լրագրող ու խմբագիր Լուիս Էլ-Հաժի երդիքին տակ: Տակաւին երկրորդական կարգերու ուսանող 1954-ին, մամուլին մէջ կը սկսի ստորագրել կարճ պատմուածքներ, ուսումնասիրութիւններ եւ բանաստեղծութիւններ: Կանուխէն կը նետուի մամուլի ասպարէզ եւ յաջորդաբար կը դառնայ նախ «Ալ-Հայաթ», ապա «Ան-Նահար» օրաթերթերու մշակութային բաժնի պատասխանատու խմբագիր: 1957-ին, երբ Եունէֆ Էլ-Խալ կը հիմնադրէ «Շըրը» եռամսեան, Ունսի Էլ-Հաժ կը դառնայ հանդէսին աշխոյժ խմբագիրներէն մէկը՝ ստորագրելով բանաստեղծութիւններ, թարգմանութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ նուիրուած ֆրանսացի եւ օտար արդի բանաստեղծներու: 1960-ական թուականներուն կը թարգմանէ շուրջ 10 թատերախաղեր եւ գործնապէս կը մասնակցի լիբանանեան արդի թատրոնի ծնունդին:

1964-ին, Ունսի Էլ-Հաժի խմբագրապետութեամբ՝ համարաբական եւ միջազգային հռչակ վայելող «Ան-Նահար» հաստատութիւնը կը սկսի հրատարակել «Յաւելուածը» խորագրեալ իր շաբաթօրեայ մշակութային-գրական ներդիրը: Միաժամանակ յաջորդաբար նաեւ կը վարէ «Ալ-Հասնալ» եւ «Ան-Նահար ալ արապի ուալ տուալի» շաբաթաթերթերու եւ «Ան-Նահար» օրաթերթի պատասխանատու խմբագրապետի պաշտօնը:

Լիբանանեան եւ արաբական ազատ բանաստեղծութեան հիմնադիրն ու տեսաբանը՝ հանդիսացող Ունսի Էլ-Հաժ հրատարակած է վեց քերթողագիրքեր՝ «Չալիտի», «Հատուած գլուխը», «Գալիք օրերուն անցեալը», «Ինչ շինեցիր ոսկիով / ինչ ըրիր վարդով», «Առաքելուին՝ մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով» եւ «Վեհաճաշը», ինչպէս նաեւ իր արձակ գրութիւնները ամփոփող «Բաւեր, բաւեր, բաւեր» (երեք հատոր) եւ «Աւարտներ և 1» ու «Աւարտներ և 2» հատորները:

Աւելի քան տասնեակ մը լեզուներու թարգմանուած Ունսի Էլ-Հաժի բնորոշ գործերուն կողքին, իր բանաստեղծական արուեստին նուիրուած են համալսարանական աւարտաճառեր:

Ներկայիս, Ունսի Էլ-Հաժ կ'ապրի Պէյրութ եւ կը վարէ «Ալ-Ախպար» օրաթերթի խմբագրական խորհուրդի խորհրդատուի պատասխանատու պաշտօնը:

Մերօրեայ մարդուն պարտադրուած ճակատագիրին դէմ ծառացած, ըմբոստութեան եւ անձկութեանց սեւ ամպերով ծանրաբեռնուած «Չպիտի» («Լան») հատորը 1960ին լոյս ընծայելէ ետք, ընդդիմադիր քերթողութեան ջահակիր եւ արաբական արձակ բանաստեղծութեան տեսաբան, (հիմնադիր բանաստեղծ ու քննադատ Ունսի էլ-Հաժ ապրեցաւ արմատական հոգեփոխութիւն մը: Վերոնշեալ հատորի էջերուն յստակ դիմագիծ կազմած ըմբոստ, խռովայոյզ եւ քիչ մը անձնասէր սիրերգութիւնը, որ շարունակուեցաւ երիտասարդ բա-

զտած է իր ներքին խաղաղութիւնն ու նուրբ երաժշտականութիւնը՝ Ս. Գրային սաղմոսներուն, բայց յատկապէս «Երգ երգոց»ի հոգեթով եղանակներուն բարերար անդրադարձներուն շնորհիւ:

Չմոռնանք, որ այդ օրերուն, «Երգ երգոց»ը ժամանակահոունչ լեզուով ու մտածողութեամբ թարգմանելու աշխատանքին լծուած Ունսի էլ-Հաժ արդէն հրաժեշտ տուած էր իր ներքին դժոխքին, ապրելու համ սիրոյ դրախտին կենսութեամբ, բայց միաժամանակ յամեցող ու անսպասելի անձկութիւններով խաչա-

ՈՒՆՍԻ ԿԱՄ ՄԻՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

նաստեղծին իրերայաջորդ «Հատուած գլուխը» (1963) եւ «Գալիք օրերուն անցեալը» (1965) գոյգ հատորներու էջերուն, թէեւ նուազ ջղապիրկ ու ա՛լ աւելի մեղմ յոռետես երանգներով, 1970ին լոյս տեսած «Ինչ շինեցիր ոսկիով/ինչ ըրիր վարդով» հատորով բացուեցաւ խաղաղ ու լուսապայծառ նոր հորիզոններու: «Գալիք օրերուն անցեալը» հատորի առաջնորդող բանաստեղծութեան՝ «Փոթորիկը» խորագրեալ անկատար սիրերգութեան հոգեխռով վերիվայրումները, այսպիսով, ապրեցան իրենց երկրորդ մակընթացութիւնը, երբ «Ինչ ըրիր ոսկիով...» հատորի երանական աշխարհին նախերգանքը հանդիսացող համանուն պոեմը եւ անոր յաջորդած նոյնքան քաղցրահունչ միւս սիրերգութիւնները եկան ծանուցելու, որ իր ժամանակը կանխած եւ նուիրականացած աւանդական լեզուամտածողութեան օղակներուն տարտղնումով իր նոր ու ընդդիմադիր լեզուն ու ոճը կերտած Ունսի էլ-Հաժի արձակ բանաստեղծութիւնը

ձեւուած տարաշխարհիկ նոր ժամանակը: «Մարիամ կոյսին աշնան տերեւները» խորագրեալ բանաստեղծութիւնը, որուն հայերէն թարգմանութիւնը կը յանձնենք «Բագին»ի ընթերցողներու ուշադրութեան, կը կարծենք, կրնայ բնորոշ նշոյլ մը հանդիսանալ: Հոս այլեւս չկայ «չմարմնացող մարմին»ին տուայտանքը, անկումներուն ընտրեալ կինը արդէն ճեղքած է մտատանջութիւններուն մշուշը՝ դառնալու համար կապոյտ անհունին մէջ ճախրող համամարդկային ջինջ հոգեվիճակ ու կենսապարգեւ ներկայութիւն, տօնն ու երգը երիտասարդ բանաստեղծի մը, որ կը խօսի իր նոր կենսափորձին մասին եւ Աստուածամօր լուսեղէն էութիւնը կը տեսնէ նոյնիսկ աշնան մահամերձ տերեւներուն մէջ: Կարելի է երկար խօսիլ «մեղեսիկի մը նման» «յանկարծ մեռնող» բուրումնաւէտ թախիծի մասին եւ կանգ առնել անոր յաջորդած, օրինակ, «Մեկնէ՛, մեկնէ՛ եւ երկիրը թող օրհնուի», «Գեղեցկագոյնը ընթերցողուհիներուն», «Ան, որ կը

հագուի զգեստը վարդին», «Կը նախանձիմ» եւ նոյն յստակութեամբ ու գոհունակութեան միեւնոյն բուխ ապրումներով քաղցրացած այլ բանաստեղծութիւններու դիմաց: Եզրակացնելու համար պարզապէս պէտք է աւելցնել, որ այս հատորով ընթերցողին կը ներկայանայ ամբողջականօրէն նոր Ունսի Էլ-Հաժ մը, որ, սակայն, խորքին մէջ, երկրորդ երեսն է միեւնոյն բանաստեղծին՝ ինչպէս ցերեկը շարունակութիւնն ու լիացումն է խաւարին:

Ինչպէս կ'ըսեն, «նոյն դրամին երկրորդ երեսը» հանդիսացող սիրերգակ Ունսի Էլ-Հաժ,

ախոյեանը հանդիսացող Նիզար Գապպանիի հեթանոսական երգերուն փոխարէն՝ երգեց հոգիին եւ աստուածակերտ սիրուիին յաւերժական էութիւնն ու անոր ներքին գեղեցկութեան խորհուրդները, որովհետեւ՝

«Եւ Աստուած ստեղծեց մարդը,

Էգ ու արու ստեղծեց,

որպէսզի երկինքն ու երկիրը գեղեցիկ մնան»:

Երկրի եւ երկնքի արարչագործութիւնը բանաստեղծականօրէն ընթերցող եւ վերապրող պոետն է «Առաքելուին» մինչեւ աղբիւրները

ԷԼ-ՀԱԺ

ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ

յար եւ նման բոլոր տաղանդաւոր բանաստեղծներուն, իւրաքանչիւր քերթողագիրքի հետ նուաճեց ո՛չ միայն նոր աշխարհ մը, այլեւ՝ իր վաստակին վրայ բարդուող բանաստեղծական նոր որակ մը: Ամբողջական բանաստեղծի է՛ն պերճախօս օրինակ հանդիսացող Դանիէլ Վարուժանի պէս, այս տաղանդաւոր բանաստեղծն ալ միշտ ապրեցաւ ինքզինք շրջանցելու փառքն ու հրճուանքը: «Առաքելուին» մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով» պոետը, որ 1975ին լոյս տեսաւ առանձին հատորով եւ բանաստեղծին մեծ բարեկամին՝ Փօլ Կիրակոսեանի ներդաշնակ ու թելադրական խորհրդանկարներով, հանդիսացաւ գագաթնակէտը Ունսի Էլ-Հաժի սիրերգութեան, աւելի ճիշդ՝ ամբողջական մարդերգութեան: Տոկուն ու վաւերական գլուխ-գործոց մըն է այս ստեղծագործութիւնը, որ իզական մարմինին ֆիզիքական բարեմասնութիւններն ու արտաքին գեղեցկութիւնը փառաբանող նոյնիսկ անուանի սիրերգակներու, ինչպէս՝ սեռին

երկարող իր վարսերով»ը, որուն կեդրոնական հերոսը՝ առաքելուին, սիրոյ յաւերժական աղբիւր եւան է, իր ժամանակին ծնունդն ու ներկայացուցիչը եւ, միաժամանակ՝ անդր-ժամանակին, այսինքն՝ բացարձակ ժամանակի խորհուրդներուն եւ գոյութենական ազնուագոյն ապրումներուն մարմնացեալ առաքելուին: Այս իսկ պատճառով, վեհասլաց հանդիսաւորութեամբ ձեւաւորուիլ սկսող այս սիրերգութիւնը կ'առաջնորդուի կնոջ եւ մարդուն առաջին հանդիպումէն, բարձրանալու համար «Աստուածաշունչ»ի պատգամած արարչագործութեան երանական ոլորտները, ճանչնալու Գերագոյն Ուժին խորհուրդներն ու գաղտնիքները, ըլլալու, նոյնանալու համար սիրոյ կենարար աղբիւր Աստուծոյ հետ եւ արշալուսելու մարդուն աստուածացման տօնը:

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ՊԷՋՐՈՒԹ

ԵՐԵՔ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺԷՆ

ՓՈԹՈՐԻԿԸ

Երբ խենթացայ եւ որոշեցի ծիծաղիլ
կիներուն կռնակը մահիձ մը շալկել տուի
մինչեւ որ բոլորը սկսան գիտնալ թէ ինչ ունիմ
թագաւորին կը նայէին եւ սկսան մարմնին նայիլ
այդ է պատմութիւնը
Եթէ մեր ժամանակը վերադառնար ով վէպերէն դուրս
եկող զայն կ'ընէի թանկագին նոյնիսկ մահէն աւելի:

Ինչպէս կը տեսնես մէն մի բառ
հրապարակեցին մէն մի բառ
եւ կը թուի ինծի, որ հակասութիւնները գումարեցի,
թէ ա՛լ չեմ ծառայեր ըլլալու նոյնիսկ ստախոս
(կամ չափազանցելով)
եւ կ'ենթադրէի ու կ'ենթադրէ բացի ասկէ որ իյնամ
նրբագեղ շանաձուկի պէս
քնաթաթախ՝ օձաձուկ ինչպէս
բայց տեսողութեամբ
եւ հրաշքով
պաշարեմ համախմբումները
աղէտները
հարցերը
եւ միւս կողմը:

Ինչ բաներ կան լեռներու ետին
ինչ յուշեր բայց տաք երկիրներո՞ւն մէջ

ինչ հակամարտություններ եւ սիրաբանություններ
 Եւրոպայի արեւոտ ափերուն
 Ի՞նչ կեդրոնացումներ ձեզ կը վախցնեն մեր տոփանքներէն
 Ի՞նչ փոխարինող էիր
 Իմ սովերով խայթուած ո՞վ հմայուած
 բանտարկեալն իմ տոփանքիս
 ընդառաջելով լուտանքներուս
 եւ հրաժարումիս անոնցմէ
 ինչ լեզու էիր հեշտանքներու համարձակ գոր փորձեցին քողարկել
 ալիքները խոյացող՝ սիրելի անցեալիդ ետին եւ ծածկեցին
 արձանացուցին քեզ
 եւ քաշեց զիս ան իրեն որ քեզ առնեմ իր վրայ եւ թիթեռ ըլլամ
 ինչպէս ալիք կը դառնամ
 եւ գազանի մը նման որ կ'արածի կոկորդիս տակ
 կը կործանիմ
 եւ մէն մի կին կը կործանեմ ես քու մէջ:

Ջեղաւ սէր մը բացի սէրէս
 բացի սէրէս
 չեղաւ սէր մը բացի սէրէս
 բացի սէրէս
 չեղաւ սէր մը բացի սէրէս
 վերադառնալով կրակին եւ քալելով առիծին հետ
 Ինչպէս երգեց ո՛չ որ երգեց
 եւ ինչպէս բզկտուեցաւ շանթը շինող ակռաներուն պէս
 արագ, արագ եւ աւելի արագ
 եւ ինչպէս խոժոռեցաւ եւ մազնիստուեցաւ մազնիսացումը մուկին
 եւ ինչպէս յորդեցաւ ցաւերով անձնական
 ցաւերը ցաւերը անձնական
 կը կրկնեմ
 կը կրկնեմ
 մինչեւ որ ըլլայ օրէնք յարգանքի – ցաւերը ցաւերը անձնական
 եւ ինչպէս կծկուեցաւ ինքն իր վրայ գիրքը թրջուած
 եւ պապակ մը բացուեցաւ չոր տերեւի նման
 եւ բացուեցաւ եւ փակուեցաւ
 եւ ինչպէս համեստացաւ եւ աղաչեց
 եւ ձայներուն մէջ խեղաթիրուեցաւ
 եւ հանգստացաւ սարսափին մէջ
 եւ երկնցաւ լռութեան մէջ
 եւ ինչպէս յորդեցաւ ցաւերով անձնական
 ցաւերը անձնական ո՛չ որ գիտէ ինչպէս
 եւ թէ ինչպէս ապստամբեցաւ եւ ուրիշը եղաւ
 կարելի չէ նկարագրել բայց պիտի վերադառնայ

եւ թերեւս ինձմէ տարբեր ուրիշ մը
 եւ թերեւս ինձմէ տարբեր ուրիշ մը յաջորդ անգամ...
 Միայն ատելութիւնս եղաւ
 ինչ որ յիշեցի չի ջնջուիր
 ինչ որ յիշեցի չի մեռնիր
 քայց չմեռցուց զիս
 (մի ձգէք որ սպաննէ ձեզ)
 ատելութիւնն այդ
 ատելութիւնն այդ որ ծիծաղ է եւ խնդուք:
 Ետիս եւ խնդացողները որ թշնամիներս էին
 միացայ իրենց
 (միացէք ձեր թշնամիներուն)
 ատելի ձախաւեր դարձայ
 ատելի վնասակար
 որովհետեւ երբ քեզ գտայ հագուստի տակ
 անկէ ատելի վտանգաւորը չշօշափեցի
 քու մէջ գտայ ամէն ինչ
 եւ երբ ձեռքս վրայդ դրի
 կերայ եւ քեզ պատառ-պատառ եւ կերար զիս պատառ-պատառ
 ձանչցայ յայնժամ թէ իմ սովը որքան, որքա՜ն պիտի ըլլայ
 եւ կորուստս ըլլայ որքան
 եւ թէ որքա՜ն եւ կ'աւարտիմ
 եւ որքա՜ն եւ անսահման եւ որքա՜ն եւ սուրի նման
 եւ թէ ինչպէս
 ո՛վ թռչող էգ, սեռը ահա իմ խոտերուս քեզ կ'երկարէ
 եւ միմիայն իմ խոտերս կ'ողջագործես:

Զգացած էի որ տարբեր եւ դուն
 եւ իմ սէրը երկինքին կրակներով ու ջուրերով խառնելէդ ետք
 կազմ ու պատրաստ ըրի բոլոր արուեստները
 վճռականութեան ու հիացումի
 մօտ երկինքին
 եւ սկսայ մարմինդ կիներուն մէջ եւ գտնել
 եւ կիները՝ մարմնիդ մէջ
 եւ սկսայ վրայդ հակած կորսնցնել սովորութիւնը դատարկին
 եւ սկսայ սպասելով միայն քեզ յայտնաբերել
 որ կիները ունին բերան
 որ կ'ըլլան ձեռք
 որ կ'ըլլան կիւն
 կ'ըլլան շարժումը թռչունին, կ'ըլլան շաժումը յովազին,
 կ'ըլլան շարժումը իժին
 եւ երբ եղար հեշտանքիս մէջ
 եւ իմ մարմինն ալ եղաւ

լեցուցի քառակուսիները
 եւ դուրս եկար կանչելով սրբուհիի մը նման եւ լռեցիր բոզի պէս:
 Կ'ընտրեմ ես քեզ
 քոյր տեսակի ձախողութիւններուս մէջէն քեզ կ'ընտրեմ
 ձախողութիւնը
 որ զիս վերածեց ինքնութեան թուղթի
 եւ ուղեղս յառաջ մղեց փետուրի պէս
 եւ ցորենի պէս աղաց
 քարայրի պէս դատարկեց
 եւ ըրաւ քաջ յանդգնութեամբը մահապատիժին
 յետոյ զնգաց անոր մէջ զնգոցը ծնունդին զնգոցը մահուան
 եւ զնգզնգոցը ծնունդին
 կ'ընտրեմ ես քեզ իբրեւ կիներ իմ փառաւոր տենչերուս
 եւ դեռ կիներ անկումներուս
 եւ ձայնդ կ'արձագանգէ. «Կը սիրեմ քեզ»
 եւ ձայնդ տակաւին կ'արձագանգէ. «Կը սիրեմ քեզ»:

Հասայ լացին եւ չլացի
 քայց ըմբոստացայ երբ ես հասայ ըմբոստութեան
 եւ տակեցի քու վրադ երբ ես քեզմով տղամարդը կը յօշոտէի
 փառքը քու սպաննող ներկայութեան:

Բառերուս մէջ հիմա շեղք մը կը փայլի կարծես թէ ան կը փայլի
 ժողովուրդի մը ձիտին եւ արիւնն իր գայն չ'աղտոտեր
 մսխումն անկաշկանդ եւ աւերը կը փայլին
 կը փայլին դիակները կիներուն
 եւ ասիկա կը սպաննէ քեզ,
 եւ բանաստեղծ եմ ես ինծի համար
 եւ հերիւնուած իմ ջիղերով
 եւ ամէն անգամ որ կը պարտուէի՝ կը շահէի
 եւ իմ ձեռքերս միշտ կը կոտորէին
 եւ իմ դիակէս ժամանակը որքան ալ բուրէր բոյրը դրախտին
 եւ կարկաչէր գուրգուրանքը դժոխքին
 կը բարձրանային հաճոյքները գազաններուն
 բնակող մարմնիդ մէջ
 դուն կ'ատէիր զիս
 (արդեօք իրա՞ւ կ'ատես զիս)
 որովհետեւ ինչ որ քեզ կը սպաննէ
 եւ կը սպաննէ զիս
 կը սպաննէ քեզ մեռնելէդ ետք
 փորելէ ետք մարմնիդ մէջ փոս մը խորունկ
 կը սպաննէ քեզ
 եւ ջինջութիւնդ քեզ կը շարտէ իր ձիրաններուն

ձիրաններուն մէջ խաղալիքի մը նման:
 Կուգեմ կանգ առնել եղերերգելէ եւ մօր նման
 ծնրադրել
 բանալով գանձարաններս իբրեւ սեփականատէր
 թագաւոր
 տարածելով
 վառելով բանաստեղծութեամբս հոգին երկրի
 շրջանցելով
 շահելով
 շահելով ձգուելով անկաշկանդ գեղեցիկ առանձին
 միջամուխ ըլլալով ամէն բանի մէջ
 մերժելով
 ընդունելով
 անիծեալ եւ չի մնար քար մը որ չթոյ ձայնիս համար:

Ըսի իրենց որ ես օր մը քեզի համար այս քերթուածը
 պիտի գրեմ
 ըսի իրենց երբ խենթացայ եւ երբ որոշեցի խնդալ՝
 ո՛չ քերթուածս գործի կը ծառայէ եւ ոչ ալ մարմինդ:

Ասիկա փոքր աղջիկ մըն է որ իր հօտէն շեղեցաւ
 կը ծածկեմ մշուշը ներշնչումիդ անոր մարմինով
 ինչպէս քիչ եւ կը ձեղքեմ ներշնչումն իր փոքր:
 Եւ մշուշն ի դէմ կը շարունակեմ շարտել
 մարմին մարմինի վրայ
 մարմնիդ վրայ
 մարմնիդ վրայ
 մարմնիդ վրայ որ չի մարմնանար:

(«Գալիք օրերուն անցեալը» - 1965)

ՄԱՐԻԱՄ ԿՈՅՍԻՆ ԱՇՆԱՆ ՏԵՐԵԻՆԵՐԸ

Թախիծը որ մէջս կ'ապրէր մեռաւ
իր տեղը գրաւեց, իր հողմերով եւ անձրեւներով,
ժամանակը տխուր:

Բանաստեղծութիւնն սկսայ տարօրինակ նկատել
մանուկներուն համար մանուկներ կ'ըսեմ
կնոջ ծունկին՝ կնոջ ծունկ
բարտիի կտրուած ձիւղին՝ բարտիի կտրուած ձիւղ
եւ ես, լացող ուխտը մշուշին, չէի օգտագործեր
անունները անուններուն գործածուող
անոնք առանձին չմեծցան
բայց որովհետեւ բանաստեղծ էի
եւ էի ուխտը թախիծին՝ կ'անուանէի
օրինակ
տերեւներն աշնան՝ կոյս Մարիամ:
Այդ մէկը ես որքա՜ն կը զգայի
եւ ինչպէս ըսի
այս իրերը չէի անուաներ
այլ կը տեսնէի
եւ ա՛հ հարուստ էի
եւ ինչ որ զիս կը շօշափէր՝ կը կախարդէր
եւ ինչ որ ես կը շօշափէի՝ կը կախարդէի
անծանօթ չէի այս ճշմարտութեան
բայց չէի գիտեր
եւ օր մը առաւօտուն կարծեցի
որ յաւերժ եմ,
մինչեւ որ
բուրեց թախիծը որ արդէն գոյ էր
եւ որ չէի գիտեր ինչպէս
մեռաւ յանկարծ՝ մեղեսիկի մը նման:

(«Ինչ շինեցիր ոսկիով / ինչ ըրիր վարդով» -1970)

ԱՌԱՔԵԼՈՒՏԻՆ՝ ՄԻՆՉԵՒ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ ԵՐԿԱՐՈՂ ԻՐ ՄԱՋԵՐՈՎ

Այս է պատմությունը արարչության միւս երեսին
կը գրեմ զայն
մեկանով կորսուած
կը գրեմ բառին հակառակ ուղղութեամբ
կը գրեմ
յիշողութեան հակառակ
եւ ամէն բան եղաւ
ինչպէ՛ս եղաւ:

Ինչպէ՛ս գնաց ժամադրութեան առանց հանդիպումի՝
փոխանակ որ հանդիպումի ան երթայ առանց ժամադրութեան
ինչպէ՛ս թաւալեցայ
եւ պիտի չբարձրանայի
մեծարեցին զիս անդունդին մէջ
ուրեմն ինչո՞ւ բարձրանամ
պաշտեցին մեղքերս
քանդակեցին նկարս
եւ պիտի չբարձրանայի
գրեցին գիրքերը եւ զիս փաթեց կանչ մը հոյակապ
ուրեմն ինչո՞ւ բարձրանամ
եւ երբ անցայ լերան վրայէն եւ խոնարհեցայ
գիտակցեցայ որ ո՛չ որ խոնարհեցաւ նախապէս
անդունդին վրայ
եւ չըսիր բարձրացիր
բայց բարձրացայ
որովհետեւ բարձր ես դուն
եւ անդունդը երազեցի
եւ երբ տեսաւ քեզ՝ Յորդանան գետին մէջ մկրտուեցաւ
եւ փոխեցիր զիս
շուշանի մը պէս նետուեցայ գահիդ ոտքերուն առջեւ
դուն ես թագուիին եւ աղքատն եմ ես
եւ թագուիին ի՛նչ կը խնդրէ աղքատէն
ինչ զոհողութիւն եւ չըրիր դուն զայն

եւ մեծագոյնը զոհողութիւններուդ այն էր որ էիր
 գեղեցկագոյնը դուն կիներուն մէջ
 Ինչպէ՞ս տամ քեզ ես քեզի որ նուէրս չխեղդուի նուէրիդ մէջ
 եւ ի՞նչ տամ քեզի
 ո՛վ լռութիւն ընծայումը պայթեցնող
 որքա՛ն քիչ է իմ սէրս, կը կարծեն որ հեղեղ է ան
 քայց ես գիտեմ որ իր ձայնը մեծ է ատելի իր լռութենէն
 հազիւ քեզի ես նուէր մը ընծայեցի եւ ան քեզմով նուիրուեցաւ
 հիմա որքա՛ն կը հասկնամ հեշտանքը ջուրին՝ ովկիանոսին
 մէջ լուծուող, հեշտանքը տիրեալին որ տիրուի ատելի
 ուժեղ, հեշտանքը խեղդուողին որ խեղդուի ատելի
 խոր եւ որքա՛ն կը հասկնամ ասիստանքը ստուերին
 որ ատելի շուք չի կրնար ըլլալ
 ո՛վ դուն կին ազնուական եւ երեւոյթ անկրկնելի
 ի՞նչ տամ քեզի
 հիմա լոյսով նշան կ'ընես եւ կը սերմանես զիս բարիքին մէջ
 բարձր դաշտերուն մէջ զիս կ'անձրեւես
 եւ կ'ընես զիս թուզ ու խաղող որ թռչուններն ինձմով հրձուին
 քու սէրէդ է բոցը գթասիրտ եւ հուրը ուժեղ
 քու սէրէդ ես քիչ կը մնայ որ սուրբ կը դառնամ
 կ'ըլլամ քու սէրէդ,
 Տէ՛ր իմ լսէ զիս
 իր սէրէն կու գամ
 թշնամի մը տուին ինձի եւ աղեղուեցայ ես նետի նման
 եւ սիրուիս աղեղեց զիս զերթ ծիածան
 հրեցին զիս խաւարին մէջ անկում ինչպէս
 եւ սիրուիս ոտքերն իմ անտառին մէջ հաստատեց
 պահեց զիս ան փոթորիկէն թռչուն ինչպէս
 եւ պարզեց լայն
 կայմին բարձունքէն զիս պարզեց դէտին կղզի մը ինչպէս
 եւ աղաղակեց կայմին կատարէն ձիշդ դէտի մը պէս.
 «Հասա՛նք, հասա՛նք»
 իր կարեկցանքէն եւ կապ մը կ'առնեմ բոլորին համար եւ
 եղբայրներ կը դառնան
 եւ չարիքը արածեցի եւ սիրուիս զգաստացուց զիս
 հետեւեցայ թռչուններուն գիշատիչ եւ Բաբելոնի աշտարակներուն
 յայտնուեցաւ սիրուիս եւ աղօթք դարձայ
 պահեց զիս ան եւ Տէրն ինձի յայտնուեցաւ
 ո՛վ իմ սիրուիս
 կ'երդնում ըլլալ խաղալիքն ու պարտեալը քու
 կ'երդնում որ պիտի փորձեմ ըլլալ արժանի՝ աստղդ ուսիս կրելու
 կ'երդնում որ պիտի փորձեմ լսել կանչն աչքերուդ եւ
 ըմբոստանամ իմաստութիւնը շրթներուդ

Կ'երդնում մոռնալ տաղերն իմ որ պահպանենք քեզ
 Կ'երդնում վազել սիրոյս ետեւէն եւ Կ'երդնում որ շարունակ
 պիտի յաղթէ ան ինծի
 Կ'երդնում մարիլ երջանկութեանդ ի խնդիր ինչպէս աստղերն ցերեկուան
 Կ'երդնում արցունքն իմ ապրեցնել ափիդ մէջ
 Կ'երդնում ըլլալ միջոցը կը սիրենք քեզ կը սիրենք քեզ զոյգ խօսքին միջեւ
 Կ'երդնում մարմինն իմ շարտել յաւիտեան քու ձանձրոյթիդ առիծներուն
 Կ'երդնում ըլլալ լայնաբաց դուռը մարմնիդ՝
 հաւատարմութեան վրայ խոստումներովը գիշերուան
 Կ'երդնում որ նախանձը ըլլայ սենեակն սպասումիս,
 մուտքս՝ հնազանդութիւնը եւ կեցութիւնս՝ լուծուիլը քու մէջ
 Կ'երդնում ըլլալ երէն ստուերիդ
 Կ'երդնում որ դեռ պիտի ցանկամ ըլլալ գիրք մը բաց՝ ծունկիդ վրայ
 Կ'երդնում ըլլալ բաժանումը աշխարհին քու եւ քու միջեւ
 եւ միութիւնը անոր՝ միայն քու մէջ
 Կ'երդնում կանչել, կանչել քեզ եւ կը շրջէ գլուխն իր երջանկութիւնը նոյնիսկ
 Կ'երդնում երկիրն իմ կրել քու սիրոյդ մէջ եւ աշխարհը՝ երկրիս մէջ
 Կ'երդնում սիրել քեզ առանց գիտնալու թէ ես քեզ որքա՞ն կը սիրեն
 Կ'երդնում քալել իմ կողքին եւ բաժնեկցիլ քեզի հետ
 բարեկամն այս մէկ հատիկ
 Կ'երդնում որ կեանքն իմ թռչի մեղուի նման քու ձայներուդ փեթակէն
 Կ'երդնում անձրեւ ես իջնել քու մազերուդ կայծակէն
 հանդերն ի վար աշխարհի
 Կ'երդնում ամէն անգամ որ սիրտս գտնեմ տողերուն մէջ,
 բացագանչեմ. «Գտա՛յ քեզ, գտա՛յ քեզ»
 Կ'երդնում խոնարհիլ Ասիոյ գագաթներէն որ պաշտեմ քեզ ա՛լ աւելի
 ո՛վ գիշեր, ո՛վ գիշեր
 աղօթքս կը բերեմ
 Տէր իմ լսէ՛ զիս
 սիրուհիս կը տնկեմ, արմատախիլ մի՛ ընեն
 եւ զայն օժտէ տարիքներով որ չեկան
 օժտէ զայն դուն տարիքներով իմ գալիք
 կանաչ ձգէ տերեւն իր
 որ հովերն իր տարտղնեմ
 բարձր ձգէ վրանն իր զի բարձրութիւնն իր վրանին
 հեշտ է երկնի թռչուններուն
 ապրեցուր զինք դուն երկար մայրի ինչպէս եւ թափօրները
 թոռներուն թող որ անցնին իր ձեռքերուն տակէն բուժիչ
 ապրեցուր զինք դուն երկար մայրիի պէս եւ հրաշքն իր
 կը շրջանցէ կեդրոնները սահմաններուն հեռաւոր
 ապրեցուր զինք դուն երկա՛ր մայրիի պէս եւ իր քայլին
 կը հետեւին մեղանչումին նման իմ ժողովուրդներ բազմաթիւ
 իր դուռը բաց ձգէ Տէր որովհետեւ աղաչանքը երդիքի տակ լոկ կ'ապրի

ձիւներովը տարիներուն օրինէ զինք որովհետեւ իմ սիրուիս
 կը մէկտեղէ ինչ որ բաժնուեցաւ
 եւ հսկէ իր աչքերուն լոյս աստղերուն զի ծնունդը անոնց տակ է
 ահաւասիկ անձրելը
 ծխնելոյզներն կը բարձրանան ժամանողը ողջունելու
 համբոյրէ մը կ'անձրելէ
 պարման երկիրը բլրացաւ
 բերքերն են որ կը բարձրանան
 լսեցէք տրուիլ հունձքին
 բաժան-բաժան կայսրութիւնը միացաւ
 իր սէր թագը խաղաղութիւն է կայսրութեան
 անկարելին դարձաւ յստակ ձշմարտութիւն
 համբոյրէ մը կ'անձրելէ
 եւ արտորը կու գայ փուլ
 թօթուեցէք արտորին վրայ փոշիները արտորի
 եւ եկէք
 յուսատահութեան խորերէն եւ սառոյցին մատոյցներէն
 ցանկութիւններուն փլատակներէն եւ համբերութեան մոխիրներէն
 եկէք
 եղէք զիս ինչպէս ես ձեզ եղայ
 ձեզ բուժողն եմ ես
 ձեզ տապալողն ու փրկողն եմ
 իմ սիրուիս կորսուածը բացայայտեց
 կորսուածը մատնանշեց
 առաքելուին յաղթեց ջինջութեամբ
 բոլոր ուժերուն ան գութով յաղթեց
 եւ կը վկայէ, կը ծանուցէ ան վերադարձն ահա
 եկէք
 բաց է թագաւորութիւնը
 երամները սոխակներուն թագաւորութեան դրան սեմին
 կ'աճապարեն զինք ողջունելու
 քանի մը համբոյր անդին կը կենաք դրան մօտ
 գանձերն են մենակ
 երկիրն է մենակ
 կեանքն է մենակ
 եկէք
 գլուխներուն ձեր մուտքին ոսկիով պսակ հիւսեցէք
 եւ այրեցէք ձեր ետին
 եւ այրեցէք ձեր ետին
 աշխարհն այրեցէք վերադարձի արեւով:

Հայացուց՝ Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
 (Հատուած՝ համանուն բանաստեղծութենէն - 1975)

ՀՈՐՀԷ ԼՈՒԻ ԳՈՐԿԵՍ

(1899 - 1986)

Գորկես արժանացած է միջազգային բազմաթիվ մրցանակներու եւ պատուոյ դոկտորի կոչումներու Արժանթինի, Հարաւային եւ Հիւսիսային Ամերիկաներու կարգ մը համալսարաններու կողմէ: Գորկես գրած է բանաստեղծութիւն, պատմուածք, վիպակ, վէպ, ուսումնասիրութիւն, քննադատութիւն:

Անոնք որոնք կարդացած են իր գրութիւններն ու վէպերը, այն գաղափարը ունին, որ ծնունդով կոյր եղած է ան: Իրականութեան մէջ ժառանգական հիւանդութիւն մըն է, որ խլած է գրագէտին տեսողութիւնը, կեանքի հինգերորդ տասնամեակին: Գորկես իր երկար կեանքի ընթացքին ունեցած է քաղաքական որոշ կեցուածքներ, որոնք անդրադարձ գտած են իր գրականութեան, ինչպէս եւ իր կեանքին ու գործին մէջ:

Jorge Luis Borges

ԲԱՐԵԼՈՒԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ

Տիեզերքը (չատեր պիտի ըսէին՝ մատենադարանը) կազմուած է անորոշ, թերեւս ալ որոշադրուած թիւով վեցանկիւն սրահներէ, օդի հսկայ անցքերով եւ շատ ցած ցանկապատերով չրջապատուած: Սրահներէն որեւէ մէկէն մարդ կրնայ տեսնել, անվերջանալիօրէն, վերի եւ վարի յարկերը: Սրահներուն ձեւաւորումը միօրինակ է՝ քսան դարակներ, իւրաքանչիւր պատին հինգ դարակ, կը ծածկեն բոլոր կողմերը, բացի երկու կողմերէ: Անոնց բարձրութիւնը, որ գետնէն մինչեւ առաստաղ կը հասնի, հազիւ թէ սովորական գրադարակէ մը աւելի ըլլայ:

Ազատ կողմերէն մէկը կ'առաջնորդէ դէպի նեղ անցք մը, որ կը բացուի այլ վեցանկիւն սրահի մը վրայ՝ կրկնօրինակը առաջինին եւ մնացեալներուն: Այս անցքին աջ եւ ձախ կողմերը երկու շատ փոքր պահարաններ կան: Առաջինին մէջ մէկը կրնայ ոտքի կեցած քնանալ, երկրորդին մէջ՝ գոհացնել սեռային պահանջները: Այստեղէն է նաեւ որ կ'անցնի ոլորապտոյտ աստիճան մը եւ կը բարձրանայ մինչեւ հեռու հեռուները: Անցքին մէջ հայելի մը խճմտօրէն կը կրկնապատկէ ամէն երեւցող բան: Այրերը այս հայելիէն կ'եզրակացնեն, որ Մատենադարանը անսահման չէ (եթէ անսահման է, ինչո՞ւ է ուրեմն այս խաբուսիկ կրկներեւոյթը): Ես կը նախընտրեմ երագել, որ անոր փայլեցուած մակերեսները անսահմանը կը ներկայացնեն եւ կը խոստանան ...: Լոյսը ապահովուած է գնդաձեւ պտուղներով, որոնք լամպ անունը կը կրեն: Իւրաքանչիւր վեցանկիւն սրահի մէջ, հակառակ կողմերով դրուած երկու լամպեր կան: անոնց լոյսը անբաւարար է եւ անմար:

Մատենադարանին բոլոր այրերուն պէս ես ալ, երիտասարդութեանս, ճամբորդներ եմ, ես ալ թափառեր եմ գտնելու համար գիրք մը, թերեւս գրացուցակներուն գրացուցակը: Հիմա որ աչքերս հազիւ կը կարդան ինչ որ կը գրեմ, սկսած եմ մեռնելու պատրաստուիլ, քանի մը փարսախ հեռու այն վեցանկիւն սրահէն, ուր ծնած էի: Երբ մեռնիմ, բարեպաշտ ձեռքերու պակաս պիտի չըլլայ զիս ցանկորմէն վար նետելու համար: Գերեզմանս օդին վիհը պիտի ըլլայ, մարմինս անվերջ կերպով պիտի մխրճուի եւ փտի ու լուծուի հովին մէջ, որ անվերջ անկումէս պիտի ստեղծուի:

Կ'ըսեն թէ Մատենադարանը վերջ չունի: Իտէալապաշտները կ'ըսեն թէ վեցանկիւն սենեակները բացարձակ անջրպետին համար անհրաժեշտ ձեւերն են, կամ նուազագոյնը՝ անհարժեշտ են մեր պատկերացուցած անջրպետին համար: Անոնք կը տրամախոհեն, թէ եռանկիւն կամ հնգանկիւն սենեակ մը աներեւակայելի է: (Միսթիքները կ'ըսեն թէ իրենց պայծառատեսութիւնը իրենց բացայայտած է բոլորածեւ սենեակ մը, որ կը պարունակէ բոլորածեւ մեծ գիրք մը, որուն ողնը շարունակական է եւ կը հետեւի պատերու լրիւ շրջանակին: Բայց իրենց խօսքը կասկածելի է, իրենց բառը՝ տարտամ: Այս շրջաստեղնային գիրքը Աստուած է): Հիմա կը բաւարարուիմ դասական համոզումը կրկնելով՝ Մատենադարանը գունդ մըն է, որուն ճշգրիտ կեդրոնը վեցանկիւններէն որեւէ մէկն է եւ որուն շրջագիծը անհասանելի է:

Հինգ դարակներ ունի վեցանկիւնին իւրաքանչիւր պատը, իւրաքանչիւր դարակ՝ երեսունհինգ նոյն ձեւով կազմուած գիրքեր, իւրաքանչիւր գիրք բաղկացած է 410 էջերէ, իւրաքանչիւր էջ՝ քառասուն տողերէ, իւրաքանչիւր տող՝ մօտաւորապէս ութսուն սեւ գիրերէ: Իրեր կան նաեւ իւրաքանչիւր գիրքի ողնին վրայ: Այս գիրքերը չեն նշեր այն, զոր գիրքերը պիտի ըսեն: Իտեմ որ այս անհասկնալիութիւնը սկիզբը խորհրդաւոր թուեցաւ: Ամփոփելէ առաջ եզրայանգումը (որուն գիտը, հակառակ ողբերգական լուսարձակումին, թերեւս պատմութեան գլխաւոր իրողութիւնն է), կը փափաքիմ քանի մը լուծումներ յիշել:

Առաջին՝ Մատենադարանը, ի յաւիտենէ, գոյ է: Այս ճշմարտութիւնը, որուն անմիջական հետեւութիւնը աշխարհի ապագայ յաւիտենութիւնն է, կասկածի տակ չի դրուիր որեւէ տրամաբանող միտքի կողմէ: Մարդը, անկատար գրադարանապահը, կրնայ պատահականութեան կամ չարաբաստիկ կիսա-հարկադրանքի արդիւնք ըլլալ: Տիեզերքը, իր դարակներուն վայելուչ դասակարգումով, առեղծոածային հատորներով, ճամբորդներու համար անվերջանալի աստիճաններով, նստակեաց գրադարանապահներու համար փոքրիկ արտաքնոցներով, կրնայ միայն աստուածի մը գործը ըլլալ: Իմանալու համար տարբերութիւնը աստուածայինին եւ մարդկայինին, կը բաւէ բաղդատել այս տհաս ու դողդոջուն խորհրդանշանները, զորս ձեռքս կը մրոտէ գիրքի մը կողքին, գիրքին մէջ եղած կենսական գիրքերուն հետ՝ ճշգրիտ, նուրբ, կատարելապէս սեւ, անկեղծելիօրէն համաչափ:

Երկրորդ՝ Ուղղագրական նշանները թիւով քսանհինգ են¹: Այս գիւտը կարելի դարձուցած է, երեք հարիւր տարի առաջ, Մատենադարանի ընդհանուր տեսութիւն մը ձեւակերպել, եւ գոհացուցիչ կերպով լուծել ոչ մէկ ենթադրութեամբ քակուած խնդիրը՝ անձեւ եւ քառասային բնոյթը գրեթէ բոլոր գիրքերուն: Այն զոր հայրս տեսած էր 1594րդ շրջանակի վեցանկիւնի մը մէջ, կազմուած էր MCV գիրքէն, կամակոր կերպով կրկնուած առաջինէն մինչեւ վերջին տողը: Ուրիշ մը, որուն այս շրջանին յաճախ կը վերադառնան խորհուրդի համար, գիրքերու լափիւրինթոս մըն է, որուն վերջընթեր էջը սակայն կ'ըսէ՝ «Օ՛ր ժամանակ քու բուրգերը»: Այսքանը գիտցուած է՝ իւրաքանչիւր յստակ յայտարարութեան տրամաբանական տողին դիմաց, փարսախներով անիմաստ խօսքեր կան, բառային խառնակոյտեր, անհասկնալի բաներ: (Գիտեմ որ տարածաշրջան մը կայ, որուն գրադարանապահները կը մերժեն սին եւ աւելորդապաշտ սովորութիւնը գիրքերուն մէջ իմաստ գտնելուն եւ զայն համագոր տեսնելուն երազներու կամ մէկու մը ափի քառասային գիծերուն մէջ գտնուած իմաստին ... Անոնք կ'ընդունին թէ այս գրութիւնները ստեղծողները կապկած են քսանհինգ բնական խորհրդանշանները, բայց կը պնդեն, որ այս կիրարկումը պատահական է, եւ թէ գիրքերը իրենք իրենց մէջ ոչինչ կը նշանակեն: Այս համոզումը, պի-

տի տեսնենք, ամբողջովին ալ խաբէութիւն չէ):

Երկար ժամանակի մը համար հաւատացուած էր, որ այս անթափանցելի գիրքերը կը համընկնէին անցեալի կամ հեռակայ լեզուներուն: Ճիշդ է, որ ծերերը, առաջին գրադարանապահները մերինէն շատ տարբեր լեզու մը կը գործածէին. ճիշդ է, որ քանի մը մղոն դէպի աջ, լեզուն բարբառային է, եւ իննսուն յարկ դէպի վեր՝ անհասկնալի: Այս ամբողջը ճիշդ է, բայց MCVէն 410 անփոփոխելի էջեր չեն կրնար առնչուիլ որեւէ լեզուի հետ, անկախ անկէ թէ որքան բարբառային կամ նախնական է այդ լեզուն: Շատեր կը նշեն թէ իւրաքանչիւր տառ կրնայ ներգործել յաջորդ տառին վրայ, եւ թէ 71րդ էջի 3րդ տողին MCVին արժէքը նոյնը չէ, այլ էջի մը նոյն շարուածքին հետ բաղդատելով: Բայց այս տարտամ կարծիքը ի զօրու չեղաւ: Ուրիշներ գաղտնագրութեան մասին մտածեցին. այս ենթադրութիւնը ընդհանրապէս ընդունուած էր, թէեւ ոչ այն իմաստով, որ հեղինակները ի մտի ունէին:

Հինգ հարիւր տարի առաջ՝ վերի վեցանկիւններէն մէկուն մեծաւորը կը հանդիպի գիրքի մը, նոյնքան առեղծուածային, որքան միւսները, բայց որ միատեսակ տողերու մօտաւորապէս երկու էջեր ունէր: Իր այս գտածոն ցոյց կու տայ թափառական վերծանողի մը, որ իրեն կ'ըսէ թէ այդ տողերը փորթուկալերէն լեզուով գրուած են. ուրիշներ եբրայերէն կ'ըսեն: Լեզուն մէկ դարու ընթացքին կառուցուած էր՝ կուարանի սամոյիտական լիթուանական բարբառ մը, դասական արաբերէնի հոլովներով: Պարունակութիւնն ալ վերծանուած էր՝ միաձուլուած վերլուծումներու կարգ մը գաղափարներ, տարբերակներու օրինակներով եւ անսահման կրկնութիւններով նկարագարողուած: Այս օրինակները տաղանդաւոր գրադարանապահի մը համար կարելի կը դարձնեն գիւտը Մատենադարանի հիմնական օրինագիտութեան: Այս մտածողը կը նշմարէ թէ բոլոր գիրքերը, որքան ալ իրարմէ տարբեր բնոյթի, նոյն բաղկացուցիչներով կազմուած են՝ գիրէ գիր միջոցը, կէտը, ստորակէտը եւ քսաներկու տառերը: Ան կը խօսի այլ իրողութեան մը մասին, զոր ճամբորդողները կը հաստատեն՝ հսկայ Մատենադարանին մէջ երկու նոյնանման գիրքեր չկան: Այս երկու անվիճելի կարծիքներէն կը հետեւցնէ, թէ Մատենադարանը ամբողջական է եւ անոր դարակները կը պարփակեն քսան եւ աւելի նշաններու կարելի բոլոր գուգորդութիւնները (թիւ մը, թէեւ շատ մեծ, բայց ոչ անսահման), կը պարփակեն ամէն ինչ՝ ապագայի մանրամասն պատմութիւնը, քերովբէներու ինքնակենսագրութիւնները, Մատենադարանի հաւատարիմ ցուցակները, հազար ու հազար կեղծ ցուցակներ, այս ցուցակներուն կեղծ ըլլալը ցուցադրող ցուցակներ, Պագիլիտեսի գիտական աւետարանը, այդ աւետարանին մեկնաբանութեան մեկնաբանումը, քու մահուանդ ճշգրիտ պատմութիւնը, բոլոր լեզուներով գրուած բոլոր գիրքերուն թարգմանութիւնը, բոլոր գիրքերէն իւրաքանչիւրին աղաւաղումը:

Երբ կը յայտարարուի թէ Մատենադարանը բոլոր գիրքերը կը պարփակէ, առաջին տպաւորութիւնը մեծ ուրախութիւն մը կ'ըլլայ. ամէն մէկը ինքզինք անձեռնմխելի եւ գաղտնի գանձի մը տէրը կը զգայ: Անհատական թէ համաշխարհային հարց մը չկար, որուն պերճախօս լուծումը չըլլար վեցանկիւններէն մէկուն մէջ: Տիեզերքը արդարացուած էր, տիեզերքը յանկարծ բռնագրաւած էր յոյսի անսահման տարածքները: Այդ շրջանին շատ բան խօսուած էր Արդարացումներու մասին՝ մարգարէական եւ չքմեղական գիրքեր, որոնք բոլոր ժամանակներուն համար տիեզերքի իւրաքանչիւր մարդու արարքները կ'արդարացնեն եւ անոր ապագային համար վիթխարի գաղտնիք մը կ'ապահովեն: Հազարաւոր փառատենչիկներ իրենց վեցանկիւնները լքեցին եւ աստիճաններէն վեր խոժեցին, իրենց Արդարացումները գտնելու սին

նպատակներէն մղուած: Այս ուխտագնացները նեղ անցքերուն մէջ կը վիճէին, մութ անէծքներ կու տային իրարու, գիրար կը խեղդէին յաւիտենական աստիճաններուն վրայ, այդ խաբէական գիրքերը օղանցքներուն մէջ կը նետէին, եւ նոյն ձեւով ալ վար կը նետուէին հեռու շրջաններու բնակիչներուն կողմէ, մեռնելու: Ուրիշներ խելագարած էին ...

Արդարացումները գոյ են (ես տեսած եմ անոնցմէ երկուքը, որոնք ապագայի անձերու կ'ակնարկեն, անձեր, որոնք թերեւս երեւակայական չեն), բայց հետազօտողները չեն նշեր, որ մարդու մը իր Արդարացումը գտնելու կամ այլ տարբերակի մը հաւանականութիւնը կրնայ գէրօ ըլլալ:

Ասիկա այն ժամանակն էր, երբ մարդիկ նաեւ կը յուսային, որ մարդկութեան հիմնական առեղծուածները, ինչպէս Մատենադարանին ծագումը եւ ժամանակը, կրնան բացայայտուիլ: Այս ծանրակշիռ առեղծուածներուն բառերով բացատրուելու կարելիութիւնը ճշմարտանման կը թուի, եթէ փիլիսոփաներու լեզուն կարող եւ բաւարար չէ, բազմաձեւ Մատենադարանը պիտի կարենայ արտադրել պահանջուած աննախընթաց լեզուն, բառերով եւ քերականութեամբ: Արդէն չորս դար է, որ մարդիկ վեցանկիւնները սպառեր են ... Պաշտօնական պրպտողներ կան, հաւատաքննիչներ: Տեսած եմ գիրքնք իրենց պարտականութեան մէջ՝ ամբողջովին յոգնած կը հասնին իրենց շրջապատներէն, կը պատմեն կոտրած աստիճաններու մասին, որոնց պատճառով կրնային մեռնիլ, անցքերու եւ աստիճաններու գրադարանապահներուն հետ կը խօսին; երբեմն ամենէն մօտիկ եղող հատորը կ'առնեն ու կը թերթատեն, գէշ բառեր փնտռելով: Անշուշտ ոչ ոք կ'ակնկալէ բան մը գտնել:

Բնական է որ այս անհակակշռելի յոյսին մեծ յուսախաբութիւն մը յաջորդէր: Գրեթէ անտանելի էր համոզումը, թէ վեցանկիւնի մը մէկ դարակին վրայ թանկագին գիրքեր կան եւ թէ այդ թանկագին գիրքերը անհասանելի են: Անհաւատ աղանդ մը առաջարկեց, որ պրպտումները դադրին եւ ամէն մարդ գիրքերով եւ նշաններով ձեռնածութիւններ ընէ այնքան, մինչեւ բախտի անհաւանական նուէրովը այս կանոնական գիրքերը կազմուին:

Իշխանութիւնները ստիպուած եղան խիստ օրէնքներ պարտադրել: Աղանդը անհետացաւ: Բայց մանկութեանս տեսած եմ ծերեր, որոնք երկար ժամանակներու համար կը պահուէին արտաքնոյններու մէջ, արգիլուած մետաղեայ գաւաթով մը, ուր մետաղեայ փոքր սկաւառակներ կային, եւ աստուածային անկարգութիւնը կը կապկէին:

Ուրիշներ ճիշդ հակառակը կը հաւատային՝ կարեւոր է անօգուտ աշխատանքները չէզոքացնել: Անոնք վեցանկիւնները կը ներխուժէին, յաճախ ոչ-կեղծ հաւատարմաբեր ցոյց տալով, հատոր մը կը թղթատէին տհաճութեամբ, եւ ամբողջ դարակ մը կը դատապարտէին: Անոնց խանդավառութիւնը բազում գիրքերու անիմաստ բնաջնջումին պատճառ դարձաւ: Անոնց անունը անիծուած է: Բայց անոնք, որոնք այս խելագարութեան պատճառով բնաջնջ եղած «գանձեր»ը կ'ողբան, անոնք երկու ցայտուն իրողութիւններ կ'անտեսեն.

ա. Մատենադարանը այնքան վիթխարի է, որ մարդկային որեւէ նուաճում անչափելիօրէն փոքր կը մնայ:

բ. Իւրաքանչիւր օրինակ եզակի է, անփոխարինելի, բայց (որովհետեւ Մատենադարանը ամբողջական է) միշտ ալ քանի մը հարիւր հազար անկատար օրինակներ կան, գործեր, որոնք միայն գիրով մը կամ ստորակէտով մը կը տարբերին բնօրինակէն: Ընդհանրական կարծիքին հակառակ կը համարձակիմ ենթադրել, թէ մաքրա-

գործողներուն պատճառած աւերին տարողութիւնը չափազանցուած է, մոլեռանդներուն ստեղծած սարսափին որպէս արդիւնք: Անոնք բոսորագոյն վեցանկիւնի գիրքերուն հասնելու ցնորքէն մղուած էին, գիրքեր, որոնք սովորականէն փոքր են, նկարազարդուած, մոգական եւ հզօր:

Այդ շրջանէն մնացած այլ սնապաշտութեան մըն ալ ծանօթ ենք՝ իրքին Մարդը: Մարդիկ կ'ենթադրեն, որ վեցանկիւնի մը մէկ դարակին վրայ պէտք է ըլլայ գիրք մը, որ մնացեալ բոլոր գիրքերուն բանաձեւն ու համառօտութիւնն է; գրադարանապետներէն մէկը կարդացած է այդ գիրքը եւ դարձած աստուծոյ համագօր բան մը: Այս շրջանի լեզուին մէջ այդ հեռու աղանդին հետքերը կը յամենան տակաւին: Շատեր թափառած են Զինք գտնելու համար: Ամբողջ դար մը ամենատարբեր շրջաններու մէջ սպառեր են ապարդիւն կերպով: Մէկը ինչպէ՞ս կրնայ գտնել գաղտնի եւ յարգելի այն վեցանկիւնը, որ կը պատսպարէ Զինք: Մէկը յետադարձ ձեւ մը առաջարկեց՝ գտնելու համար Ա գիրքը, գտնել Բ գիրքը, որուն մէջ նշուած է Ա գիրքին տեղը, գտնելու համար Բ գիրքը, նախ գտնել գիրքը եւ այս ձեւով յաւիտենապէս ...

Տարիներս այսպիսի արկածախնդրութիւններու մէջ մտնելու ու վատնելու եմ: Անհաւանական չի թուիր նման կատարեալ գիրքի մը գոյութիւնը տիեզերքի դարակներէն մէկուն վրայ³, անծանօթ աստուածներու կ'աղօթեմ, որ մէկը, գոնէ մէկը, թէեւ հազարաւոր տարիներ առաջ, կարդացած եւ ուսումնասիրած ըլլայ այդ գիրքը: Եթէ պատիւը, իմաստութիւնն ու երջանկութիւնը ինծի համար չեն, թող անոնք ուրիշներուն համար ըլլան: Անոնք թող երկինքներու մէջ ըլլան, թէեւ իմ տեղս դժոխքի մէջ է: Թող ես նախատուած ըլլամ եւ ոչնչացուած, բայց թող ակնթարթի մը համար, մէկ քակի մէջ քու վիթխարի Մատենադարանդ արդարացուած ըլլայ: Ամբարիշտները կը պնդեն, որ անհեթեթ ընական է Մատենադարանին մէջ եւ թէ տրամաբանականը (նոյնիսկ համեստ եւ պարզ բանիմացութիւնը) գրեթէ հրաշքի համագօր բացառութիւն է: Կը խօսին (գիտեմ) «հրատապ Մատենադարանին մասին, որուն պատահական հատորները անընդհատ վտանգին մէջ են փոխուելու, եւ որոնք կը հաստատեն, կը ջրեն եւ կը չփոթեն ամէն ինչ, ցնորած աստուածի մը պէս»: Այս բառերը, որոնք ոչ թէ կը մերժեն անօրինութիւնը, այլ կ'ապացուցեն զայն, տխրահռչակ կերպով կը հաստատեն իրենց հեղինակին զգուշի ճաշակն ու անյուսալի տգիտութիւնը: Իրականութեան մէջ Մատենադարանը կը պարփակէ բառային բոլոր կառոյցները, քսանհինգ խորհրդանշաններով կազմուող բոլոր տարբերակները, սակայն բացարձակ անտրամաբանութեան ոչ իսկ մէկ օրինակ կարելի է գտնել այնտեղ: Անօգուտ է նշել, որ իմ տնօրինութեանս տակ գտնուող բազմաթիւ վեցանկիւններու լաւագոյն հատորը խորագրուած է The Combed Thunderclap, ուրիշ մը՝ The Plaster Cramp, այլ հատոր մը՝ Axaxaxas mlö: Առաջին ակնարկով անհասկնալի այս նախադասութիւնները խորհրդանշական կամ գաղտնագրական միջոցներով կրնան արդարացուիլ. այսպիսի արդարացում մը բառային է եւ, ըստ վարկածի, արդէն գոյ է Մատենադարանին մէջ: Չեմ կրնար միացնել կարգ մը գիրքեր. զորս աստուածային Մատենադարանը չէ կանխատեսած եւ որոնք գաղտնի լեզուներէն մէկուն մէջ ահարկու իմաստ մը չունին: Ոչ ոք կրնայ յստակօրէն արտասանել վանկ մը, որ լեցուած է քնքուշութեամբ եւ վախով, եւ որ այս լեզուներէն մէկուն մէջ աստուածի մը անունը չէ: Խօսիլ կը նշանակէ կրկնաբանութեան մէջ իյնալ: Այս բառային եւ անօգուտ թուղթը, ինչպէս եւ անոր հերքումը արդէն գոյութիւն ունին անհաշիւ վեցանկիւններու հինգ դարակներուն վրայ գտնուող երեսուն հատորներէն մէկուն մէջ: (Հաւանական լեզուներու ռ թիւ մը նոյն բառացանկը կը գործածէ; անոնցմէ ոմանց մէջ մատենադարան խորհր-

դանիշը կ'արտօնէ ճշգրիտ բանաձեւը՝ այս ամենուրեք եւ յաւիտենական սիւթեմը վեցանկիւն սրահներու. բայց մատենադարանը հաց է կամ բուրգ կամ որեւէ այլ բան, եւ այս եօթը բառերը, որոնք զայն կը սահմանեն, այլ արժէք կ'ունենան: Դուք որ զիս կ'ընթերցես, վստա՞հ ես որ իմ լեզուս կը հասկնաս):

Կանոնաւորապէս գրելու պարտադրանքը զիս կը շեղէ մարդերու ներկայ կացութենէն: Ամէն բան արդէն գրուած ըլլալու մեր համոզումը մեզ կը ժխտէ եւ կամ ոգիներու կը վերածէ: Շրջաններ գիտեմ, ուր երիտասարդները գիրքերուն կը խոնարհին եւ անոնց էջերը կը համբուրեն բարբարոսաբար, բայց մէկ գիր իսկ կարդալ չեն գիտեր: Համաճարակներ, հերետիկոս դաւեր, ճամբորդութիւններ, որոնք անխուսափելիօրէն յեղուզակուծեան կը վերածուին, բնակչութիւնը տասանորդած են: Կարծեմ թէ նշեցի տարուէ տարի աւելի յաճախակի դարձած անձնասպանութիւնները:

Թերեւս ծերութիւնս եւ վախերս կը դաւեն ինծի, սակայն կը կասկածիմ, որ մարդկային տեսակը ... այդ ինքնուրոյն տեսակը ... անհետանալու վրայ է, սակայն Մատենադարանը պիտի տոկայ՝ լուսաւորուած, միայնակ, յաւիտենական, կատարելապէս անշարժ, թանկարժէք հատորներով օժտուած, անօգուտ, անեղծ, գաղտնի:

«Յաւիտենական» բառը գրեցի: Այս բառը հռետորական սովորութեամբ չէ որ աղաւաղեցի: Կ'ըսեմ թէ անտրամաբանական չէ մտածել, որ աշխարհը յաւիտենական է: Անոնք որոնք սահմանափակութեամբ կ'ամբաստանեն զայն, կ'ենթադրեն թէ հեռու շրջաններու աստիճաններուն վրայ, անցքերուն եւ վեցանկիւններուն մէջ ան կրնայ իր աւարտը գտնել ... ինչ որ անհեթեթ է: Անոնք որոնք զայն անսահման կը պատկերացնեն, կը մոռնան, որ գիրքերուն թիւը ի վերջոյ սահման մը ունի: Հին հարցին հետեւեալ լուծումը առաջարկելու յանդգնութիւնը ունիմ՝ Մատենադարանը անսահման է եւ շրջաստեղնային: Յաւիտենական ճամբորդ մը եթէ կտրէր Մատենադարանը մէկ ծայրէն միւսը, որեւէ ուղղութեամբ, դարեր ետք պիտի տեսնէր, որ նոյն մատենաները կը կրկնուին նոյն անկանոնութեամբ, (որ կրկնուելով կը վերածուի կանոնի, կը վերածուի ԿԱՆՈՆին): Առանձնութիւնս, այս ազնուական յոյսով, ուրախութեամբ կը լենայ⁴:

Անգլերէնէ թարգմանեց՝
ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ
Հայէպ

1.- Բնագիրը թիւեր կամ գլխագրեր չի պարունակեր. կէտադրութիւնը սահմանափակուած է ստորակէտով եւ միջակէտով. այս երկու նշանները, գիրերուն միջեւ եղած միջոցներն ու քսաներկու տառերը անձանօթ հեղինակին կողմէ բաւարար նկատուած են (խմբ.):

2.- Նախապէս ամէն երեք վեցանկիւնի համար մէկ մարդ կար: Ինքնասպանութիւնն ու թոքային հիւանդութիւնները խախտեցին այս տոկոսը: Անձանօթի մեյամադձոտութեան մը յիշատակը: Կար ժամանակ երբ բազմաթիւ գիշերներ անցքերէ եւ աստիճաններէ կը ձամբորդէի, առանց մէկ իսկ գրադարանապահի հանդիպելու:

3.- Կը կրկնեմ՝ գիրքի մը կարելիութիւնը կը բաւէ, որ այդ գիրքը գոյ ըլլայ: Անկարելին է միայն, որ մերժուած է: Օրինակ՝ ոչ մէկ գիրք կրնայ աստիճան ըլլալ, թէեւ կան գիրքեր, որոնք կը խօսին, կը քննարկեն եւ կը ցուցադրեն այս կարելիութիւնը, եւ կան այլ գիրքեր, որոնց կառոյցը կրնայ աստիճանի մը կառոյցին նմանիլ:

4.- Լէթիսիա Ալվարէզ տի Թոլէտո նկատած է, թէ այս հսկայ Մատենադարանը անօգուտ է: Խստօրէն ըսուած՝ միակ մատեան մը՝ բաւարար պիտի ըլլար, սովորական չափի հատոր մը, ինք կամ տասը կէտաչափով տպուած, չափազանց բարակ էջերու անսահման թիւ մը պարփակող (վաղ 17րդ դարուն Գալաիլէի ըսած է թէ բոլոր կարծր մարմինները գերմակարդում են անսահման թիւով մակերեսներու): Այս մետաքսեայ ձեռատետրին գործածութիւնը յարմարաւէտ պիտի չըլլայ՝ իւրաքանչիւր էջ իր ծալքէն բազմաթիւ նմանատիպ այլ ծալքեր պիտի բանայ: Մէջտեղի աներեւակայելի թերթը երկրորդ էջ պիտի չունենայ:

ԵՈՒՐՈՋ (ԵՈՒՐԻ ԳԵՈՐԳԵԱՆ) ՑԱԻ ՈՒ ԵՐԱԶ ԴԱՋՈՂ ՄԵԾ ՆԿԱՐԻՉԸ

Եւրի Գեորգեան
ԵՈՒՐՈՋ

Իրաւ ստեղծագործողը, գրող, բանաստեղծ, հրապարակագիր, արուեստագէտ, մտերիմ հաւատքը ունի որ ինք կոչուած է առաքելութեան մը: Սովորաբար քաղաքական դէմքեր իրենք իրենց կը շնորհեն նման կոչում, բայց եթէ դիտենք բազմադարեան պատմութիւնը, ո՞վ կը յիշէ Պղատոնի, Վոլթերի, Միքէլ Անձելոյի եւ ուրիշներու ժամանակակից դրամատան տնօրէններ, նախարարներ, յիշուելու պարագային անոնք սոսկ անուններ են, բայց ժառանգութիւն կտակած են մտքի մարդիկ:

Այս մտածումները ունեցայ երբ Եւրոգի, Եւրի Գեորգեանի, հանդիպեցայ Պէյրութի արուարձաններէն Անթիլիասի իր ժամանակաւոր աշխատանոցին մէջ, եւ քանի մը ամիս ետք Լոս Անձելոս, Կրկին, ուր կը գտնուին իր արուեստանոցի սրահները: Հոն կը հանդիպիք կերպարուեստի զանազան արտայայտութիւններու. մտածումներու եւ ապրումներու ինքնատիպ բեմադրութիւն

մը: Իր ստեղծագործութիւններուն չափ հետաքրքրական անձնաւորութիւն է Եւրոգ: Անխարդախ, թափանցիկ, կիրքով բնակուած կեանք մը, ինքզինք ըլլալու մնայուն լարում մը:

Գեղանկարչութեան եւ քանդակագործութեան պարագային, անմիջականօրէն տեսանելի են հրամցուածը գոյներ, գիծեր եւ ծաւալներ են: Եթէ արուեստասէրին հայեացքը անոնց վրայ կանգ առնէ, հոն յամենայ, չյառաջանայ, չհասնի այլ մակարդակ, ներկայացուած գործերը կը վկայեն արհեստաւորի մասին, թերեւս ճարտար, իրականութիւն վերարտադրող, բայց չենք գտներ հոգիի եւ միտքի արտայայտութիւն, այսինքն՝ իսկա-

կան արուեստը: Եւրոգի գեղանկարները կը խօսին, քանի որ ինք ըսելիք ունի, կ'ըսէ, կերպարները լուծ պատկերներ, անմիջականութիւն ունին: Եւ կը փոխանցուի Եւրոգի հարգատ կիրքը:

Մարդը, ճարտարապետ, գեղանկարիչ, տառապած է, ազատութեան եւ իրաւունքի կիրք ունի: Խորհրդային Հայաստան եղած տարիներուն պայքարած է, հալածուած: Կորսնցուցած է գաղափարի ընկերներ: Բանտ մնացած է:

Կ'ըսէ թէ կ'ուզէր դուրս գալ երկրէն: Եթէ տարի չէ կրցած աշխատիլ տնային կալանքի պայմաններու տակ: Վերջապէս կրցած է հասնիլ Ամերիկա, ուր ապրելու համար գործ փնտռած է, չէ դիմած ընկերային օժանդակութեան գրասենեակները, նախընտրած է տնանկի կեանքը, փիծծա տարած է տունները եւ գրասենեակները, եւ երբ ժամանակ գտած է, իր սենեակին մէջ նկարած է, իր իրականութեան եւ ինքզինքին վերադառնալով,

քանի որ տառապանքը մարդը
կը բանտարկէ ինք իր մէջ:

Արուեստի գործերով եւ
անոնց ցուցադրութեամբ զբա-
ղող Տեպորա Մուրի պատահա-
բար կ'իմանայ որ Ռուսիայէն
տղայ մը եկած է որ կը նկա-
րէ...: Կը տեսնէ Եուրոպի գոր-
ծերը: Ապրուստի միջոց չունի,
պարտքեր ունի, չ'ուզեր վաճա-
ռել իր գործերը: Պնդումներ,
համոզելու փորձեր: Վերջա-
պէս ցուցասրահ կը դրուին
Եուրոպի գործերը եւ առաջինը

կը ծախուի 18 հազար տոլարի:
Եւ կը սկսի Եուրոպի նուաճու-
մը արուեստի աշխարհին մէջ:
Ինքնատիպ Եուրոպ, որ կը
նկարէ երբ կը մտածէ եւ կը
զգայ: Արուեստի քննադատնե-
րը զինք կրնան տեղաւորել այս
կամ «դպրոց»ին մէջ, ըսել որ
«քիւպիստ» է, կամ կը հետեւի
«Ֆրիկլերաթիֆ» ինքնատիպ
ուղիի: Իր մեծղի քանդակները
կարելի է բաղդատել ժամանա-
կակիցներու, ինչպէս Ֆերնան-
տո Պոթրոյի գործերուն, բայց

անոնք տարբեր բան կ'ըսեն:

Եուրոպի գործերը դուրս
եկած են Քալիֆորնիայէն,
Ամերիկայէն: Հռոմի մէկ նոր
սուրբին՝ Արքանճելօ Թա-
տինիի խորհրդանկարը (300 X
200 սմ.) կ'իրագործէ, որուն
արժէքին 2/3ը կը նուիրէ Պրէշ-
իայի եկեղեցւոյ:

Մարդկային իրաւունքը եւ
Կացութիւնը խորհրդանշող
գեղանկարներու շարք ունի, -
«քիւպիստ» - դրոշմով, զոր
ՄԱԿը հրատարակած է որպէս
դրոշմաթուղթ: Այդ գեղան-
կարները խորհրդապատկեր-
ներ են ուր կը գտնենք սէրը,
դաժան կեանքը, կ'ինը՝ զոր
պէտք է սիրել: Եուրոպ ամե-
նայն պարզութեամբ կ'ըսէ որ
երբ կը նկարէ ինքզինք լաւ կը
զգայ, կը նկարէ ինչ որ ինք
կ'ուզէ:

1956ին Խորհրդային Հայաս-
տան ծնած Եուրի Գէորգեան,
տասը տարեկանին արդէն
կ'աշակերտէ Յակոբ Գոճայեա-
նի գեղանկարչական դպրոցը:

Մարդն է Եուրոպի ստեղծա-
գործութեան առանցքը. ժողո-
վուրդը, բանաստեղծը, աներ-
դիք թշուառը, Ամերիկայի
«հոմլէս»ը, հոգիի լոյսն ու
ստուերը, սէրը, գաղթականը
եւ ապաստան փնտռողը: Այ-
սինքն՝ մեր ցաւագին ժամա-
նակը: Կը սիրէ պատմել, իր
պատկերները եւ դէմքերը կը
խօսին: Կը հաւատայ որ ար-
ուեստը կրնայ ծնիլ միայն

ԿՆՈՋ ԴԻՄԱՆԿԱՐ

ազատութեան մէջ:

Ինք կը շարունակէ նկարել այն հաստատ համոզումով, որ աստուածատուր շնորհով, նոր գործը աւելի գեղեցիկ կ'ըլլայ եւ ամբողջական: Կատարելագործման ուղին՝ քանի որ մարդը բանական էակ է: Այսպէս է որ ինք կը տարբերի ուրիշներէ, որոնք իրենց լրումին արդէն կը հասնին երբ երիտասարդ են: Ինք կը հաւատայ որ դեռ հասնելիք տեղ ունի:

Եւ թերեւս այդ կոչումը չեչտուած կերպով կը զգայ երբ Կուսութեամլայի մէջ շաբաթ, կը նուիրուի իր գործին, դպրոցները կը փակուին եւ աշակերտներ, հազարներով, կու գան Եուրոգի աշխարհը տեսնելու:

Ինքնատիպ Եուրոգ, որ յիշողութիւն ունի, եւ իր արուեստը կը ծառայեցնէ բարեսիրական նպատակներու, այսինքն՝ մարդոց ցաւին դարման փնտռող կազմակերպութիւններու: Ինքզինք չի բանտարկեր իր եսին ու սոսկ գեղեցիկին մէջ, եւ թերեւս այս իսկ պատճառով արագօրէն նուաճած է հոգիները: Այդ կը վկայեն թանգարաններու մէջ արդէն տեղ գրաւած իր գործերը, իրեն զօրավիգ կանգնող մեկենասները եւ քննադատները:

Եուրոգի գործերուն դիմաց կը զգաք վարդին պատգամը, համբոյրի խորհուրդը եւ երաժշտութեան արձագանգը:

Կը հաւատայ որ դեռ իր վերջին խօսքը չէ ըսած, իր զգացումները եւ միտքը վերջին գոյնը չեն դրոշմած:

Այս տողերու ետին պէտք չէ փնտռել ազգային-հայրենակցական սնափառութիւն: Եուրոգ արդէն Ամերիկայէն դուրս է, համաշխարհային եւ համամարդկային արժէք ունի: Քննադատները իր խորհրդանշներուն մէջ պիտի գտնեն նաեւ իր ազգային պատկանելիութեան առհաւական լոյսը, թէ պիտի գոհանան զինք ամե-

րիկայնացներով եւ համամարդկային կաղապարի մէջ ձուլելով:

Ամերիկայի ընձեռած միջոցներով լայն ճամբայ բացւած է Եուրոգի առջեւ եւ ինք դեռ անակնկալներ վերապահած է արուեստի աշխարհին:

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

Պէյրուի-Լոս Անճելըս

Դեկտեմբեր 2009-Փետրուար 2010

ՊԱԼԵԱՆ ԳԳ ՄԴՈ

ԵՈՒՐՈՋԻ ԽՈՐԻՄԱՍՏ ԽՈՐՀՐԴԱՆՇԱՆՆԵՐԸ

ՊԱՐՏԻՔԻՆ ՄԷՑ

Խօսքը չի վերաբերիր այն symbolismին, որ իբրեւ գրականագիտական հոսանք ծնունդ առաւ 1880ական թուականներուն ու տարածուեցաւ աշխարհով մէկ, այլ այն խորհրդանշաններուն, որոնք իբրեւ գեղարուեստական արտայայտչաձեւ կ'օգտագործուին կերպարուեստի մէջ: Խորհրդանշաններու այս տեսակի օգտագործու-

մը սկսած է իբրեւ հաղորդակցման միջոց, նախամարդու վաղ մարդկայնացման շրջանին:

Նախնադարեան ժայռապատկերները խորքին մէջ խորհրդանշաններ են, որոնցմէ յառաջացած են մեհենագրութիւնը (hieroglyphics) եւ ծիսական լեզուն: Խորհրդապատկերի մը միջոցով պատգամ փոխանցել թէ՛ գործնական է եւ թէ՛ ասելի հաղոր-

դական: Այս իսկ պատճառով զայն շարունակեցին օգտագործել կերպարունեստագէտներէն շատեր, ինչպէս՝ Փապլօ Փիքասօ, Վասիլի Քանտինսքի, Մարք Շակալ, Փօլ Քլէ, Սալվատոր Տալի, եւ այլն:

Խորհրդանշաններու օգտագործումը կերպարունեստագէտներու քով, միշտ չէ որ մտածած եւ գիտակցական բնոյթ ունի, երբեմն խորհրդապատկերները ինքնեկ են եւ կը դրսեւորւին տարերայնօրէն: Այսպէս է Եուրոգի պարագային, որուն գլխաւոր երեք խորհրդանշաններն են՝ Լոյսը, Նուռը եւ Կապոյտ Վարդը: Անոնք թէ իբրեւ ձեւոյթ եւ թէ իբրեւ գոյն մէկ կողմէ յագեցած են ներքին յուզականութեամբ, միւս կողմէ գրաւիչ են արտաքին կենսունակութեամբ եւ գեղեցկութեամբ: ա.- Լոյսը՝ տարերայնօրէն Եուրոգի հոգիէն բխած առհաւական ծնունդ է, բ.- Նուռը՝ ցեղային յիշողութեան արգասիք, գ.- Կապոյտ Վարդը՝ սեփական հոգեմտաւոր տաղանդի դրսեւորում:

ա.- Լոյսը

Գիտենք, որ հին աշխարհի մշակոյթներուն մէջ լայնօրէն տարածուած էր արեւի պաշտամունքը՝ իբրեւ կեանքի աղբիւր, իբրեւ հայր աստուածութիւն: Գիտենք նաեւ, որ լոյսը Արեւէն է որ կը ծնի եւ ոչ թէ հակառակը:

Սակայն դիցաբանութիւնը հակառակը «կը պնդէ»...: Հին յոյները կը հաւատային, թէ գոյութիւն ունի լոյսի դիցուհի մը Թէիա (Theia) անունով, որմէ ծնած են գլխաւոր լուսատուները. Հելիոս (Helios) Արեւը, Սելենէ (Selene) Լուսինը եւ Էոս (Eos) Արշալոյսը: Յոյներէն առաջ եւ գուցէ նաեւ յետոյ լոյսի պաշտամունքը գոյութիւն ունեցած է հին աշխարհի այլ մշակոյթներու մէջ եւս, որոնց շարքին նաեւ՝ հայերու:

Հայկական դիցաբանութեան մէջ լոյսի աստուածը Միհրը (Miher) էր, որ կը պաշտուէր, ողջ Հայաստանի տարածքին: Հին հայկական օրացոյցի ճրդ օրն ու Դրդ ամիսը նուիրուած էին Միհր աստուծոյ, իսկ հեթանոսական սրբավայրերը կը կոչուին մեհեան, շատ հաւանաբար ի պատիւ Միհրի: Լոյսի աստուածութեան աւելի կարեւորութիւն կը տրուէր, որովհետեւ հայկական դիցաբանութեան մէջ, լոյսը միայն Փիղիքական չէր որ կը հակադրուէր խաւարի դէմ, այլ այն հոգեմտաւոր լոյսն էր, որ կը պայքարէր նաեւ խաւար

րամտութեան եւ նեղմտութեան դէմ:

Հայ ժողովուրդը երբ քրիստոնէութիւնը ընդունեցաւ իբրեւ պետական կրօնք, Քրիստոս նախ համեմատուեցաւ լոյսի աստուածութեան եւ այն աղօթքները, որոնք նուիրուած էին լոյսի աստուածութեան, վերածուեցան քրիստոնէական շարականներու, ուր հաւատացեալը Քրիստոսի կը դիմէ իբրեւ «լոյս, արարիչ լուսոյ», ուրիշ աղօթքի մը մէջ հայ քրիստոնեան կ'ըսէ. «Առաւօտեան աչք, մեծ արեգակ, շողերդ սփռէ՝ խաւար սրտիս մէջ...»: Այո, հայ հաւատացեալին համար լոյսի աղբիւրը Յիսուս Քրիստոսն է, որ իր հոգեմտաւոր շողերը կը սփռէ մեր խաւար սրտերուն մէջ, կը լուսաւորէ մեզ ներքնապէս:

Եուրոգի «գուպիստական» (խորանարդապաշտական) բնոյթի կտաւները մեծաւ մասամբ կ'ողողուին երկինքէն թափուող այնպիսի շողերով, որոնք թէեւ իբրեւ հոգեմտաւոր լուսերանգ կը բաշխուին ձեւոյթներու վրայ, սակայն «անըսկիզբ են ու անհաս»:

Ուրեմն, Լոյսը Եուրոգի համար շնորհքի, իմաստութեան եւ մտքի ու հոգիի պայծառութեան եւ նաեւ յոյսի խորհրդանշան է:

Քրիստոսէ հազարաւոր տարիներ առաջ յղացած շումերական «Կիլկամէշ» պոեմին մէջ, երբ ջրհեղեղէն ետք «Ուտնապիշտիմ» (Նոյ Նահապետի նախատիպարը) առաջին անգամ լոյսը կը տեսնէ՝ կը բացազանչէ. «Եւ այն ատեն երդիքը բացի եւ լոյսը զարկաւ երեսիս»:

Պատկերացե՛ք, որ ջրհեղեղի հետեւանքով տասներկու օր խաւարի եւ անորոշութեան մէջ մնալէ ետք տապանի պատուհանը կը բանաք եւ լոյսը կը զարնէ ձեր երեսին: Հոս է որ լոյսը իր աստուածային արժէքն ու իմաստը կը զգենու մարդու համար: Հոս է որ անոր անհրաժեշտութիւնը կենսականօրէն կը զգացուի...: Հոս էր որ Նոյ Նահապետը առաջին անգամ լոյսը դիմազրաւելու հրճուանքը կ'ապրի:

Եուրոգ իր ստեղծագործական գերլարուած պահերուն, ոչ միայն կ'ապրի լոյսը կորսնցուցած ու զայն վերագտած ըլլալու գեղադիտական հաճոյքը, այլեւ կ'ապրեցնէ զանոնք իր կտաւներուն վրայ ու կը փոխանցէ ակնդիրին: Ինչպէս՝ «Սիրով պաշտպանուած» եւ կամ «Կիրականօրեայ», «Առաւօտ» կտաւները:

Վերածնունդի շարք մը գեղանկարիչներու մօտ լոյսը պատուհաններէն կը թափանցէ եւ կ'ողողէ գլխաւոր կերպարը կամ շրջապատը (Լէոնարդո Տա-Վինչի, Վերմեր...), ուրիշներու պարագային լոյսը կը բխի ուղղակի գլխաւոր կերպարէն (յատկապէս երբ Յիսուս մանուկն է այդ մէկը) (Գաւաճօ, Ռեմպրանդ...):

Եւրոպայի թէեւ երբեմն վերածնունդի վարպետներու նման կամարածեւ պատուհաններ եւս կը պատկերէ (ինչպէս «Ներշնչումը Մեր Միջեւ» կտաւի պարագային), սակայն անոր լոյսի աղբիւրը անորոշ կը մնայ եւ չի կեդրոնանար կերպարի մը կամ առարկայի մը վրայ, որովհետեւ Եւրոպայի համար Լոյսը միշտ լոյս է, կայ ու կը մնայ իբրեւ տիեզերական գոյ, խաւարն է որ հիմա կայ, սակայն քիչ յետոյ կրնայ չլլալ...:

Ճիշդ այս պատճառով լոյսը նաեւ յոյսի աղբիւր է Եւրոպայի համար:

Բ.- Նուրը

Նուան խորհրդանշանը այնքան հին է ու այնքան տարածուած տարբեր մշակոյթներու մէջ, որ կարգ մը մասնագէտներ կ'ենթադրեն, որ Կենաց Ծառի բնօրինակը Նունենին պէտք է որ ըլլայ: Հին աշխարհի քիչ թէ շատ զարգացած բոլոր ժողովուրդները կը պաշտեն ծառը իբրեւ կեանքի աղբիւր: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը կը պաշտէր այն ծառը, որ առաւելագոյն չափով սնունդ կու տար մարդուն եւ բուսական յատկութիւններ կը դրսեւորէր: Եւ որովհետեւ տարբեր տարածքներու վրայ, տարբեր տեսակի ծառեր կային, իւրաքանչիւր երկիր կը պաշտէր իրեն յատուկ ծառ մը կամ

բոյս մը: Զինացիները կը պաշտէին ճին-սենկը, հնդիկները՝ մանկոն, բաբելացիներն ու հրեաները՝ արմաւենին, հին եգիպտացիները՝ ժանտաթզենին, յոյները՝ ձիթենին, իսկ հայերը՝ նունենին:

Նուռը իր համեղութեան զուգահեռ ունի նաեւ գեղեցիկ ու հետաքրքրական տեսք: Կտրելու պարագային անոր արնագոյն ու կիսաթափանց հատիկներու փեթականման շարժումն ու կշռոյթը, ոչ միայն կը զարմացնեն այլեւ կը հիացնեն մարդ արարածը: Ասոր վրայ եթէ գումարենք նաեւ անոր բուժիչ յատկութիւնները, ապա ըմբռնելի կը դառնայ թէ ինչո՞ւ Նուռը կը դասուի իբրեւ կեանքի աղբիւր, իբրեւ պողպատեղութեան, սիրոյ, երիտասարդութեան եւ նոյնիսկ անմահութեան պատու:

Հինտուրկի մէջ Նուռը կը խորհրդանշէ յաջողութիւն (prosperity) եւ պտղաբերութիւն (fertility) եւ ուղղակիօ-

ՀԵՇՏԱՆՔ

րէն կ'առնչուի արգասաւորութեան՝ հողի դիցուհի Դիւմեդեւի (Bhoumedevi) եւ պտուղներուն սերմ պարգեւող Կանեշայի (Ganesha) հետ: Իսկ Այուրվետայի (Ayurveda) մէջ վկայութիւն կայ այն մասին, թէ Նունենին իր բոլոր մասերով (արմատ, կեղեւ, տերեւ, ծաղիկ եւ պտուղ) կ'օգտագործուէր իբրեւ դեղամիջոց տարբեր տեսակի հիւանդութիւններ բուժելու համար: Իր բուժիչ յատկութիւններուն, համեղութեան ու գեղեցիկ տեսքին շնորհիւ, հին մշակոյթներու մէջ Նուան շուրջ հիւսուած են եղեցիկ առասպելներ ու աւանդութիւններ: Յունական դիցաբանութեան մէջ Տիտան-Օրիոն (Titan-Orion) աստուածու-

Թեան կնոջ անունը Պոեոթէա (Boetea) է, որ կը նշանակէ՝ Նուռ: Յունական այլ բարբառով մը հողի դիցուհին՝ Ռհէա (Rhea) անունը եւս Նուռ իմաստը ունի: Նուռը իբրեւ կեանքի - մահուան, յաջողութեան եւ առհասարակ աստուածային յատկութիւններ ունեցող պտուղ բազմիցս կը յիշատակուի ու կը մեծարուի յունական առասպելաբանութեան մէջ: Մինչեւ հիմա գիւղական շրջաններու մէջ Նուռը յաջողութեան եւ արգաւասորութեան խորհրդանշան է: Ոչ միայն հնդկական եւ կամ յունական դիցաբանութիւններու քով, այլեւ բազմաթիւ արեւելեան հին մշակոյթներու մէջ նուաճ կը վերագրուին բուժող, բեղմնաւորող եւ երիտասարդացնող յատկութիւններ: Իսկ հրէական կրօնքի մէջ, Նուռը ոչ միայն Սուրբ է ու անմահական, այլեւ ճշմարտացիութեան խորհրդանշան է: Ըստ հրէական ավանդութեան, նուաճ հատիկներու քանակը 613 է, ճիշդ այնքան, որքան Թորահ (Torah) պատուիրաններու քանակը: Հայկական եւ Սասանեան թագաւորական գահերու նման, Սողոմոն իմաստունի թագին ձեւը եւս ներշնչուած կը թուի ըլլալ Նուաճ ծաղիկէն: Իսկ սեմական դիցուհիներէն մէկը ուղղակիօրէն կը կոչուի Ռեմման (Remman), որ կը նշանակէ Նուռ:

Նունենին իբրեւ կենաց ծառ հնագոյն պատկերման կը հանդիպինք ուրարտական որմնանկարներու մէջ: Հայերու պարագային եւս Նուռը մտած է կենցաղի մէջ եւ մինչեւ այսօր կը համարուի սիրոյ, պտղաբերութեան եւ անմահութեան խորհրդանշան: Ըստ ազգագրական բնոյթի հայկական ավանդութեան մը, մինչեւ ԺԹ դարու վերջերը երբ գիւղական շրջաններու մէջ կիրն յղանար, կ'ամչնար բառացիօրէն տեղեկացնելու ամուսնոյն, այլ նուաճ մը (իսկ նուաճ չըլլալու պարագային՝ կարմիր խնձոր մը) կը նուիրէր անոր: Հեթանոսական շրջանին հայերը նուաճ գինի կը պատրաստէին (այս սովորութիւնը մինչեւ հիմա կը շարունակուի) որ կը համարուէր անմահութիւն պարգեւող հեղուկ (Նեկտար): Իսկ հայ հոգեւոր մշակոյթի մէջ նուաճ լայնօրէն օգտագործուած է, թէ հոգեւոր գրականութեան, թէ մանրանկաչութեան եւ թէ բարձրաքանդակներու մէջ իբրեւ Քրիստոսը խորհրդանշող եւ անմահութիւն պարգեւող պտուղ: Այս իմաստով մեզի յայտնի են նա-

եւ վերածնունդի ռազմիրաներու՝ Սանտրո Պոթի-չեյի եւ Լէոնարտո տա Վինչիի սրբանկարները՝ “Madonna of the pomegranate” եւ “Madonna and child with pomegranate” ստեղծագործութիւնները: Այս սրբանկարներուն մէջ, ճեղքուած եւ բացուած նուաճ հատիկները կը խորհրդանշեն Յիսուս մանուկի ապագայ տառապանքներն ու չարչարանքը, որոնք սակայն յարութեան եւ անմահութեան խորհուրդը եւս կ'աւետեն:

Նոյնիսկ Գուրանին մէջ նուաճ քանի մը անգամ կը յիշատակուի իբրեւ Աստուծոյ ստեղծագործութիւն եւ դրախտային պտուղ:

Այս բոլորէն ի յայտ կու գայ թէ Նուռը հին աշխարհի մէջ, իսկապէս կենսական նշանակութիւն ունէր եւ իմաստային առումով աստուածային խորհուրդներ կը պարունակէր իր մէջ:

Ուրեմն պատահական չէ որ հայ նկարիչներ (եւ ոչ միայն հայ) թէկուզ բնագիտաբար եւ տարբերայնօրէն հրապուրուին Նուռի տեսքով ու պատկերեն զայն:

Եւրոպի պարագային նուաճ խորհրդանշանի պատկերումը սերտօրէն կապուած է անոր յիշողութեան հետ, թէկուզ ցեղային առհաւական ճանապարհով: Եւրոպ կը յիշէ, թէ տակաւին պատանի՝ աշնան եղանակի մը կ'այցելէ նունենիներով հարուստ Հայաստանի Զանգեզուրի շրջանը, եւ յանկարծ իր առջեւ կը բացուի նունենիներու պուրակ մը: Աշնան թեթեւ քամիի ազդեցութեան տակ նունենիները կ'օրօրուին, երփներանգ տերեւները բոցավառ դաշտի մը տպաւորութիւնը կը ստեղծեն, իսկ անոնցմէ կախուած կարմիր ու գեղեցիկ նուաճերը պսպղուն կայծերու նման շունչ ու կենսունակութիւն կու տան բնութեան տարերքին:

Պատկերացոյցէք, որ յոգնած, անօթի, ծարաւ ու կրքոտ պատանին հրապուրուած տեսարանի անդիմադրելի քաջողականութենէն, կը վազէ եւ իր հանդիպած առաջին նուաճերը կը քաղէ ու կը ծծէ անոնց հիւթը, այնպէս ինչպէս սովալլուկ մանուկ մը պիտի ծծէր իր մօր կաթը: Պատկերացոյցէք թէ արեւնքի շրջանի մէջ եղող այդ զգայուն պատանին ի՛նչ մեծ բաւականութիւն պիտի ստանար այդ հիւթեղ ու ճաքճքած նուաճէն, որոնցմէ բացառուած չէր կրնար ըլլալ նաեւ անոնց «էրոթիք» հանգամանքը: Իսկ երբ իր ծնողներն ու ու-

սուցիչները բացատրութիւններ կու տան իրեն նուազ օգտակարութիւններուն եւ խորհուրդներուն մասին, Եուրոգի յիշողութեան մէջ նուազ կը մնայ իբրեւ համեղ, գեղեցիկ, սակայն խորախորհուրդ ու աստուածային պտուղ մը, որուն հիւթը ծծելը կը դառնայ ծիսական եւ սեռայնօրէն խորհրդանշական...:

Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ Եուրոգի սիրող գոյգերը իրենց սեռային յարաբերութեան ամենաթէժ վայրկեաններուն իսկ ծիսականօրէն իրենց ձեռքը բռնած կ'ըլլան նուազ եւ կամ կապոյտ վարդ: Իսկ թէ ինչո՞ւ կապոյտ վարդ, այդ մէկն ալ կը բացատրենք ստորեւ:

գ.- Կապոյտ Վարդ

Կ'ըսուի, թէ միջնադարուն Արեւելքի մէջ արհեստական միջոցներով կը ստանային կապոյտ վարդ, որ սակայն լազուարթ կապոյտ (azure blue) էր: Իսկ 2004ին ճափոնական (suntory) եւ աւստրիական (florigene) գոյգ ծաղիկի ընկերութիւններու միացեալ ջանքերով կըրցան ստանալ կապոյտ վարդի տեսակ մը, որ լայն ժողովրդականութիւն ունեցաւ, ոչ միայն իր գեղեցկութեան եւ իւրայատկութեան համար, այլ նաեւ իր մէջ պարունակած խորհրդանշական իմաստին պատճառով:

Եւրոպական կարգ մը աւանդութիւններու մէջ

կապոյտ վարդը կը խորհրդանշէ ցանկութիւններու իրականացման (attaining the impossible) առեղծուածը (mystery): Կապոյտ վարդը իր մէջ կը պարունակէ այն խորհուրդը, որուն տիրանալով ենթական կրնայ իրականացնել իր ամենամեծ ցանկութիւնները, նոյնիսկ կրնայ երիտասարդութիւն ձեռք բերել եւ կամ աւինքնել տենչացող անձը ու սէր ներշնչել անոր: Կապոյտ վարդի հասկացողութիւնը, առաւելաբար տարածուած էր ԺԹ դարու կէսերուն՝ վիքթորեան ժամանակաշրջանին (Victorian Times):

Մինչեւ այսօր չինական բանահիւսութեան մէջ կապոյտ վարդը կը խորհրդանշէ անհասանելի սիրոյ յոյսի (unattainable love) բանալին: Չայն ձեռք բերելու պարագային նոյնիսկ կարելի է հասնիլ մերժող սիրոյ էակին ու հմայել զայն:

Իսկ կան ժողովուրդներ, որոնք կը հաւատան թէ կապոյտ գոյնը ինքնին բուժիչ եւ կազդուրիչ յատկութիւն ունի: Հայաստանի Զանգեզուրի լեռներու 3300 մետր բարձրութեան վրայ «կապոյտ» անունով լճակ մը գոյութիւն ունի, որու շրջանի ժողովուրդը մինչեւ հիմա կը հաւատայ թէ լիճը բուժիչ յատկութիւններ ունի: Ըստ տեղի բնակչութեան, եթէ մէկը մաքուր սրտով ու համոզմամբ անոր մէջ լողայ, ապա կը բուժուի իր

ՃԻՆԱԿԱՆ ԿԱՊՈՅՏԱՆԻ ՎԱՐԴ

ՎԱՐԴԱՆԻ ԿԱՊՈՅՏԱՆԻ ՎԱՐԴ

հիւանդութիւններէն:

Հնդկական դիցաբանութեան մէջ Հարէն Վիշնուի (Lord Vishnu) եւ Հարէն Քրիշնա (Lord Krishna) սրբազան գոյնը կապոյտն է: Անոնց մարմնի գոյնն իսկ կապոյտ է, որովհետեւ ըստ հինտու դիցաբանութեան կապոյտ գոյնը կարողութիւնը ունի իր մէջ ծծելու (absorb) բոլոր տեսակի հարուածներն ու նոյնիսկ թոյները: Միեւնոյն ատեն կապոյտը կը խորհրդանշէ քաջութիւնն ու վճռականութիւն (bravery and determination), որոնց միջոցով աստուածները կ'ոչնչացնեն չարը (evil): Այս պատճառով հինտու հաւատացեալները իրենց տառապանքներու եւ հիւանդութիւններու փրկութեան համար կ'երթան եւ կ'աղօթեն Հարէն Վիշնուին եւ Հարէն Քրիշնային: Եւրոպէս եւս ունի տառապող մերկ կերպարներ, որոնք ամբողջութեամբ պատկերուած են կապոյտի տարբեր երանգներով: Ըստ բնագանցութեան (metaphysic)՝ «Blue is the color of truth, serenity and harmony, by helping to sooth the mind. It is good for cooling, calming reconstructing and protecting Good for fevers, calming the body and mind, raising frequency...» որ թարգմանի՝ «Կապոյտը ճշմարտութեան, պայծառութեան եւ ներդաշնակութեան գոյնն է: Կը զովացնէ, կը հանդարտեցնէ, կը կազդուրէ միտքն ու մարմինը, միեւնոյն ատեն կ'աշխուժացնէ անհատը...»:

Իսկ Գանտինսքիի համար իւրաքանչիւր գոյն իր իմաստը ունէր: Ան կ'ըսէ, թէ կապոյտը մաքուր է եւ անսահման, արտաքին հանգստութիւն յառաջացնող:

Հակառակ անոր, որ բնութեան մէջ կապոյտ վարդ գոյութիւն չունի, Եւրոպ մաքուր սիրոյ խորհրդանշան՝ վարդին համար ընտրած է կապոյտ գոյնը: Պատահական չէ, որովհետեւ մարդկային հասարակութիւնը աւելի քան երբեք մարմնականի գոլգոթէ կարիքը ունի նաեւ մտային եւ մանաւանդ հոգեկան կազդուրման եւ բուժման: Ան երբ կազդուրման եւ բուժման գոյնը ու մաքուր սիրոյ խորհրդանշանը իրարու կ'ընդելուզէ՝ նոյնութեամբ չի պատճենահաներ վարդը, ո'չ բովանդակութեամբ եւ ոչ ալ ձեւով, այլ նոր յղացքով կը «սրբագրէ» գայն ու կը վերածէ սեփական ստեղծագործութեան: Օրինակ, վարդը պէտք է փշոտ ըլլայ: Միջնադարեան թրուպա-

տուրները (troubadour) Օմար Խայեամ, Սայեաթ Նովա ...) երբ սէրը կ'երգէին, չէին մոռնար անոր փշոտ, ծակող յատկանիշը, որովհետեւ սէրը ցաւցնող է նաեւ: Եւրոպի կապոյտ վարդերը փուշ չունին: Անոր համար կապոյտ վարդը չի ցաւցներ, այլ՝ ընդհակառակը, պէտք է որ հանգըստացնէ ու բուժէ տաքնապահար ու հիւանդ մարդը:

Փաստօրէն մաքուր սիրոյ վրայ հիմնուած մարդկային փոխ յարաբերութիւններու նուազման հետեւանքով ընչաքաղցութիւնն ու նիւթապաշտութիւնը երբեմն ծայրայեղական չափանիշներու կը հասնին ու կ'ապականեն մարդու միջավայրն ու ներաշխարհը: Յատկապէս կարգ մը ժողովուրդներու քով կ'ոտնահարուին մարդկային տարրական իրաւունքներն իսկ: Ի տես այս բոլորին զգայուն արուեստագէտը կը տաքնապի, կը տառապի եւ ուրոյն յղացքներով կը պայքարի յանուն մարդու մտքի ու հոգիի ազատութեան, յանուն մարդկային հասարակութեան կազդուրման ու առողջացման...

Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ Եւրոպի ստեղծագործութիւններուն մէջ յաճախ կը հանդիպինք կապոյտ վարդի պատկերման՝ սիրող զոյգերու ձեռքերուն, կիներու ճակատներուն վրայ շարուած իբրեւ գլխազարդ, ծաղկեփունջի ձեւով դրուած ծաղկամաններուն եւ կամ՝ նոյնիսկ սուրբերու ձեռքերուն (Սուրբ Արքանճելօ Թատինի), ուր կը փոխարինէ խաչը իբրեւ մարդկութեան (դուք կրնաք ըսել՝ քրիստոնէական) խորհրդանշան: Կապոյտ վարդի միջոցով մարդկութեան կը փոխանցէ «սիրեցէք զմիմիեանս» յայտնի խօսքը, որ հանդուրժողականութեան, համերաշխութեան ու խաղաղութեան պատգամն է: Այսպիսով կապոյտ վարդը Եւրոպի ոչ միայն կարեւորագոյն խորհրդանշանն է, այլ նաեւ գեղագիտական ըմբռնումներու գաղափարական առանցքը կը թուի ըլլալ, որովհետեւ ան իր ողջ արուեստով կը ձգտի բարիին, վսեմին ու գեղեցիկին՝ բառին ամբողջական իմաստով:

Այս առումով Եւրոպի արուեստը պատմողական բնոյթ ունի, սակայն չի սահմանափակուիր խօսքի իմաստով, անոր խորհրդանշանները թէ գեղեցիկ են իրենց արտաքին տեսքով, եւ թէ թաթաւն են ներքին հոգեմտաւոր յուզականու-

Թեամբ: Եուրոգլի մօտ ներքին յուզականութիւնը կը դրսեւորուի տարերայնօրէն, որովհետեւ անոր խորհրդանշանները կը բխին ներքին ուժեղ թելադրականութենէ, որ ոչ միայն կը խթանէ երեւակայութիւնն ու զգայական աշխարհը, այլ նաեւ կը նպաստէ ու կը յուզէ արուեստասէրը:

Փիքասօ եւս յանձնառու (engagé) կերպարուեստագէտ էր. ան իր ստեղծագործութիւնները աւելի ազդու եւ ուժեղ դարձնելու համար չէր վարաներ խորհրդանշաններ օգտագործել: Օրինակի համար «Կերնիքա»յի մէջ պատկերուած ցուլը կը խորհրդանշէ դաժանութիւնն ու խաւարամտութիւնը, իսկ ձին՝ տառապող ու պայքարող մարդկութիւնը: Ան կ'ըսէ. «Պէտք է պայքարիլ այն ամէն ինչի դէմ, որ կը սպառնայ երեւակայութեան ազատութեան»: Փաստօրէն Փիքասօ չէր հանդուրժեր իր ժամանակի բռնատիրութիւնները (յատկապէս սպանական) եւ իր արուեստով կը պայքարէր, յանուն մտքի ու հոգիի ազատութեան: Ուրիշ տեղ մը Փիքասօ աւելի կը յստակացնէ իր միտքը. «Գեղանկարչութիւնը բնակարաններ զարդարելու համար չէ, ան պատերազմի գործիք է չարագործներու վրայ յարձակելու եւ անոնցմէ պաշտպանուելու համար»: Ի հարկ է Փիքասօ ոչ թէ կ'արգիլէր գեղանկարներով զարդարել բնակարանները, այլ կ'ուզէր հասկցնել թէ գեղանկարչութիւնը յարդարային (decorative) առարկայ չէ: Արուեստը որու միջոցով կարելի է պայքարիլ ժխտական երեւոյթներու դէմ յանուն մարդկային իրաւունքներու կրնայ այլապէս փոխարինել աշխարհակործան զէնքերը: Անոր համար արուեստով մղուած

պայքարը շատ աւելի մարդկային է ու արդիւնաւէտ քան որեւէ տեսակի զէնք:

Իր արուեստով, գոյներով ու խորհրդանշան-

ՆԵՐՇՆՋՈՒՄԸ ՄԵՐ ՄԻՋԵԻ

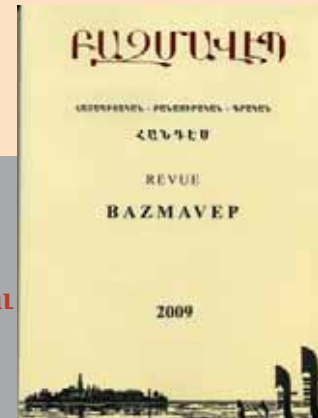
ներով նոյնը կ'ընէ նաեւ Եուրոգլ:

Իսկապէս արուեստով մղուած պայքարը ամենամարդկային ու ազնուագոյն պայքարի տեսակ է:

ԴՈԿՏ. ՄՈՎՍԷՍ ԾԻՐԱՆԻ
Պէյրուս

**«ԿԵԱՆՔԸ ԱՐԺԷՔՆԵՐՈՎ
ԻՄԱՍՏԱԻՈՐԵԼ»**
Հեղինակ՝ ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
Անթիլիաս, 2009

«ԲԱԶՄԱՎԷՊ»
Հայագիտական հանդես
Հայկական ձեմարան Սրբոյն Ղազարու
Վենետիկ - Ս. Ղազար
2009

**«ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՄԷՋ ԵՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՈՒԺԵՐՈՒ ԿԵՑՈՒԱԾՔԸ ԱՆՈՐ
ՆԿԱՏՄԱՄԲ»**

Հեղինակ՝ ԴՈԿՏՈՐ ՍԱԼԷՀ
ԶԱՀՐԷՏՏԻՆ
«ԽԱԶԻԿ ԴԱՊԻԿԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ» ԹԻԻ 2, Անթիլիաս, 2010

**«ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ
ՏԱԳՆԱՊԻ ԸՆԴՄԷՋԷՆ»**
(Խոհեր եւ անդրադարձումներ)
Հեղինակ՝ ԱՐԱՄ ՍԵՓԵԹՃԵԱՆ
Պէյրութ, 2009

**«ՊՈԼԻՍԸ
ԵՒ ԻՐ ԴԵՐԸ»**
Հեղինակ՝
Յ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ
Ա. հատոր
(1453 - 1800)

**Վերահրատարակություն
Անթիլիաս, 2010**

**“SEEDS OF
GLORY”**
Հեղինակ՝ ԹՈՐՈՍ
ԶԻՖԼԵԱՆ,
Աստրալիա, 2009

